

Balzac

Alt studiu de femeie

Comedia umană

Honoré de BALZAC

Alt studiu de femeie

În românește de *G. Marcuson*
Note de *Angela Ion*

Autre étude de femme,
1839—1842

Wm. Hall

Cuprins

Notă introductivă

Dedicație

ALT STUDIU DE FEMEIE

Addenda

Notă introductivă

Operă compozită, greu de citit și destul de puțin citită, mozaic deconcertant de texte disparate, heteroclite, nelegate de o temă, un principiu de organizare comun sau o desfășurare narativă progresivă – acestea sunt îndeobște comentariile pe care le suscită nuvela Autre étude de femme. Într-adevăr, ce fir leagă între ele povestea primei iubiri și a primei decepții a „ilustrului de Marsay”, monografia aceluia tip de femeie specific monarhiei din Iulie numită de Balzac la femme comme il faut, elogiul lui Napoleon făcut de poetul Canalis, oribila soartă a iubitei colonelului ucisă odată cu el în timpul campaniei din Rusia, „frumoasa moarte” a ducesei iubită odinioară de de Marsay și sumbra dramă a amantului zidit de viu la Grande Bretèche?

Istoria complicată a publicării acestei nuvele, care n-a fost niciodată tipărită în timpul vieții lui Balzac în forma actuală, explică în mare măsură ciudățeniile și incoerența structurii ei. După cum arată Nicole Mozet în Introducerea la noua ediție Castex din colecția „Bibliothèque de la Pléiade”^[1] nuvela Autre étude de femme este alcătuită din fragmente de origine diversă, luate din opere anterioare. Cele mai multe provin din Une conversation entre onze heures et minuit, unul dintre cele două texte pe care Balzac le-a publicat în 1832 în Contes bruns, culegere colectivă și anonimă (al doilea text, Un grand d’Espagne, a fost reutilizat în La Muse du département). Un alt fragment, ultimul și cel mai important, este de la aceeași dată. Altele, foarte heteroclite, sunt mult mai tardive (1838—1842). Toate sunt încorporate într-o serată mondenă, al cărei început este luat tot din Contes bruns.

Din Une conversation entre onze heures et minuit provin:

1. Preambulul, singurul text care a beneficiat în Autre étude de femme de numeroase modificări și adăugiri. 2. Elogiul lui Napoleon de către poetul Canalis, împrumut care nu are altă justificare decât probabil dorința lui Balzac de a utiliza undeva acest imn de glorie pentru Napoleon. 3. Povestea

morții ducesei, care introduce o incoerență imensă în nuvelă: doctorul Bianchon povestește moartea primei iubite a lui de Marsay, deși acesta afirmase la începutul povestirii lui că ducesa trece încă drept una dintre femeile frumoase din Paris”, iar lady Dudley confirmă aceasta spunând: „O cunosc pe femeia a cărei poveste ne-a fost istorisită de Domnul de Marsay, este una dintre ultimele voastre mari doamne”... 4. Moartea Rosinei, iubita colonelului. În 1834, această povestire a apărut cu semnătura lui Balzac și cu titlul *La Maîtresse de notre colonel* în revista bonapartistă intitulată *Napoléon, Journal anecdotique et biographique de l'Empire et de la Grande Armée*.

Din aceeași perioadă datează povestirea despre *La Grande Bretèche* istorisită de doctorul Bianchon. Scrisă prin octombrie-noiembrie 1831, povestirea a apărut pentru prima dată în mai 1832, cuplată cu *Le Message*, sub titlul comun *Le Conseil*, în ediția a doua a seriei de *Scènes de la vie privée*. Mai târziu, în 1837 și 1839, povestirea a fost reluată în *Études de mœurs au dix-neuvième siècle*, seria de *Scènes de la vie de province*, sub titlul *La Grande Bretèche ou les Trois Vengeances*, fiind alăturată altor două povestiri luate din *Contes bruns*, *Le Chevalier de Beauvoir* și *Un grand d'Espagne*. Aceste două povestiri vor fi reluate în 1843 în *La Muse du département*, unde acțiunea din *La Grande Bretèche* va fi evocată pe scurt, cu o trimitere explicită la *Autre étude de femme*. În sfârșit, în 1845, *La Grande Bretèche* a apărut separat în volumul IV din *La Comédie humaine*, ediția *Furne*, în seria de *Scènes de la vie privée*.

Textele scrise în anii 1838—1842 care vor fi încorporate în *Autre étude de femme* sunt: 1. *Fragmentul despre La Femme comme il faut*, care provine dintr-un articol scris în decembrie 1838 pe care Balzac l-a publicat sub acest titlu în primul volum din culegerea colectivă *Les Français peints par eux-mêmes* (1839), constituită dintr-o dublă serie de monografii, în tradiția „fiziologiilor” la modă în secolul al XIX-lea, consacrate unor tipuri sociale și regionale. Pentru a transforma în dialog expunerea lui teoretică, Balzac s-a mulțumit să introducă ici și colo unele replici ale personajelor, esențialul fiind constituit din discursul ziaristului *Émile Blondet*. 2. *Prima dragoste a lui Henri de*

Marsay, povestire care a aparut pentru prima dată, împreună cu preambulul (provenit din Une conversation entre onze heures et minuit), în L'Artiste (21 și 28 martie 1841), sub titlul Une scène de boudoir.

În afară de povestirea despre La Grande Bretèche, fragmentele din care se compune nuvela au fost reunite în 1842 sub titlul Autre étude de femme în volumul II din La Comédie humaine, ediția Furne, în seria de Scènes de la vie privée. Povestirea La Grande Bretèche, publicată separat în 1845 în volumul IV din La Comédie humaine, în seria de Scènes de la vie privée, cu subtitlul „Fin d'Autre étude de femme”, a fost încorporată în această operă în urma unei note manuscrise de pe exemplarul personal al lui Balzac (Furne corrigé), indicație respectată în toate edițiile ulterioare.

În forma ei actuală, nuvela Autre étude de femme, alcătuită din fragmente foarte diverse, provenind din opere anterioare, scrise într-un interval de zece ani și reunite în scopul de a înfățișa un nou studiu de femeie, în sensul de examen clinic și exercițiu de pictor; adaugă galeriei de figuri balzaciene câteva noi profiluri feminine: o nouă ducesă din seria paradigmatică a celebrelor ducese balzaciene, elegante, rafinate, ipocrite și totuși deseori fragile și vulnerabile; tipul social caracteristic monarhiei din Iulie, la femme comme il faut, „descinsă din rândurile nobilimii sau ridicată din cele ale burgheziei”, creație modernă, „expresia vremurilor de azi, o ultimă imagine a bunului-gust, a spiritului, a harului și a distincției reunite, dar micșorate”; în sfârșit, două noi „femei vinovate”, Rosine, iubita colonelului și contesa de Merret, victime ale unor cumplite răzbunări, demne de „romanele negre” care l-au inspirat pe Balzac în anii uceniciei literare (numele scriitoarei engleze Ann Radcliffe este chiar citat în nuvelă) și care au lăsat urme în creația lui ulterioară ^[2].

Pentru a lega într-un ansamblu coerent tipuri, situații și povestiri atât de disparate (printre care se află și elogiul lui Napoleon de către poetul Canalis), Balzac pare să fi folosit un artificiu pur formal, imaginând o conversație în salonul parizian al Domnișoarei des Touches, unul dintre acele

„locuri cibernetice”^[3] de stocare și transmitere a informațiilor, saloane, redacții de ziare, săli de spectacol, baluri, unde Balzac își reunește deseori personajele, mai ales după descoperirea procedurii reluării acestora în mai multe romane, când cititorul reîntâlnește nume cunoscute din opere apărute anterior și care, prin simpla lor prezență uneori, evocă destine, situații, desfășurări narrative.

„Locurile cibernetice” sunt un teren propice pentru desfășurarea conversației, căreia Balzac îi face elogiul în preambulul nuvelei *Autre étude de femme*. Conversația, încântătoare improvizatie, torent de idei și de gânduri, competiție a spiritelor, înlesnește schimbul de idei, de formule, de povestiri, de documente istorice, scrie Balzac. Natura fiecărui spirit se condensează într-o singură replică, fiecare își exprimă gândul și își comunică experiența într-un singur cuvânt, convorbiri ușoare și profunde plutesc în aer, se agită, își schimbă înfățișarea și culoarea cu fiecare frază, critici aspre se împletesc cu povestiri grăbite. „Toate privirile ascultă, gesturile întreabă și fizionomiile răspund.” Fenomen oral care explică arta actorului și a povestitorului, conversația este pentru Balzac sursa însăși a istorisirii, act de vorbire care instituie romanul ca specie narativă.

La o serată mondenă din salonul Domnișoarei des Touches, profund ancorat în societatea monarhiei din Iulie, Balzac face să se întâlnească, în 1832 sau la începutul anului 1833, douăzeci și cinci dintre personajele sale cele mai cunoscute, creând astfel multiple legături între nuvela *Autre étude de femme* și ansamblul *Comediei umane*. De obicei, reunirea acestor personnages reparaissants în „locuri cibernetice” adaugă noi elemente biografiei lor virtuale, care se constituie din toate aparițiile lor în *La Comédie humaine*, informațiile schimbate cu acest prilej făcând în același timp să progreseze desfășurarea narativă. De data aceasta însă, în nuvela *Autre étude de femme*, un singur personaj beneficiază de un supliment de informații, pe care de altfel le furnizează el însuși, „ilustrul de Marsay”, narator intradiegetic, după terminologia naratologiei, ca și ceilalți trei povestitori din nuvelă, ziaristul Émile Blondet care dezvoltă o teorie sociologică despre la femme comme il faut, Montriveau care-și amintește despre moartea Rosinei, iubita

colonelului, în timpul campaniei din Rusia, medicul Horace Bianchon care istorisește drama contesei de Merret și a iubitului acesteia zidit de viu de soțul ei în casa de la Grande Bretèche. Cei patru naratori prezenți în universul diegetic ca actori sau martori ai povestirilor relatate se adresează unor naratori intradiegetici, a căror funcție este doar de a stimula fi relansa periodic conversația, prin comentarii și replici-clîșeu, lipsite de conținut informațional.

Biografia „ilustrului de Marsay” celebru personnage reparaissant, întâlnit sau evocat în douăzeci și șapte de romane balzaciene, este completată în nuvela *Autre étude de femme* cu o întâmplare care, după cum spune el însuși într-un fragment de povestire autodiegetică, îl vindecă pentru totdeauna de dragostea absolută, dezvăluindu-i totodată calitățile de om politic care aveau să-l illustreze mai târziu. Născut în 1792, fiu natural al lordului Dudley, își datora numele căsătoriei mamei sale cu bătrânul conte de Marsay, care acceptase paternitatea în schimbul unei rente (*La Fille aux yeux d'or*). De o mare frumusețe, seducător și plin de farmec, iubește pentru prima dată la vârsta de șaptesprezece ani pe frumoasa ducesă Charlotte care, după cum povestește el însuși în *Autre étude de femme*, îi va spulbera pentru totdeauna iluziile despre dragoste, făcându-l să-și descopere stăpânirea de sine, acel sânge rece pe care-l consideră calitatea primordială a omului de stat. După o scurtă legătură cu Paquita Vaidés, „fata cu ochii de aur” ucisă din gelozie de marchiza de San-Réal, în care Henri recunoaște cu oroare pe propria sa soră vitregă (*La Fille aux yeux d'or*), va avea nenumărate legături sentimentale lipsite de pasiune, cu lorete^[4] ca frumoasa Coralie (*Illusions perdues*), cu femei din societatea aristocratică, printre care Delphine de Nucingen (*Le Père Goriot*), Diane de Maufrigneuse (*Splendeurs et misères des courtisanes*), chiar și cu mama lui vitregă, lady Dudley (*Le Lys dans la vallée*), pentru a se căsători până la sfârșit cu o englezoaică pe cât de urâtă, pe atât de bogată (*Le Contrat de mariage*). Intrat în politică după 1830, în timpul monarhiei din Iulie, devine repede ministru și apoi prim-ministru (1832) dovedind capacități superioare (*Le Député d'Arcis. Une ténébreuse affaire*). Foarte bolnav în 1833, moare în anul următor, lăsând în

lumea balzaciană o reputație de om politic competent, evocată în romanele Béatrix, Les Secrets de la princesse de Cadignan, Le Député d’Arcis.

În universul Comediei umane, de Marsay este un punct de reper, mai degrabă un tip decât un personaj. O experiență precoce a vieții și a oamenilor, îmbătrânirea prematură a sufletului, uscăciunea inimii, l-au făcut să nu creadă „nici în bărbați, nici în femei, nici în Dumnezeu, nici în diavol” (La Fille aux yeux d’or). Erou byronian prin sentimentul superiorității orgolioase, prin lipsa de pasiune și răceala calculată, de Marsay reprezintă, după opinia lui Pierre Barbéris, o „concepție tipic aristocratică asupra vieții: viața nu ca edificare a ceva, ci ca afirmare de sine, viața sub formă de cucerire”^[5]. Estet al reușitei, el ilustrează mentalitatea unei anumite aristocrații, cea care, nemaifiind legată de nimic, nu mai vede în viață decât jocul steril al capacităților. După cum spune el însuși în Le Contrat de mariage, de Marsay vrea puterea pentru putere, nu pentru a aplica un program, deși Balzac îl consideră „singurul mare om de stat pe care l-a produs monarhia din Iulie” (Le Député d’Arcis), afirmație care a sugerat apropierea cu Thiers și echipa lui, cu partizanii orleaniști în ajunul revoluției din Iulie 1830.

De Marsay face parte dintre acele personaje oare nu pot fi sesizate în toată amploarea lor decât în vidurile Comediei umane, susține Maurice Bardèche. El nu este decât un condottiere^[6] parizian în La Fille aux yeux d’or, apoi devine prietenul cel mai tandru în Le Contrat de mariage, conduce cu o perspicacitate uimitoare ruptura povestită în Autre étude de femme. Dar fie că judecă jocul ambițiilor la Paris pentru a se situa deasupra lui, fie că-i explică viața prietenului său Paul de Manerville, acest personaj rămâne incomplet. Dimpotrivă, personalitatea lui capătă noi dimensiuni prin cuvintele sale de om de stat reproduse în alte romane, gesturile de mare senior, afectuoasa camaraderie cu care plătește datoriile lui d’Esgrignon, prin politica brutală dar realistă, de o remarcabilă inteligență, egală cu a lui Z. Marcas care construiește singur în mansarda lui regimul viitorului. Nu există un portret al lui Henri de Marsay care

să arate împreună toate aceste aspecte, numai suprapunerile, apropierea, străfulgerările fugitive, mărturisesc despre importanța pe care Balzac o acordă acestui personaj. „În fond, acest triumfător enigmatic care nu este zugrăvit nicăieri nu există decât în intervalele dintre opere, în *La Comédie humaine* considerată ca o operă.”^[7]

Punctată în nuvela *Autre étude de femme* de începuturile vieții lui mondene și apogeul carierei politice, biografia lui de Marsay se întregește printr-o istorie care, după opinia lui Balzac, îi servește acestuia drept revelator al calităților lui de om politic și, în același timp, oferă un studiu de femeie, ca de altfel toate povestirile despre femei reunite în nuvela *Autre étude de femme*.

Dintre acestea, cea mai cunoscută este fără îndoială *La Grande Bretèche*, sumbră dramă a răzbunării, în care Balzac folosește vechile mecanisme ale angoasei și terorii, pentru a evoca misterul și a suscita așteptarea: grădina părăsită, casa în ruină, martorii care vin unul după altul să-i dezvăluie lui Bianchon fragmente din secretul dramei care se petrecuse în această sinistă proprietate de pe lângă Vendôme. După cum au arătat comentatorii, povestea amantului zidit de viu are numeroase precedente, Au fost invocate, ca surse literare, o veche legendă arabă, a treizeci și doua nuvelă din *Heptameronul Margheritei de Navarre*, *Le Maçon*, operă comică de Eugene Scribe și Germain Delavigne, o anecdotă povestită de Stendhal în *De l'amour*. După cum susține Nicole Mozet, pentru geneza povestirii lui Balzac studiul locurilor este însă mai revelator: în manuscris, Balzac situase povestirea lângă Tours; or, există într-adevăr la Portillon, în fața orașului Tours și aproape de *La Grenadière*, unde Balzac a locuit împreună cu Doamna de Berny, o proprietate numită *La Grande Bretèche*. În nuvela lui Balzac, proprietatea este situată în apropiere de Vendôme, localitate profund legată de copilăria lui Balzac, fost intern la Colegiul Oratorienilor din Vendôme între anii 1807 și 1813.

Un alt indiciu este însă mai tulburător, și anume, numele de *Férédia* dat de Balzac amantului contesei de Merret. După cum au arătat biografii lui Balzac, între anii 1806 și 1817, chiar în perioada când Honoré era intern la Vendôme,

Doamna B. - F. Balzac, mama romancierului, avusese o legătură cu Ferdinand de Heredia, conte de Prado-Castellane, ofițer spaniol, pe care-l cunoscuse în Touraine prin 1805. În timpul războiului dintre Franța și Spania, acesta fusese considerat drept prizonier, dar reușise să evadeze. În 1817 se afla în anturajul familiei Balzac, care locuia pe atunci pe Rue du Temple^[8]. Pentru comentatorii balzacieni, este limpede că zidindu-l de viu pe ofițerul spaniol, romancierul și-a oferit satisfacția de a se răzbuna pe amantul mamei sale. Dar Balzac pare să fi uitat că și Doamna de Berny, iubita lui, era femeie măritată, ca de altfel majoritatea iubitelor lui de mai târziu.

*De altfel, toate povestirile care alcătuiesc nuvela *Autre étude de femme* sunt centrate în jurul ideii de răzbunare exercitată împotriva femeilor infidele, remarcă Pierre Citron^[9]. Dar nu este mai puțin adevărat că toate întâmplările relatate sunt povestiri-despre-femei-spuse-de-bărbați, cu toate conotațiile sugerate de această situație. Iar această ultimă scenă din seria de Scene din viața privată este departe de a rezuma opinia, judecata sau concluzia lui Balzac despre femei, pe care le va reprezenta cu o profundă înțelegere în multe alte capitole din *La Comédie humaine*.*

ANGELA ION

LUI LÉON GOZLAN^[10],

În semn de bună confraternitate literară

ALT STUDIU DE FEMEIE

La Paris, pe la baluri sau pe la recepțiile mondene^[11] au loc aproape întotdeauna două serate. Mai întâi, o serată oficială, la care iau parte persoanele invitate, o societate aleasă care se plictisește. Fiecare caută să facă impresie vecinului său. Cele mai multe dintre tinerele femei nu vin decât pentru o singură persoană. După ce fiecare femeie s-a încredințat că ea este cea mai frumoasă în ochii acelei persoane și că opinia ei este împărtășită și de alți câțiva, după ce se schimbă câteva fraze fără importanța, cum ar fi:

— Vă gândiți să plecați curând la Crampade^[12]?

— Ce bine a cântat doamna de Portenduère^[13]!

— Cine să fie tinerica aceea plină de diamante? sau, după ce au rostit câteva fraze ironice, care fac o plăcere trecătoare și răni ce nu se mai închid, grupurile se subțiază, cei nepăsători pleacă, lumânările se consumă în sfeșnice. Atunci stăpâna casei oprește câțiva artiști, oameni veseli, prieteni, spunându-le:

— Rămâneți, vom supa între noi.

Și se adună într-un salonaș. Urmează a doua serată, cea adevărată: serată unde, ca pe timpul vechiului regim, toată lumea ascultă ceea ce se spune, unde conversația e generală, unde ești nevoit să fii spiritual și să contribui la buna-dispoziție a tuturor. Toate se reliefează, râsul nestăpânit ia locul acrelor afectate care, în societatea înaltă, întunecă până și cele mai

atrăgătoare chipuri. În sfârșit, plăcerea începe atunci când recepția mondenă^[14] se termină. Recepția mondenă, rece paradă a luxului, desfășurare de amoruri-proprii în mare ținută, este una dintre acele născociri englezești ce tind la *mecanizarea* celorlalte națiuni. Anglia pare a dori ca lumea întreagă să se plictisească precum se plictisește ea și tot atât de mult. Această a doua serală constituie așadar, în Franța, în unele familii, un fericit protest al vechilor tradiții ale binecuvântatei noastre țări; numai că, din păcate, prea puține familii protestează, și explicația e cât se poate de simplă. Dacă astăzi prea arareori se mai supează, asta-i din pricină că sub niciun alt regim nu s-au aflat mai puțini oameni căpătuiți, cu greutate și ajunși, decât sub domnia lui Ludovic-Filip, când Revoluția a reînceput în mod legal^[15]. Toată lumea aleargă spre o țintă sau se zbate pentru avuții. Timpul a devenit marfa cea mai scumpă, de aceea nimeni nu face enorma risipă de a se întoarce acasă în zori spre a se trezi târziu din somn. Iată de ce a doua serată nu mai are loc decât la femeile îndeajuns de bogate spre a-și ține casa deschisă; iar după iulie 1830, la Paris asemenea femei se pot număra pe degete. Cu toată împotrivirea mută a foburgului Saint-Germain^[16], două sau trei femei, printre care se află doamna marchiză d'Espard și domnișoara des Touches, n-au vrut să renunțe la influența de care se bucurau în Paris și nu și-au închis saloanele.

Salonul domnișoarei des Touches^[17], vestit de altminteri în Paris, este ultimul adăpost în care s-a refugiat spiritul francez de pe vremuri, cu profunzimile sale ascunse, cu nenumăratele sale subtilități și cu politețea sa rafinată. Aici puteți vedea farmecul manierelor în ciuda convențiilor politeței, firescul convorbirilor intime în ciuda rezervei naturale a oamenilor subțiri și mai ales generozitatea ideilor. Aici, nimănui nu i-ar trece

prin minte să-și păstreze ideea pentru o dramă; iar într-o întâmplare care i se povestește nimeni nu vede subiectul unei cărți pe care ar putea s-o scrie. Cu un cuvânt, hidosul schelet al unei literaturi la strâmtoare nu se înalță la auzul unei fericite vorbe de duh sau al unui subiect interesant. Mai ales de o anumită serată îmi aduc aminte, nu atâta datorită unei confidențe a vestitului de Marsay^[18], care mi-a dezvăluit una dintre cele mai adânci cute ale sufletului feminin, cât datorită reflecțiilor prilejuite de povestirea sa, reflecții asupra prefacerilor pe care le-a suferit femeia franceza după fatala revoluție din Iulie.

În seara aceea, hazardul adunase mai multe persoane care, grație meritelor lor de netăgăduit, se bucurau de o faimă europeană. Ceea ce nu înseamnă a linguși Franța, deoarece printre noi se aflau și mai mulți străini. De altfel, nu bărbații care străluceau mai mult erau și cei mai celebri. Replici spirituale, observații subtile, izbutite vorbe de duh, descrieri făcute cu o artă desăvârșită scânteiau și se succedau fără afectare, risipindu-se cu dărnicie, fără dispreț și fără efort, cu deliciu simțite și delicat savurate. Oamenii din înalta societate se distingeau mai ales prin farmecul și verva lor cât se poate de artistică. În alte țări ale Europei veți putea vedea maniere elegante, cordialitate, bunăvoință, erudiție; dar numai la Paris, în acest salon și în cele de care am amintit, abundă un spirit propriu care unește toate aceste virtuți sociale într-un ansamblu plăcut și mereu schimbător, o nu-știu-ce atmosferă fluvială care înlesnește schimbul unei mari bogății de idei, de formule, de povestiri, de documente istorice. Numai Parisul, capitala bunului-gust, posedă știința de a prefăce o convorbire într-o competiție, în cursul căreia natura fiecărui spirit se condensează într-o singură trăsătură, când fiecare își exprimă gândul și își comunică experiența într-un singur cuvânt, iar toată lumea se distrează, se

destinde și își încearcă puterile. Iată de ce numai acolo poți schimba idei; numai acolo nu vei purta, precum delfinul din fabulă^[19], o maimuță pe umeri; numai acolo vei putea fi înțeles și nu vei risca să arunci în joc monede de aur în schimbul unor bănuți fără valoare. În sfârșit, acolo, secrete deseori divulgate, convorbiri ușoare și profunde plutesc în aer, se agită, își schimbă înfățișarea și culoarea cu fiecare frază. Se împletesc critici aspre și povestiri grăbite. Toate privirile ascultă, gesturile întreabă și fizionomiile răspund. În sfârșit, acolo, toate sunt, cu un cuvânt, numai spirit și gândire. Niciodată nu mi se întâmplase ca fenomenul oral care, bine studiat, bine folosit, face puterea actorului și a povestitorului, să mă vrăjească atât de deplin. Nu numai eu^[20] căzusem pradă acestei magii, ci cu toții am petrecut o seară delicioasă. Conversația, care se prefăcuse într-o povestire, antrenase, în torentul ei grăbit, stranii mărturisiri, mai multe portrete, mii de nebunii care fac cu totul intraductibilă această încântătoare improvizație; dacă însă veți ține seama de prospețimea lor, de firescul lor spontan, de sinuozitățile lor înșelătoare, poate că veți înțelege cu adevărat farmecul unei autentice serate franceze, simțit în clipa când familiaritatea cea mai agreabilă îi face pe toți să-și uite de interese, de amorul-propriu special sau, dacă vreți, de pretenții.

Către orele două dinspre ziuă, în clipa când supeul era pe sfârșite, în jurul mesei nu mai rămăseseră decât intimii, toți încercați de legături ce datau de cincisprezece ani, sau oameni eu mult bun-gust, bine educați, deprinși cu bunele maniere. Printr-o învoială tăcută și de toți respectată, la supeu fiecare renunța a-și da importanță. O egalitate deplină dădea tonul. De altminteri, pe-atunci fiecare era foarte mândru de sine. Domnișoara dos Touches își construisese oaspeții să rămână la masă până la plecare, după ce în mai multe rânduri remarcase schimbarea radicală pe

care deplasările o aduc în mințile oamenilor. Între sufragerie și salon, tot farmecul se pierde. După Sterne, ideile unui scriitor care și-a ras barba diferă de cele pe care le avusese înainte^[21]. Dacă Sterne are dreptate, nu s-ar putea oare afirma, cu toată îndrăzneala, că starea de spirit a oamenilor care șed la masă este alta decât aceea a acelorași oameni care s-au întors în salon? Atmosfera nu mai e captivantă, ochiul nu mai contemplă strălucita dezordine a desertului, pierdute sunt binefacerile gândurilor molatice, ale bunăvoinței care ne inundă când ne aflăm în starea deosebită a sătulului, bine așezat într-un scaun moale, dintre cele care se fac acum. Poate că omul stă mai bucuros de vorbă dinaintea unui desert, având în fața-i și niște vinațuri fine, în clipa când poate să-și pună cotul pe masă și fruntea în palma. În asemenea clipe, tuturor le place nu numai să vorbească, dar și să asculte. Digestia, aproape totdeauna atentă, este, după firea fiecăruia, când vorbărează, când tăcută. Încât toată lumea e mulțumită. Oare nu era necesar acest preambul spre a vă iniția în farmecul povestirii confidentiale a unui bărbat celebru, astăzi decedat, care a înfățișat nevinovatul iezuitism feminin cu finețea proprie oamenilor care au văzut multe și care face din bărbații de stat niște neîntrecuți povestitori atunci când, precum a fost cazul cu principii de Talleyrand și von Metternich, binevoiesc să povestească?

De Marsay, numit prim-ministru cu șase luni înainte^[22], dăduse deja dovada unor capacități superioare. Deși cei care-l cunoșteau de mai multă vreme nu s-au mirat văzându-l cum își manifestă toate talentele și variatele aptitudini proprii bărbatului de stat, unii se mai întrebau dacă se știuse a fi un mare politician sau dacă se dezvoltase în focul împrejurărilor. Întrebarea îi fusese pusă cu intenție vădit filosofică de către un bărbat spiritual și deprins să observe, pe care el îl

numise prefect, fost multă vreme ziarist și care-l admira, fără a amesteca în admirația sa acel grăunte de critică veninoasă cu care, la Paris, un om superior se scuza că admiră pe un altul.

— A existat în viața dumneavoastră de până acum vreun fapt, vreun gând, vreo dorință care să vă fi dezvăluit vocația? îl întreabă Émile Blondet^[23], căci avem cu toții, precum Newton, mărul nostru care cade și ne îndrumă spre terenul unde facultățile noastre se pot desfășura.

— Da, îi răspunse de Marsay, și o să vă povestesc.

Femei frumoase, bărbați de stat de o rafinată eleganță vestimentară, artiști, oameni în vârstă, intimității lui de Marsay, cu toții se așezară mai comod, fiecare cum îi venea mai bine și-și îndreptară privirile spre primul-ministru. Mai e nevoie să spunem că servitorii plecaseră, că ușile erau închise și draperiile lor trase? Tăcerea era atât de adâncă încât se auzea murmurul vizitivilor în curte și zgomotul cailor care cereau să fie mânați la grajduri.

— Bărbatul de stat, prieteni, nu poate exista decât datorită unei singure calități, spuse ministrul, jucându-se cu cuțitul său de sidef și de aur: să știi să fii întotdeauna stăpân pe tine, să știi să faci oricând decontul fiecărui eveniment, oricât de întâmplător ar fi el; în cele din urmă, să ai, în forul tău interior, o ființă rece și dezinteresată care să asiste, ca spectator, la toate mișcările vieții tale, la pasiunile tale, la sentimentele tale, și care să-ți șoptească, în legătură cu orice, decizia unui fel de barem moral.

— Acum înțeleg de ce bărbații de stat sunt atât de rari în Franța, spuse bătrânul lord Dudley.

— Din punct de vedere sentimental, e oribil lucru, continuă ministrul. De aceea, când fenomenul se întâmplă cu un tânăr... (Richelieu, avertizat printr-o scrisoare, în ajun, de primejdia care-l pândea pe Concini^[24], dormise până la

nămiază, în vreme ce binefăcătorul său urma să fie ucis la ora zece)... un tânăr, să zicem Pitt^[25] sau Napoleon, se poate spune că ar fi o monstruozitate? Eu, unul, am devenit un asemenea monstru de foarte tânăr și din pricina unei femei.

— Credeam, spuse doamna de Montcornet^[26] surâzând, că noi mult mai mulți bărbați de stat răsturnăm, decât promovăm.

— Monstrul de care vă vorbesc e monstru numai pentru că vă rezistă, răspunse povestitorul, înclinându-și ironic capul.

— Dacă-i vorba de o aventură de dragoste, spuse baroana de Nucingen, cer să n-o întrerupem cu nicio observație.

— O observație ar fi cât se poate de nepotrivită! strigă Joseph Bridau.

— Aveam șaptesprezece ani, reluă de Marsay. Restaurația se consolida^[27], vechii mei prieteni mă știu cât eram pe atunci de aprig și de violent. Iubeam pentru prima oară și, astăzi pot s-o spun, eram unul dintre tinerii cei mai atrăgători din Paris. Eram chipeș și tânăr, doua virtuți datorate întâmplării, dar de care suntem mândri ca de o cucerire. Restul sunt nevoit să-l trec sub tăcere. Ca toți tinerii, mă îndrăgostisem de o femeie cu șase ani mai în vârstă decât mine^[28]. Niciunul dintre domniile-voastre, spuse plimbându-și privirea în jurul mesei, nu-i poate bănuie numele, nici s-o identifice. Pe-atunci, numai Ronquerolles îmi aflase taina, dar a păstrat-o bine, mă temeam de surâsul lui; dar văd că a plecat, spuse ministrul, privind în jur.

— N-a vrut să rămână la supeu, spuse doamna de Serisy.

— Timp de șase luni, rob al iubirii mele, incapabil să-mi dau seama că devenisem prada unei pasiuni, reluă primul ministru, îmi treceam vremea într-o adorabilă idolatrie, triumf și totodată nestatornică fericire a tinereții. Păstram niște

mănuși vechi ale *ei*, beam ceaiuri făcute din florile pe care *ea* le purtase, mă trezeam nopțile ca să privesc spre fereastra *ei*. Tot sângele îmi inunda inima când respiram parfumul *ei* preferat. Habar n-aveam că femeile sunt ca niște sobe cu friza de marmură.

— Vai, n-ați vrea să ne scutiți de cugetările astea oribile? spuse doamna de Camps surâzând.

— Cred că aş fi fost în stare să-l nimicesc cu disprețul meu pe filosoful care a publicat această idee îngrozitoare, dar profund adevărată, continuă de Marsay. Domniile-voastre aveți cu toții prea mult spirit ca să fie nevoie să vă spun mai mult. Puținele mele cuvinte vă vor aduce aminte de propriile dumneavoastră nebunii. Doamnă distinsă ca nimeni alta și văduvă fără copii (o, avea așadar toate harurile!), idolul meu se închisese în casă pentru a-mi marca ea însăși lenjeria cu fire din părul ei; în sfârșit, la nebuniile mele răspundea cu alte nebunii. Cum să nu crezi așadar într-o pasiune când nebunia ți-o certifică? Ne dădeam amândoi toată osteneala să ascundem de ochii lumii o dragoste atât de desăvârșită și atât de frumoasă; și izbutisem. Așa că nu-i de mirare că escapadele noastre aveau atâta farmec! Despre ea nu vă voi spune nimic; desăvârșită pe acea vreme, ea trece și astăzi drept una dintre cele mai frumoase femei din Paris; dar pe-atunci ți-ai fi dat și viața pentru o privire de-a ei. Se bucura de o stare materială mulțumitoare pentru o femeie adorată și care iubea, stare ce, sub Restaurația căreia ea îi datora o strălucire nouă, devenise cam nepotrivită pentru numele pe care-l purta. În situația mea avusesem trufia de a nu bănuî nimic. Deși eram gelos cât o sută douăzeci de Othello, acest simțământ îngrozitor dormita în mine precum aurul în pepita lui. Gândeam că aş merita ca servitorul meu să mă bată cu bățul dacă aş fi avut lașitatea să mă îndoiesc de puritatea acelei ființe îngerești atât de gingașe și atât de puternice, atât de blonde și atât

de naive, de neprihănite, de nevinovate, ai cărei ochi albaștri îngăduiau, cu adorabilă supunere, privirii mele să-i pătrundă în adâncul sufletului. Nici când nici cea mai mică ezitare în felul de a fi, în privirea sau în vorba ei; întotdeauna albă, fragedă și supusă iubitului ei precum crinul oriental din *Cântarea cântărilor*^[29] ... Vai, prieteni! exclamă cu durere ministrul, care se simțea din nou tânăr, trebuie să te lovești zdravăn de friza de marmură ca să te vindeci de-atâta poezie!

Acest strigăt spontan, care-i impresionă pe comeseni, trezi și mai mult curiozitatea lor, cu pricepere ațâțată.

— În toate diminețile, călare pe falnicul meu Sultan pe care mi l-ați trimis din Anglia, se adresa el lordului Dudley^[30], trecea pe lângă caleașca ei, ai cărei cai erau mânăți înadins la pas și citeam cuvântul de ordine scris în florile buchetului său pentru cazul când n-ar fi fost posibil să schimbăm rapid câteva cuvinte. Deși ne vedeam aproape seară de seară în societate și, deși îmi scria în fiecare zi, adoptasem, spre a înșela privirile și a dejuca bârfelile, un anumit fel de a ne purta. A nu se privi, a se evita, a se vorbi reciproc de rău; a se admira și a se lăuda, sau a face pe îndrăgostitul disprețuit: toate aceste străvechi manevre nu prețuiesc, de o parte și de cealaltă, cât o falsă pasiune mărturisită pentru o ființă indiferentă și un aer de indiferență pentru adevăratul idol. Dacă doi îndrăgostiți vor să joace acest joc, lumea va fi întotdeauna păcălită; dar, în acest caz, ei trebuie să fie absolut siguri unul de celălalt. Scutierul^[31] ei era un bărbat stimat, un curtean rece și bigot, pe care nu-l primea niciodată la ea. Această comedie se juca spre folosul proștilor și al saloanelor, care făceau haz. Nici vorbă nu era să ne căsătorim; cei șase ani care ne despărțeau aveau darul s-o pună pe gânduri; nu știa nimic despre averea mea de care, din principiu, nu-i vorbisem niciodată. În ce mă privește, fermecat de spiritul ei, de manierele,

de vastitatea cunoștințelor ei, de mondenitatea ei, aș fi luat-o de soție fără a sta mult la gânduri. Nu mai puțin, această rezervă îmi plăcea. Dacă ea, cea dintâi, ar fi adus cumva vorba de căsătorie, poate că firea ei desăvârșită mi s-ar fi părut vulgară. Șase luni bătute pe muche și pline, un diamant cu ape splendide! iată partea mea de dragoste pe lumea asta. Într-o dimineață, cuprins de un început de catar cu durere de șale, scriu câteva rânduri ca să amân una dintre acele serbări secrete, ascunse în casele Parisului ca perlele în mare. După ce trimit răvașul, simt o muștrare de cuget: „N-o să creadă că sunt bolnav!” mi-am zis. Căci ea făcea pe geloasa și pe bănuitoarea. Când gelozia e adevărată, spuse de Marsay întrerupându-și povestirea, apoi e semn vădit de dragoste unică...

— De ce? întrebă cu vioiciune principesa de Cadignan.

— Dragostea cea unică și adevărată, spuse de Marsay, duce ia un fel de apatie a trupului în armonie cu contemplația fa care te cufunzi. Apoi, spiritul le complică pe toate, se zbuciumă singur, plăsmuiește fantazii, face din ele realități, suferințe; și gelozia asta e pe cât de chinuitoare, pe-atât de delicioasă.

Un ministru străin surâse amintindu-și, în lumina unei reminiscențe, adevărul acestei constatări.

— De altminteri, îmi ziceam, cum să dai cu piciorul fericirii? spuse de Marsay, reluându-și povestirea. Nu ar fi mai bine să mă duc, așa, răcit precum sunt? Și-apoi, știindu-mă ea bolnav, o cred în stare să vină în grabă și să se compromită. Fac o sfortare, scriu alte câteva rânduri și însumi i le duc, fiindcă omul meu de încredere plecase. Ne despărțea Sena, trebuia să străbat Parisul; în cele din urmă, la o distanță potrivită de somptuoasa ei locuință, fac apel la un comisionar, îi cer să-i ducă deîndată scrisoarea și-mi vine în gând fericita idee de a trece, în trăsură, pe dinaintea intrării ei, ca să

văd dacă, din întâmplare, nu va primi ambele răvașe în același timp. Când sosesc, pe la orele două, poarta cea mare se dădea în lături ca să poată intra trăsura... a cui credeți? A scutierului! Au trecut cincisprezece ani de-atunci... dar, zău așa! acum, când vă povestesc, vorbitorul istovit din mine, ministrul hârșit în contactul cu treburile publice simte din nou o strângere de inimă și o fierbințeală în viscere. După un ceas, trec din nou: trăsura era tot în curte! Desigur că răvașul meu rămăsese la portar. În sfârșit, la orele trei și jumătate, trăsura plecă și avui prilejul să studiez fizionomia rivalului meu; era grav, nu surâdea deloc; dar iubea și, fără îndoială, era ceva la mijloc. Mă duc la întâlnire, regina inimii mele apare și ea, o găsesc calmă, pură, senină. Acum trebuie să va mărturisesc că Othello mi s-a părut întotdeauna nu numai stupid, dar și de prost-gust. Numai un bărbat pe jumătate negru e în stare să se poarte astfel. Lucru pe care de altfel e clar că Shakespeare l-a simțit când și-a intitulat piesa *Maurul din Veneția*. Înfățișarea femeii pe care a iubit are ceva atât de balsamic pentru suflet încât alină durerea, îndoielile, amărăciunea: toată mânia îmi trecuse, am început din nou să surâd. Iată de ce această, stăpânire de sine care, la vârsta mea, ar fi cea mai josnică prefăcătorie, a fost, atunci, o urmare a tinereții mele și a iubirii mele. Îndată ce m-am vindecat de gelozie, am dobândit capacitatea de a observa. Se vedea cât de colo că sunt suferind, iar oribilele îndoieli care mă munciseră îmi agravaseră starea. În cele din urmă, mi s-a ivit prilejul să strecur și eu o vorbă:

— Astă-dimineată ai primit vreo vizită? bizuindu-mă pe neliniștea pe care mi-o provocase teama că, după ce primise primul meu bilet, nu mai putuse dispune de dimineața ei.

— Vai, îmi răspunse, numai un bărbat poate nutri asemenea gânduri! Crezi cumva că m-aș putea gândi la altceva decât la suferința ta? Până să

primesc al doilea bilet, am tot căutat un mijloc ea să trec pe la tine.

— Și ai rămas singură?

— Singură, spuse, privindu-mă cu un aer atât de nevinovat, încât cred că, sfidat tocmai de un atare aer de nevinovăție, Maurul a strâns-o de gât pe Desdemona. Deoarece locuia singură în somptuoasa ei locuință, vorba asta fusese o îngrozitoare minciună. O singură minciună distruge absoluta încredere care, pentru unele suflete, este însăși temelia dragostei. Ca să înțelegeți mai bine ce s-a petrecut cu mine în clipele acelea, trebuie să admiteți că avem cu toții o ființă interioară, al cărei *noi* vizibil este înfățișarea noastră, că aceasta ființă, strălucitoare ca o lumină, e plăpândă ca o umbră... Ei bine, acest frumos *eu* s-a înveșmântat atunci, pentru totdeauna, în doliu. Da, am simțit că o mână rece și descărnată mă acoperă cu lințoliul experienței, îmi impune doliul veșnic pe care ni-l așterne pe suflete cea dintâi trădare. Coborându-mi privirea, ca ea să nu poată vedea cât sunt de tulburat, un gând orgolios îmi mai dădu oarecare puteri: „Dacă te înșală, apoi e nevrednică de tine!” Pusei pe seama durerilor care se înteteau roșeața care mă cuprinsese pe neașteptate și lacrimile care-mi dădură în ochi, iar blânda ființă se oferă să mă conducă până acasă, cu stururile birjei lăsate. Pe drum mi-a arătat o solitudine și o tandrețe care l-ar fi putut înșela până și pe Maurul din Veneția, pe care-l iau drept termen de comparație, în adevăr, dacă acest copil mare ar mai fi ezitat încă două secunde, orice spectator inteligent ar fi ghicit că va cere iertare Desdemonei. De aceea, a ucide o femeie e o treabă de copil! Despărțindu-se de mâne plângea, atât se simțea de nefericită că nu mă poate îngriji ea însăși. Ar fi dorit să fie valetul meu, pe care-l gelozea pentru fericirea lui și toate mi le servise, o! parcă erau scrise de Clarissa, în clipele ei de fericire^[32]. În cea mai încântătoare și

mai angelică dintre femei zace întotdeauna o strașnică maimuță!

La vorba asta, toate femeile își plecară privirile, parcă rănite de crudul adevăr, atât de crud rostit.

— Nu vă spun nimic nici despre noaptea, nici despre săptămâna pe care am trăit-o, continuă de Marsay, atunci mi-am dat seama că sunt un bărbat de stat.

Vorbă care fu spusă pe un asemenea ton încât tuturor ne-a scăpat un gest de admirație.

— Reflectând într-un spirit diavolesc la cele mai autentice și mai crude răzbunări cu care am putea pedepsi o femeie, spuse de Marsay mai departe (și pentru că ne iubeam, erau răzbunări cumplite, ireparabile), mă disprețuiam, mi se părea că sunt vulgar, pe nesimțite îmi alcătuisem un cod oribil, al Indulgenței. Să te răzbuni împotriva unei femei, nu înseamnă oare că pentru noi nu există decât o singură femeie, la care nu putem renunța? și dacă-i așa, poate fi răzbunarea o cale de a o recuceri? Dacă nu avem neapărată nevoie de ea, dacă pot fi și altele, de ce nu i-am acorda dreptul la nestatornicie pe care ni-l arogăm noi? Toate câte vi le spun se aplică, bineînțeles, numai când e vorba de o pasiune; altminteri ar fi ceva antisocial, de aceea nimic nu dovedește mai convingător necesitatea căsătoriei indisolubile decât nestatornicia pasiunii. Cele două sexe trebuie să fie înlănțuite, ca fiare sălbatice ce sunt, de legi fatale, surde și mute. Suprimați răzbunarea, și trădarea nu va mai însemna nimic în dragoste. Cei ce cred că, pentru ei, nu există decât o singură femeie pe lume, trebuie să se declare partizani ai răzbunării, care nu poate fi decât una, cea a lui Othello. Și iată răzbunarea mea.

Vorba asta creă printre noi toți o imperceptibilă mișcare pe care ziariștii, în cronicile lor despre dezbaterile parlamentare, o denumesc: (senzație profundă).

— Vindecăt și de răceală și de dragostea mea curată, absolută, divină, m-am lăsat târât într-o aventură a cărei eroină era fermecătoare și de un gen de frumusețe cu totul opus celui al îngerului meu înșelător. Nici nu m-am gândit să rup legătura cu acea femeie, atât de abilă și atât de fățarnică, fiindcă nu știu dacă adevărata dragoste poate da bucurii atât de fermecătoare ca acelea pe care le poate da o atât de savantă înșelătorie. Atâta ipocrizie e curată virtute (asta, milady, n-o spun pentru dumneavoastră, englezoaicele, zise calm ministrul, adresându-se lady-ei Barimore, fiica lordului Dudley). Cu un cuvânt, m-am străduit să rămân același îndrăgostit, de dragul noului meu înger, a trebuit să-mi aranjez câteva șuvițe de păr, încât m-am adresat unui coafor isteț care, pe atunci, locuia pe strada Boucher^[33]. Omul acela, a cărui adresă o pot da celor cu părul rar, deținea monopolul darurilor capilare și avea dintr-astea de toate felurile și de toate culorile. După ce i-am explicat ce doresc, mi-a arătat lucrările lui. Și mi-a dat să văd niște roade ale răbdării care întrec lucrările zânelor din basme și ale ocnașilor. Apoi m-a inițiat în capriciile și în modele care guvernează arta capilară.

— De un an încoace, îmi spuse, s-a ivit nebunia de a marca lenjeria cu fir de păr; din fericire, aveam o bogată colecție de cosițe și lucrătoare foarte pricepute.

Auzind aceste vorbe, o bănuială mă încearcă, scot batista și-i spun:

— Vasăzică, asta s-a lucrat aici, cu păr fals?

Se uita la batista mea, apoi spuse:

— O, doamna era foarte pretențioasă, a ținut să verifice nuanța părului ei. Batistele astea le-a marcat chiar soția mea. Iată, domnule, una dintre cele mai frumoase lucrări din câte s-au executat.

Până la această din urmă lămurire, aș fi crezut în ceva, mi-aș fi plecat urechea la spusa unei femei. Am plecat crezând în plăcere; dar în ce privește

dragostea, am devenit ateu ca un matematician. După două luni, ședeam lângă femeia cea eterată, în budoarul ei, pe divanul ei; o țineam de o mână, avea mâini foarte fine și urcam Alpii sentimentului, culegând cele mai frumoase flori, smulgând petalele margaretelor (există întotdeauna o clipă când smulgi petale de margarete, chiar când te afli într-un salon și nu ai margarete)... Când te afli în toiul dezmierdărilor și când iubești mai cu foc, dragostea e atât de conștientă că nu va dura mult, încât simți o invincibilă nevoie de a întreba: „Mă iubești? Mă vei iubi veșnic?” M-am folosit de această clipă elegiacă, atât de caldă, de agreabilă și de încântătoare, spre a-i asculta cele mai frumoase minciuni, spuse în fermecătorul limbaj al exagerărilor spirituale și al poeziei gascone proprii dragostei. Charlotte îmi debită lamura înșelăciunilor ei: că nu putea trăi fără mine, că eram singurul bărbat pe care-l avea pe lumea asta, că se temea să nu mă plictisească fiindcă prezența mea o prostea de tot; când era cu mine, calitățile ei se transformau în dragoste și nimic altceva; ea era, de altminteri, prea iubitoare spre a nu se teme; de șase luni căuta un mijloc de a mă cuceri pentru totdeauna, taina asta numai Dumnezeu o știe; în sfârșit, eram idolul ei!...

Femeile care îl ascultau atunci pe de Marsay părău ofensate văzându-l cât de bine le imită, căci el își însoțea vorbele astea cu o mimică, cu atitudini ale capului și cu fandoseli care amăgeau.

— În clipele când era cât pe ce să mă încred în acele adorabile prefăcătorii, continuând să țin mâna ei transpirată în mâna mea, i-am spus:

— Când te măriți cu ducele?...

Vorba asta fu atât de bruscă, privirile noastre se înfruntară atât de direct și mâna Charlottei sta atât de liniștit într-a mea, încât emoția ei, cât fu de slabă, nu putu să și-o ascundă deplin; sub privirea mea își plecă ochii, o ușoară roșeață îi împurpură obraji.

— Ducele? Ce vrei să spui? mă întrebă, prefăcându-se adânc mirată.

— Știu totul, i-am răspuns; și, după părerea mea, ar trebui să te cam grăbești: ducele e bogat, e duce; dar e mai mult decât evlavios, e religios! Încât sunt încredințat că mi-ai fost credincioasă, datorită scrupulelor sale. Nici n-ai crede cât de urgent e pentru tine să-l compromiți în propriii săi ochi și în cei ai lui Dumnezeu; altminteri, nu vei sfârși niciodată.

— Visez oare? spuse, făcând, pe părul care-i acoperea fruntea, cincisprezece ani înainte de Malibran^[34], atât de celebrul gest al doamnei Malibran.

— Haide, nu face pe neștiutoarea, îngerașule, i-am spus, dând s-o apuc de mâini.

Dar ea își încrucișă brațele la piept, cu un aer fățarnic și mâniat.

— Căsătoriți-vă, vă dau voie, am continuat eu, replicând la gestul ei cu pluralul politeții. Mai mult, vă sfătuiesc s-o faceți.

— Dar, spuse ea, căzându-mi în genunchi, e o confuzie îngrozitoare; numai pe tine te iubesc pe lumea asta; pot să-ți dau orice dovadă dorești.

— Ridicați-vă, scumpă doamnă, și faceți-mi onoarea de a fi sinceră.

— Ca în fața lui Dumnezeu.

— Vă îndoiiți de dragostea mea?

— Nu.

— De fidelitatea mea?

— Nu.

— Aflați că am comis cea mai mare crimă, am continuat, m-am îndoit de dragostea și de fidelitatea domniei-voastre. Între două beții am început să privesc liniștit în juru-mi.

— Liniștit! exclamă ea suspinând. Ajunge, Henri, nu mă mai iubești!

După cum vedeți, găsisse o porțiță de scăpare. În scenele de felul ăsta, un adverb poate fi

primejdios. Dar, din fericire, curiozitatea o îndemnă să adauge:

— Și ce-ați văzut? Am vorbit eu vreodată cu ducele altundeva decât în societate? Ați surprins vreodată în ochii mei...

— Nu, i-am răspuns, dar în ai săi. Și de opt ori mi-ați cerut să vă însoțesc la biserica Sf. Toma din Aquino ca să puteți asculta aceeași liturghie cu dânsul.

— Așa! strigă ea în cele din urmă, va zică v-am făcut gelos!

— Vai, aș vrea să fiu gelos, i-am spus, admirând suplețea inteligenței ei atât de vie și exercițiile acrobatice care nu reușesc decât în fața orbilor. Dar tot ducându-mă la biserică, am devenit foarte necredincios. În ziua când pentru prima oară am răcit și când pentru prima oară m-ați înșelat, când credeți că sunt la pat, l-ați primit pe duce și mi-ați spus că nu ați văzut pe nimeni.

— Știți că purtarea domniei-voastre e josnică?

— De ce? Găsesc că măritișul vostru cu ducele e excelent lucru: el vă acordă numele său de nobil, o poziție avantajoasă, o situație strălucită, onorabilă. Veți deveni una dintre reginele Parisului. M-aș face vinovat față de domnia-voastră dacă aș pune bețe-n roate acestei înțelegeri, acestui trai onorabil, acestei superbe alianțe. A, cândva, Charlotte, îmi veți da dreptate descoperind cât se deosebește caracterul meu de al altor tineri... Ați fi fost silită să mă înșelați... Da, ați fi fost foarte stânjenită să rupeți cu mine, căci el vă spionează, A venit vremea să ne despărțim, ducele e de o moralitate severă. Trebuie să deveniți ipocrită, așa vă povățuiesc. Ducele, vanitos, va fi mândru de soția sa.

— Vai! îmi spuse, izbucnind în lacrimi, Henri, dacă ai fi vorbit! da, dacă ai fi vrut tu (eu greșisem, înțelegeți?), am fi plecat să ne trăim toată viața într-un colțișor, căsătoriți, fericiți, în văzul lumii.

— În sfârșit, acum e prea târziu, i-am spus sărutându-i mâinile și făcând pe victima.

— Doamne! dar pot să repar totul.

— Nu, ați mers prea departe cu ducele. Va trebui chiar să plec într-o călătorie, ca despărțirea noastră să fie deplină. Am avea amândoi să ne temem de dragostea noastră...

— Credeți, Henri, că ducele bănuiește ceva?

Continua să-mi spună Henri, dar renunțase definitiv la *tu*.

— Nu cred, răspunsei, adoptând felul de a fi și tonul unui *prieten*; dar fiți cât se poate de credincioasă, împăcați-vă cu Dumnezeu, căci ducele așteaptă dovezi, ezită și trebuie să-l convingeți.

Se ridică, dădu ocol de două ori budoarului într-o agitație adevărată sau prefăcută; apoi găsi, fără îndoială, o atitudine și o privire potrivite cu noua situație, deoarece se opri în fața mea, îmi întinse mâna și îmi spuse cu glas emoțional:

— Bine, Henri, sunteți un bărbat loial, nobil și fermecător: n-o să vă uit niciodată.

Strategia fusese admirabilă. Charlotte se dovedi încântătoare în această transformare treptată, necesară poziției care voia s-o ia față de mine. Eu, unul, am adoptat atitudinea, purtarea și privirea unui om atât de adânc îndurerat, încât am văzut prea recenta ei demnitate înmuindu-se; s-a uitat la mine, mi-a apucat mâna, m-a tras spre ea, aproape că m-a răsturnat, dar cu blândețe, pe divan și, după o clipă de tăcere, mi-a spus:

— Sunt adânc întristată, copile. Mă iubiți?

— O, da!

— Atunci, ce veți face?

La vorba asta, toate femeile schimbă o privire.

— Dacă am suferit amintindu-mi de trădarea ei, apoi am râs de aerul ei de intimă convingere și de tihnită satisfacție interioară la gândul, dacă nu al morții mele, măcar la al unei veșnice melancolii, reluă de Marsay. O, nu vă grăbiți să râdeți, spuse el

comesenilor, asta nu-i totul. După o pauză, am privit-o cu multă dragoste și i-am spus:

— Da, chiar asta m-am întrebat și eu.

— Și-atunci, ce veți face?

— M-am întrebat a doua zi după ce răcisem.

— Și?... spuse cu vădită neliniște.

— Și m-am pregătit pentru cuconița cea drăguță căreia toată lumea știa că-i fac curte.

Charlotte se ridică de pe divan ca o căprioară luată fără veste, tremurând ca frunza, îmi aruncă o privire dintre rele în care femeile uită și de demnitate, și de rușine, și de delicatețe, ba până și de toată gingășia lor, o privire vie de viperă urmărită, încolțită în ungherul ei, și-mi spuse:

— Și eu, care-l iubeam! Eu, care luptam! Eu, care...

În legătură cu această a treia idee a ei, pe care vă las s-o ghiciți, Charlotte făcu una dintre pauzele melodice cele mai frumoase pe care le-am auzit vreodată.

— Doamne! exclamă, cât suntem de nefericite! Niciodată nu putem fi iubite. Niciodată nu luați în serios nici cele mai curate sentimente. Da, las' că știu eu, când încercați să ne înșelați, apoi tot noi vă tragem pe sfoară.

— Văd și eu, spusei, pe un ton spăsit. În mânia domniei-voastre intră prea multă inteligență ca inima să mai sufere din această pricină.

Această modestă ironie îi mări furia și, de ciudă, izbucni în lacrimi.

— Îmi faceți de ocară lumea și viața, spuse, îmi răpiți toate iluziile, îmi depravați sufletul.

Mi-a spus toate câte aveam eu dreptul să i le spun, cu-atâta simplitate în nerușinarea ei, cu-atâta îndrăzneală naivă, încât sunt sigur că oricare alt bărbat ar fi rămas încremenit.

— Ce se va alege de noi biete femei, în societatea pe care ne-o făurește Carta lui Ludovic al XVIII-lea?^[35] ... (Ca să vedeți până unde ajunsese ea cu frazeologia.)

— Da, ne-am născut spre a suferi. Cât privește pasiunea, suntem întotdeauna mai presus, iar voi mai prejos de orice loialitate. În sufletele voastre, nimic cinstit. Pentru voi, dragostea e numai un joc la care întotdeauna trișați.

— Scumpo, i-am spus, a lua în serios societatea de azi înseamnă a fi fericit în dragoste cu o actriță.

— Ce trădare infamă! A fost premeditată...

— Nu, ci meditată.

— Rămas-bun, domnule de Marsay, mi-a spus, m-ați înșelat în mod oribil.

— Doamna ducesă, i-am spus, luând o atitudine supusă, își va aduce aminte de injuriile Charlottei?

— Sigur că da, îmi răspunse pe un ton amar.

— Așadar, mă detestați?

Înclină capul, iar eu îmi spusei în gând: „Există scăpare!”

Am plecat lăsând-o cu sentimentul că are ceva de răzbunat. Să știți, prieteni, că am studiat îndelung viețile bărbaților care au avut succese la femei, dar sunt încredințat că nici mareșalul de Richelieu^[36], nici Lauzun^[37], nici Louis de Valois^[38] n-au izbutit, de prima oară, o retragere atât de savantă. Mintea și sufletul meu s-au educat cu acel prilej pentru totdeauna, iar stăpânirea pe care atunci am știut s-o dobândesc asupra gesturilor nehibzuite care ne fac să comitem atâtea neghiobii m-a înzestrat cu remarcabilul sânge-rece pe care-l cunoașteți.

— Cât o deplâng pe a doua! spuse baroana de Nucingen.

Un surâs imperceptibil, care înflori pe buzele palide ale lui de Marsay, o făcu să roșească pe Delphine de Nucingen.

— *Cum oameni uiți!* exclamă baronul de Nucingen.

Naivitatea cunoscutului bancher s-a bucurat de un atât de mare succes, încât soția lui, care fusese aceea a doua a lui de Marsay^[39], nu se putu opri să râdă ca toată lumea.

— Sunteți cu toții gata s-o condamnați pe această femeie, spuse lady Dudley, dar eu o înțeleg; ea nu gândea că măritișul ei înseamnă nestatornicie! Bărbații nu vor niciodată să facă deosebire între statornicie și fidelitate. Eu o cunosc pe aceea a cărei poveste ne-a spus-o domnul de Marsay, e una dintre ultimele voastre mari doamne!

— Vai, milady, aveți dreptate, reluă de Marsay. De aproape cincizeci de ani suntem martorii ruinei neîncetate a tot ce e socialmente distins, ar fi trebuit să salvăm femeile din acest mare naufragiu, dar Codul civil^[40] a trecut peste capetele lor tăvălugul articolelor sale. Oricât de îngrozitoare ar fi aceste cuvinte, să le rostim: ducesele dispar, marchizele de asemenea! Cât despre baronese, cer scuze doamnei de Nucingen, care se va face contesă atunci când soțul său va deveni *pair* al Franței, însă baronesele n-au izbutit niciodată să fie luate în serios.

— Aristocrația începe cu vicontesa, spuse Blondet surâzând.

— Contesele vor rămâne, continuă de Marsay. O femeie elegantă va fi mai mult sau mai puțin contesă, contesă a Imperiului sau de mai ieri, contesă de stirpe veche, sau, cum se spune în italiană, contesă prin rafinament. Cât despre doamna aristocrată, ea a pierit odată cu grandiosul anturaj din secolul trecut, odată cu pudra, alunițele artificiale, papucii cu tocuri, corsetele cu balene împodobite cu un păienjeniș de funde și de panglici. Ducesele din vremea noastră trec pragul fără a fi nevoie să lărgesci ușa pentru crinolinelor lor. În sfârșit, sub Imperiu s-au văzut ultimele rochii cu trenă! Încă nu pot înțelege de ce suveranul care voise ca satinul sau catifeaua rochiilor ducale să-i măture curtea nu a decretat prin legi strașnice, în favoarea anumitor familii, dreptul întâiului născut^[41]. Napoleon nu a prevăzut urmările acestui Cod de care era atât de mândru.

Acest om, creând ducesele sale, a dat naștere *femeilor de lume* din ziua de azi^[42], produsul mediat al legislației sale.

— Gândirea, apucată ca un baros și de către copilul care iese din liceu și de către ziaristul obscur, a dăruit splendorile stării sociale, spuse contele de Vandenesse^[43]. Astăzi, orice caraghios care-i în stare, de bine, de rău, să-și poarte capul pe un guler tare, să-și acopere pieptul puternic de bărbat cu o jumătate de cot de satin în chip de platoșă, să arate o frunte pe care strălucește un spirit fals sub păru-i buclat, să se lege în încălțat în doi pantofi de lac împodobiți cu ciorapi de mătase care costă șase franci, care își ține monoculul sub una dintre arcadele lui sprâncenate încrețindu-și obrazul și – fie el secretar la un notar, fiu de antreprenor sau copilul din flori al unui bancher – măsoară impertinent cu privirea pe cea mai frumoasă ducesă, o cântărește din creștet până-n tălpi când ea oboară treptele unui teatru și-i spune prietenului său care se îmbracă la Buisson, unde cu toții ne îmbrăcăm, și care, cu eleganța lui de împrumut, pare cel din urmă dintre duci: „Iată, dragul meu, o femeie de lume”.

— Nu v-ați priceput, spuse lordul Dudley, să vă transformați într-un partid^[44], va mai trece multă vreme până să puteți face politică. În Franța vorbiți mult despre organizarea Muncii, dar încă nu ați organizat Proprietatea. Și iată ce i se întâmplă: un duce oarecare (sub domnia lui Ludovic al XVIII-lea sau a lui Carol al X-lea se mai aflau încă duci care aveau o rentă de două sute de mii de livre, o reședință magnifică, un personal casnic somptuos), un asemenea duce putea să se poarte ca un mare senior. Ultimul mare senior francez este principele de Talleyrand^[45]. Acest duce a lăsat patru copii, dintre care două fete. Presupunând că aceștia au fost cu toții foarte fericiți în căsniciile lor, fiecare dintre moștenitorii săi direcți posedă astăzi o rentă

de numai șaiszeci sau optzeci de mii de livre; fiecare este tatăl sau mama mai multor copii, așadar e nevoit să locuiască într-un apartament la parterul sau la primul etaj al unei case, făcând cea mai mare economie; și cine știe dacă nu cumva umblă după o avere? De-atunci, soția celui mai în vârstă dintre fii, care e ducasă numai cu numele, nu are nici trăsura ei, nici servitorii ei, nici loja ei, nici timpul ei liber; nu are nici apartament propriu în reședința ei, nici avere proprie, nici fleacurile ei; trăiește îngropată în căsătorie ca o femeie de pe strada Saint-Denis în negustoria ei; cumpără ciorapi pentru scumpii ei copilași, îi hrănește și își supraveghează fetele pe care nu le mai trimite la mănăstire. Cele mai nobile femei ale Dumneavoastră au devenit astfel niște respectabile cloști.

— Vai! da, spuse Joseph Bridau. Epoca noastră nu mai posedă frumoasele flori feminine care au împodobit marile secole ai monarhiei franceze. Evantaiul doamnei din aristocrație s-a frânt. Femeia nu mai are nici de ce să roșească, nici de ce să bârfească, să șoptească, să se ascundă, să se arate. Evantaiul nu mai servește decât ca să-ți faci vânt. Când un lucru nu mai este decât ceea ce este, devine prea util spre a mai aparține luxului.

— În Franța, toate au fost complice ale femeii de lume, spuse Daniel d'Arthez. Aristocrația a aprobat aceasta retrăgându-se în fundul moșiilor ei, unde s-a ascuns spre a muri, emigrând în propria-i țară de teama ideilor, precum odinioară în străinătate de teama mulțimilor populare. Femeile care-ar fi putut să deschidă saloane europene, să conducă opinia publică, s-o întoarcă pe dos ca pe-o mânășă, să stăpânească lumea stăpânind pe artiștii sau cugetătorii care trebuiau s-o stăpânească, au căzut în greșeala de a părăsi terenul, rușinate de a fi nevoite să lupte împotriva unei burghezii îmbătate de putere și care pătrunsese pe scena lumii poale spre a fi tăiată în bucăți de barbarii

care vin din urmă. Iată de ce, acolo unde burghezii vor să vadă prințese, nu se pot vedea decât tinere fete de lume. Astăzi, principii nu mai găsesc aristocrate pe care să le compromită, ei nu mai pot nici măcar să dea un nume unei femei luate la întâmplare. Ducele de Bourbon^[46] este ultimul dintre principii care s-au folosit de acest privilegiu.

— Și numai Dumnezeu știe cât l-a costat asta! spuse lordul Dudley.

— Astăzi principii au soții femei de lume, nevoite să-și plătească loja în comun cu prietenele lor și pe care bunăvoința regală nu le-ar înălța nici atâtica, soții care duc un trai cenușiu între apele burgheziei și cele ale nobilimii, nici adevărate nobile, nici adevărate burgheze, spuse cu amărăciune marchiza de Rochefide.

— Moștenitoarea Femeii e Presa, exclamă Rastignac. Femeia nu mai are meritul foiletonului vorbit, al bârfelilor pline de delicii rostite în limbaj ales. Citim foiletoane scrise într-un grai care se schimbă tot la trei ani, fițuici amuzante ca niște ciocli și ușoare ca plumbul din literele lor. Conversațiile franțuzești se poartă în irocheza^[47] revoluționară de la un capăt la altul al Franței, pe lungi coloane imprimate în palate unde scârțâie o mașină de tipărit în locul cercurilor elegante care pe vremuri străluceau acolo.

— Sună clopotul societății înalte, auziți-l! spuse un principe rus, și prima lui bătaie este vorba dumneavoastră modernă de *femeie de lume*!

— Aveți dreptate, principe, spuse de Marsay. Această femeie descinsă din rândurile nobilimii, sau ridicată din cele ale burgheziei, venită de oriunde, chiar din provincie, este expresia vremurilor de azi, o ultimă imagine a bunului-gust, a spiritului, a harului și a distincției reunite, dar micșorate. Nu vom mai vedea; în Franța, mari aristocrate, dar multă vreme vom mai avea femei de lume, trimise de opinia publică într-o înaltă

Camera feminină și care vor fi pentru sexul frumos ceea ce este *gentleman*-ul în Anglia.

— Și ei numesc aceasta a progresa! spuse domnișoara. des Touches; aş vrea să știu unde-i progresul.

— A! iată-l, spuse doamna de Nucingen. Pe vremuri, o femeie, chiar de-ar fi avut glas de precupeată, umblet de soldățoi, mutră de curtezană nerușinată, părul dat peste cap, piciorul gros, palma bătută, era totuși o doamnă din lumea mare; astăzi însă, chiar de-ar descinde dintr-un Montmorency^[48], presupunând că domnișoarele de Montmorency ar putea arăta astfel, n-ar fi o femeie de lume^[49].

— Dar ce înțelegeți prin femeie de lume? întrebă, naiv, contele Adam Laginski.

— Este o creație modernă, un jalnic triumf al sistemului electoral aplicat sexului frumos, spuse ministrul. Fiece revoluție are cuvântul ei de ordine, un cuvânt care o rezumă și o înfățișează.

— Aveți dreptate, spuse principele rus, care venise la Paris ca să-și facă un nume în literatură. A explica anumite cuvinte care, din veac în veac, s-au adăugat frumoasei dumneavoastră limbi, ar însemna să scrii o măreață istorie. De exemplu, a organiza este un cuvânt al Imperiului, care-l cuprinde în întregime pe Napoleon.

— Toate acestea nu-mi lămuresc ce este o femeie de lume, exclamă tânărul polonez.

— Bine, să vă explic, îi răspunse Émile Blondet contelui Adam. Într-o zi frumoasă, te plimbi prin Paris. A trecut de ora două, dar încă n-a bătut ora cinci. Zărești o femeie care se apropie; prima privire pe care i-o arunci e ca prefăta unei cărți frumoase, îți dă presentimentul unei lumi întregi de lucruri elegante și fine. Ca botanistul care culege plante pe toate coclaurile, printre vulgaritățile pariziene, dai în sfârșit de o floare rară. Această femeie ori e însoțită de doi foarte distinși bărbați, dintre care cel puțin unul e

decorat, ori e urmată, la o distanță de zece pași, de vreun valet în ținuta de serviciu. Ea nu poartă nici culori țipătoare, nici ciorapi cu ajur, nici cataramă prea cizelată, nici pantaloni^[50] cu manșete brodate și înfoiate în jurul gleznelor. Vei observa în picioarele ei fie pantofi de atlas cu barete încrucișate pe un ciorap de bumbac de o finețe excesivă sau pe un ciorap de mătase uni de culoare gri, fie ghetuțe de cea mai rafinată simplitate. O stofă destul de frumoasă și de preț mijlociu scoate în evidență rochia, a cărei croială ar surprinde pe orice burgheză: de cele mai multe ori, e o redingotă prinsă cu funde și delicat garnisită cu șnur sau o dantelă imperceptibilă. Necunoscuta are un fel al ei de a-și purta șalul sau pelerina; se pricepe să-și înfășoare mijlocul și pieptul alcătuiind un fel de carapace care pe o burgheză ar transforma-o în broască țestoasă dar sub care ea scoate la iveală cele mai atrăgătoare forme, voalându-le în același timp. Prin ce mijloace? Secretul ăsta și-l apără fără a se bucura de ocrotirea unui brevet de invenție. Prin umblet, ea își imprimă un fel de mișcare concentrică și armonioasă care, pe sub stofă face să vibreze formele-i gingașe sau primejdioase, precum la nămiezi năpârca sub fina mătase verde a ierbii foșnitoare. Oare cui datorează ea, unui înger sau unui diavol, această grațioasă unduire care freamătă pe sub lunga mantilă de mătase neagră, ce-i agită bordura de dantelă, răspândind un balsam diafan, pe care bucuros l-aș numi briza parizienei? Pe brațele ei, pe mijlocul ei, în jurul gâtului, veți recunoaște o știință a cutelor cu care se drapează până și materialul cel mai îndărătnic astfel încât să vă amintească de Mnemosina^[51] din antichitate. A, cât de bine se pricepe ea la – iertată fie-mi expresia – *croiala umbletului*! Fiți atenți la felul ei de a întinde piciorul, mulându-și rochia cu o precizie atât de decentă încât stârnește la trecători o admirație însoțită de dorință, dar

înăbușită de un adânc respect. Când o englezoaică încearcă să pășească astfel, are aerul unui grenadir care înaintează la asaltul unei redute. Numai femeia Parisului are geniul umbletului!^[52] Iată de ce primăria i-a fost datoare asfaltul trotuarelor. Această necunoscută nu atinge pe nimeni. Spre a trece, așteaptă, cu orgolioasă modestie, să i se facă loc. Distincția proprie femeilor binecrescute se trădează mai ales prin felul în care ea își ține șalul sau pelerina încrucișate pe piept. În timp ce umblă, oferă privirilor o înfățișare demnă și senină ca aceea a madonelor lui Rafael în rama lor. Ținuta ei, liniștită și disprețuitoare totodată, îl constrânge până și pe cel mai insolent filfizon să se ostenească pentru ea. Pălăria, de o remarcabilă simplitate, are panglici proaspăt călcate. S-ar putea să aibă și flori, dar femeile cele mai rafinate nu poartă decât panglici. Penele cer trăsură, florile sunt prea bătătoare-la-ochi. Într-acestea, veți vedea chipul fraged și odihnit al unei femei sigure de ea fără îngâmfare, care nu se uită la nimic dar vede totul, a cărei vanitate, blazată de necurmăte satisfacții, imprimă fizionomiei ei o indiferență care trezește curiozitatea. Ea știe că e privită, știe că aproape toată lumea, inclusiv femeile, întoarce capul ca s-o revadă. De aceea cutreieră Parisul ca un funigel, albă și neprihănită. Acestei frumoase specii îi plac latitudinile cele mai calde, longitudinile cele mai curate ale Parisului; o veți afla între a zecea și a o sută zecea arcadă a străzii Rivoli; pe linia bulevardelor, de la ecuatorul Panoramei^[53], unde prosperă produsele Indiilor, unde înfloresc cele mai calde creații ale industriei, până către Madeleine^[54]; în regiunile cele mai puțin murdare ale burgheziei, între numerele 30 și 150 de pe strada Faubourg-Saint-Honoré. În timpul iernii, îi face plăcere să se plimbe pe terasa Feuillants^[55] și nicidecum pe trotuarul bituminos de-a lungul ei. După cum e vremea, ea zboară pe aleea Champs-

Elysées^[56], mărginită către soare-răsare de piața Ludovic al XV-lea^[57], către soare-apune de Avenue de Maligny, către miazăzi de șosea, către miazănoapte de grădinile foburgului Saint-Honoré. Niciodată nu veți întâlni această frumoasă varietate de femeie în regiunile hiperboreale ale străzii Saint-Denis^[58], niciodată în Kamciatka străzilor noroioase, a străzilor înguste sau comerciale; și niciodată, nicăieri, când vremea e urâtă. Aceste flori ale Parisului înmuguresc la vremea orientului, îmbălsămează locurile de plimbare, iar după orele cinci bat în retragere odată cu zorelele. Femeile pe care le veți întâlni mai târziu și care ar avea ceva din înfățișarea lor fiindcă încearcă să le maimuțărească, sunt femeile *de-care-avem-nevoie*^[59]; în timp ce frumoasa necunoscută, Beatrix a zilei, este *femeia de lume*. Nu le e ușor străinilor, dragă conte, să-și dea seama de deosebiri după care observatorii emerțiți le disting, atât de prefăcută e femeia, dar aceste deosebiri sar în ochii parizienilor; se vad agrafe rău disimulate, cordoane care-și arată rețeaua de fire de un alb-roșcat în spatele rochiei printr-o crăpătură întredeschisă, pantofi scâlțiați, panglici de pălărie uzate, o rochie prea înfoiată, o înfățișare prea scrobită. Nu vă va scăpa niciun oarecare efort în plecarea premeditată a genelor. Ținuta e convențională. Cât despre femeia burgheză, e cu neputință s-o confunzi eu femeia de lume; ea contrastează admirabil cu aceasta, ea explică farmecul pe care ți l-a inspirat necunoscuta. Burgheza e ocupată, iese pe orice vreme, se agită, umblă de colo-colo, se uită, nu știe de va intra sau nu într-un magazin. Pe când femeia de lume știe bine ce vrea și ce face, burgheza e nehotărâtă, își ridică poalele rochiei ca să pășească peste o băltoacă, târăște după ea un copil care o obligă să fie atentă la trăsuri; este mamă în public și stă de vorbă cu fie-sa; își ține banii în coșniță și e

încălțată cu ciorapi cu a jur; iarna, peste pelerina ei îmblănită poartă un boa, iar vara un șal și o eșarfă: burgheza se împacă de minune cu pleonasmul toaletelor. Pe frumoasa care se plimbă o vei reîntâlni la Teatrul Italian, la Operă, la un bal. Ea apare atunci sub o înfățișare atât de diferită, încât ai zice că e vorba de două ființe fără nimic comun. Femeia a ieșit din misterioasele sale veșminte precum un fluture din larva-i mătăsoasă. Și oferă, ca o trufanda, privirilor noastre încântate, rotunjimile pe care, dimineața, decolteul ei abia le sugera. La teatru nu apare mai sus de lojile de rangul doi, cu excepția Teatrului Italian. Atunci puteți studia în toată voia savanta încetineală a mișcărilor ei. Adorabila amăgitoare folosește micile artificii politice feminine cu o naturalețe care exclude orice idee de artă și de premeditare. Dacă are o mână de o frumusețe regală, apoi până și cea mai rafinată persoană va înțelege că era neapărat necesar să-și înfășoare pe deget, să-și aranjeze sau să depărteze o *ringletă*^[60] sau o buclă pe care o mângâie. Dacă are un profil splendid, vi se va părea că se adresează vecinului ei cu ironie sau cu grație, așezându-se astfel încât să producă acel magic efect al profilului pierdut^[61], la care marii pictori țin atât de mult și care atrage lumina zilei asupra obrazilor, conturează nasul printr-o linie pură, înseninează trandafiriul nărilor, profilează tăios linia frunții, fără a răpi privirii paietele-i de foc îndreptate însă spre depărtări, și zvârle o rază de lumină peste rotunjimea albă a bărbiei. Dacă are picior frumos, se va arunca pe divan cu cochetăria unei pisici la soare, cu picioarele întinse, și în atitudinea ei nu veți descoperi decât cel mai încântător model pe care plictiseala îl poate oferi artei statuare. Numai femeia de lume se simte la largul său în toaleta ei; nimic nu o jenează. Niciodată nu o veți surprinde, ca pe o burgheză, readucând la locul ei breteaua recalcitrantă a cămășii, aranjându-și vreo balenă

neascultătoare a corsetului, verificând dacă gulerașul își face datoria de paznic necredincios al celor două comori strălucitor de albe sau uitându-se în oglinzi spre a vedea dacă pieptănătura nu i s-a deranjat. Toaleta îi e întotdeauna în armonie cu firea; a avut răgazul să se studieze, să-și dea seama ce îi șade bine fiindcă știe de mult ce nu o prinde. Nu o veți vedea niciodată la ieșire, ea dispare înainte de sfârșitul spectacolului. Dacă, din întâmplare, se arată, calmă și nobilă, pe treptele roșii ale scării, cade atunci pradă unor sentimente violente. Căci se află acolo din ordin, are de aruncat, pe furiș, o privire, sau așteaptă o promisiune. Poate că se coboară astfel, fără grabă, spre a satisface vanitatea unui rob căruia, uneori, i se supune. Dacă întâlnirea cu ea are loc la un bal sau la o serată, vă veți bucura de dulceața, prefăcută sau naturală, a glasului ei viclean; veți fi încântat de vorba ei deșartă, dar căreia, printr-o manevră inimitabilă, ea se va pricepe să-i dea prețul gândirii.

— Pentru a fi femeie de lume, nu-i așa că e necesar să ai și spirit? întrebă contele polonez.

— E imposibil să fii fără a avea mult gust, răspunse doamna d'Espard.

— Iar în Franța, a avea gust înseamnă mai mult decât a avea spirit, spuse rusul.

— Spiritul acestei femei este triumful unei arte în adevăr plastice, continuă Blondet. Nu vei înțelege, dar vei fi încântat de ceea ce spune. Ea va clătina din cap, sau își va ridica amabil umerii dalbi, îți va dăruia o frază fără importanță cu surâsul unei mutrișoare pline de farmec: va pune tot spiritul lui Voltaire într-un *cum așa!* într-un *vai!*, într-un *ia te uită!*. Un aer inteligent o va face să pară mereu întrebătoare; va da o semnificație până și mișcării prin care învârtește o casoletă^[62] prinsă cu un inel de degetul ei. Sunt splendori artificiale obținute prin mărunțișuri superlative: cu un gest nobil și-a lăsat în jos mâna, rezemând-o de brațul

fotoliului precum picăturile de rouă pe marginile unei flori, și cu asta totul s-a spus, a rostit o sentință fără drept de apel, spre emoția și a celui mai insensibil om. A știut să te asculte, ți-a oferit prilejul de a fi om de spirit și, fac apel la modestia domniei tale, asemenea clipe sunt rare.

Aerul naiv al tânărului polonez căruia Blondet i se adresase îi făcu pe toți comesenii să izbucnească în râs.

— E peste putință să stai de vorbă o jumătate de ceas cu burgheză fără ca ea să-l menționeze, sub un motiv oarecare, pe bărbatu-său, continuă Blondet, care nu-și pierduse nimic din gravitatea sa; dar, dacă știi că femeia de lume cu care stai de vorbă e căsătorită, ea a avut delicatețea de a și disimula atât de bine soțul încât v-ar trebui ostenele lui Cristofor Columb pentru a-l descoperi. De cele mai multe ori nu veți reuși singur. Dacă n-ați avut prilejul să întrebați pe nimeni, la sfârșitul seratei o veți surprinde privind țință spre un bărbat între două vârste și decorat, care-și pleacă fruntea și iese. Doamna a cerut trăsura și dispare. Domnia-ta nu ești tânăr ca un trandafir, dar ai stat în preajmă-i și te culci în locuința daurită cu un vis încântător care, poate, va continua atunci când Somnul, cu mâna sa grea, îți va deschide ușile de fildeș ale templului fanteziilor. La ea acasă, nicio femeie de lume nu poate fi văzută înainte de ceasurile patru, când primește. Este îndeajuns de iscusită ca să te lase întotdeauna să aștepți. Veți observa că toate sunt de bun-gust în casa ei, luxul este permanent și se primenește ori de câte ori este necesar; nu veți vedea nimic păstrat în cutii de sticlă, nici învelitori de pânză ca la dulăpiorul cu alimente. Pe scări îți va fi cald. Pretutindeni, florile îți înveselesc privirea; florile, singurul dar pe care-l acceptă și numai de la unele persoane: buchetele trăiesc numai o zi, fac plăcere și cer să fie înprospătate; pentru ea, buchetul este, ca în Orient, un simbol, o

făgăduială. Costisitoarele fleacuri la modă sunt expuse, dar nu ca într-un muzeu sau ca într-un magazin de curiozități. O vei găsi așezată lângă, foc, pe fotoliul ei, de unde vă va saluta fără să se ridice. Conversația ei va fi alta decât aceea de la bal. Într-alt loc, ea era creditoare a noastră; la ea acasă, spiritul ei îți datorează plăcere. Aceste nuanțe, femeile de lume le posedă de minune. În domnia-ți, ea îl iubește pe bărbatul care îi va largi societatea, ținta grijilor și a neliniștilor de astăzi ale femeilor de lume. Bunăoară, spre a te atrage în salonul ei, va fi de o cochetărie încântătoare. Mai ales atunci vei simți cât de solitare sunt astăzi femeile, de ce țin ele să aibă mica lor societate căreia să-i servească drept constelație. Cozzeria e imposibilă fără generalități.

— Da, spuse de Marsay, pricepi bine cusurul epocii noastre. Ironia, această carte într-un singur cuvânt, nu mai vizează, ca în secolul al XVIII-lea, nici persoane, nici lucruri, ci întâmplări meschine și trăiește numai o zi.

— Ceea ce înseamnă că spiritul femeii de lume, atunci când există, continuă Blondet, constă în a te îndoi de toate, după cum spiritul burghezei constă în a le afirma pe toate. Aici stă toată deosebirea dintre cele două femei: burghezia, fără îndoială, are virtute, femeia de lume nu știe dacă mai are sau dacă va mai avea; ezită și rezistă atunci când cealaltă refuză tăios dar cedează. Aceste ezitări în toate împrejurările reprezintă unul dintre cele din urmă favoruri pe care i le tolerează oribila noastră epocă. Rareori se duce la biserică, dar va vorbi de religie și va voi să te convertească dacă dovedești bunul-gust de a face pe necredinciosul, căci vei da prilej unor fraze stereotipe, unor aere de istețime și unor gesturi stabilite; între toate femeile: „A, haida-de! vă credeam prea inteligent ea să atacați religia! Societatea se năruie iar domnia-voastră îi nimiciți temelia. Dar religia, în zilele noastre, suntem domnia-voastră și cu mine, ea înseamnă

proprietatea, viitorul copiilor noștri. Vai, să nu fim egoiști. Individualismul e boala epocii, iar religia e singurul ei leac, ea unește familiile pe care legile voastre le dezunesc etc.”^[63] Și ea debitează atunci un discurs neocreștin, presărat cu idei politice, discurs care nu e nici catolic, nici protestant, ci moral, o, al dracului de moral, și în care veți regăsi câte o bucată din toate stofele țesute de doctrinele moderne în luptă.

Femeile nu se putură opri să nu râdă de fadoselile cu care Emile își ilustra ironiile.

— Acest discurs, scumpe conte Adam, spuse Blondet adresându-se polonezului, vă va demonstra că femeia de lume reprezintă o spoială nu numai politică dar și intelectuală, și că ea e înconjurată de produsele strălucitoare dar prea puțin solide ale unei industrii care gândește neîncetat să-și distrugă lucrările pentru a le înlocui. Veți pleca de la ea zicându-vă: „Hotărât, are idei superioare!” Veți crede astfel cu-atât mai mult eu cât ea vă va fi sondat inima și mintea cu o mână delicată și vă va fi cerut să-i destăinuiți secretele domniei-voastre; căci femeia de lume pare că ignoră totul spre a afla totul; există lucruri pe care nu le știe niciodată, nici chiar când le știe. Atâta numai că dumneavoastră veți fi neliniștit, nu veți avea habar de starea ei sufletească. Odinioară, doamnele din înalta societate făceau dragoste cu afișe, ziar în mână și anunțuri; astăzi, femeia de lume are mica ei pasiune, liniată ca un portativ, cu optimi, pătrimi și doimi, cu pauze, cu bemoli și diezi la cheie. Femeie slabă, nu vrea să-și compromită nici dragostea, nici soțul, nici viitorul copiilor ei. Astăzi, nume, situație, avere nu mai sunt pavilioane îndeajuns de respectate spre a justifica toate mărfurile la bord. Nu se mai urnește toată aristocrația spre a servi de paravan unei femei care a căleai strâmb. Așa că femeia de lume nu are, precum altădată femeia din înalta societate, înfățișare de luptătoare, ea nu poate strivi nimic

sub călcâi, dimpotrivă, ea ar fi strivită. Iată de ce ea este femeia unor *mezzo termine* iezuite, a temperamentelor celor mai suspecte, a respectării conveniențelor, a pasiunilor anonime curgând între două maluri stâncoase. Se teme de servitorii ei ca o englezoaică ce are mereu în vedere primejdia unei convorbiri nelegiuite^[64]. Această femeie, atât de liberă la bal, atât de atrăgătoare la plimbare, este roabă în casa ei; ea nu se bucură de independență decât cu ușile zăvorâte sau în idei. Vrea să rămână femeie de lume. Iată ideea ei. Or, astăzi, femeia părăsită de bărbatul ei, redusă la o pensie de nimica, fără trăsură, fără lux și lojă la teatru, fără divinele accesorii ale toaletei, nu mai e nici soție, nici fiică, nici burgheză; e anulată și a devenit un obiect. Carmelitele nu primesc o femeie căsătorită, căci ar însemna bigamie; iubitul ei va mai voi-o? iată întrebarea. Femeia de lume poate da loc, uneori, calomniei, niciodată bârfelii.

— Toate acestea sunt oribil de adevărate, spuse principesa de Cadignan.

— Încât, continuă Blondet, femeia de lume își duce traiul între ipocrizia englezească și amabila libertate a secolului al optsprezecelea; sistem nelegitim care ține de niște timpuri când nimic din ceea ce urmează nu seamănă cu ceea ce a trecut, când tranzițiile nu duc la nimic, când nu există decât nuanțe, când marile figuri se estompează, când distincțiile sunt pur personale. După convingerea mea, este cu neputință ca o femeie, chiar de s-ar fi născut în preajma tronului, să dobândească înainte de douăzeci și cinci de ani știința enciclopedică a nimicurilor, cunoașterea mașinațiilor, a marilor lucruri mărunte, a muzicii glasurilor și a armoniei culorilor, a îngereștilor blestemății și a nevinovatelor sforării, limbajul fi mutismul, seriozitatea și batjocura, inteligența și prostia, diplomația și ignoranța care alcătuiesc femeia de lume.

— După programul pe care ni l-ați înfățișat acum, îi spuse domnișoara des Touches lui Émile Blondet, unde ați clasa-o pe femeia scriitoare? Este ea o femeie de lume?

— Dacă nu e înzestrată cu spirit, apoi e o femeie de care nu o nevoie^[65], răspunse Émile Blondet, însoțindu-și spusa cu o privire fină care putea fi luată drept un elogiu sincer adus Camillei Maupin. Părerea asta nu-mi aparține, este a lui Napoleon, adăugă el.

— Vai, să nu i-o iei în nume de rău lui Napoleon, spuse Canalis, făcând fără voie un gest emfatic, gelozia împotriva talentelor literare a fost una dintre meschinăriile lui, căci a avut și meschinării. Cine va putea vreodată să-l explice, să-l descrie, sau să-l înțeleagă pe Napoleon? Un bărbat care ne este înfățișat cu brațele încrucișate și care a făcut totul! care a fost cea mai frumoasă putere din câte se cunosc, puterea cea mai concentrată, cea mai mușcătoare, cea mai acerbă dintre toate: geniu ciudat care a plimbat pretutindeni civilizația înarmată fără a o statornici nicăieri; un om care putea totul fiindcă voia totul; prodigios fenomen de voință, stăpânind o boală printr-o bătălie și care totuși avea să moară de boală, în patul lui, după ce trăise printre gloanțe și obuze; un om care avea în cap un cod și o spadă, cuvântul și fapta; spirit pătrunzător care ghicise totul, afară de propria cădere; om politic bizar, care făcea economie manevrând mulțimi de oameni și care a respectat trei capete: cele ale lui Talleyrand^[66], Pozzo di Borgo^[67] și Metternich^[68], diplomați a căror moarte ar fi salvat Imperiul francez și care pentru el cântăreau mai mult decât mii de ostași; bărbat pe care, printr-un rar privilegiu, natura îl înzestrase cu o inimă în trupu-i de bronz; bărbat vesel și bun, la miezul nopții, cu femeile și care, dimineața, trata Europa ca o fetișcană care s-ar distra improșcând apa din baie! Ipocrit și generos, iubitor de străluciri amăgitoare

și totodată simplu, om fără gust, dar protector al artelor; în ciuda acestor antiteze, mare în toate din instinct sau din structură sufletească: Cezar la douăzeci și cinci de ani, Cromwell^[69] la treizeci, apoi, ca un băcan din Père-Lachaise, bun tată și bun soț^[70]. În sfârșit, a improvizat monumente, imperii, regi, coduri, versuri, un roman și toate acestea cu mai mult răsunet decât justete. N-a încercat el să transforme Europa în Franța? Și, după ce, datorită lui, am apăsât într-atât asupra pământului încât s-au schimbat până și legile gravitației, ne-a lăsat mai săraci decât eram în ziua când ne-a luat în primire. Iar el, care, cu numele său, a cucerit un imperiu, și-a pierdut numele la hotarele imperiului, într-o mare de sânge și de soldați. Bărbat care, din creștet până-n tălpi, numai gând și faptă, era și Desaix și Fouché!^[71]

— După cum e cazul, când despotic, când drept, ca un adevărat rege! spuse de Marsay.

— *O, ce blăcere se digerez ascoltând la tunniafoastră*, spuse baronul de Nucingen.

— Credeți oare că ceea ce vă servim e lucru obișnuit întrebă Joseph Bridau. Dacă ar trebui să plătiți plăcerile conversației precum le plătiți pe cele ale dansului și ale muzici, nu v-ar ajunge toate averile pe care le posedăți! Nu se spun de două ori aceeași vorba de duh.

— Suntem noi realmente atât de diminuate, precum gândesc acești domni? se adresă femeilor principesa de Cadignan, cu un zâmbet neîncrezător și totodată zeflemist. Dacă astăzi, sub un guvern care diminuează toate lucrurile, vă plac farfuriile mici, locuințele mici, tablourile mici, articolele miei, ziarele miei, cărțile mici, înseamnă că și femeile vor fi mai puțin mari? Credeți că inima omului se schimbă odată cu haina? În toate epocile, pasiunile aceleași vor fi. Cunosc admirabile devotamente, suferințe sublime lipsite de notorietate publică, de glorie dacă vreți, care, pe vremuri, ilustrau greșelile unor femei. Dar chiar

dacă n-ai salvat un rege al Franței, poți fi o Agnès Sorel^[72]. Credeți cumva că scumpa noastră marchiză d'Espard nu face cât doamna Doublet^[73] sau cât doamna du Deffand^[74], în casa căreia se spuneau și se făceau atâtea răutăți? Taglioni^[75] nu face cât Camargo?^[76] Malibran^[77] nu poate sta alături de Saint-Huberty?^[78] Poeții noștri nu sunt oare superiori celor din secolul XVIII-lea? Dacă în clipa asta, din vina băcanilor care guvernează nu avem un gen care să ne aparțină, înseamnă că Imperiul nu a avut originalitatea lui ca și secolul lui Ludovic al XV-lea, și că splendoarea lui nu a fost de basm? au avut științele de pierdut?

— Sunt de părerea dumneavoastră, doamnă, femeile acelei epoci au fost în adevăr mari, răspunse generalul de Montriveau. Când va veni vremea posterității noastre, doamna Récamier^[79] nu va avea oare proporții la fel de mari ca acelea ale celei mai frumoase femei din trecut? Nu vom avea destui istorici pentru mulțimea istoriilor noastre. Secolul lui Ludovic al XIV-lea a cunoscut o singură doamnă de Sévigné^[80], astăzi în Paris sunt o mie care, fără îndoială, scriu mai bine decât ea, dar care nu-și publică scrisorile. Femeia franceză, numească-se ea *femeie de lume* sau *femeie din înalta societate*, va fi întotdeauna femeia prin excelență. Émile Blondet ne-a înfățișat darurile unei femei din zilele noastre; dar, la nevoie, femeia asta care face grații, care se laudă, care ciripește de cutăror sau cutăror domni, ar fi eroică! Și, s-o spunem, greșelile dumneavoastră, doamnelor, sunt cu-atât mai poetice, eu cât întotdeauna și oricând se vor însoți cu cele mai mari primejdii. Am frecventat multă vreme societatea înaltă. poate ea prea târziu am observat-o cu atenție; dar în împrejurări în care ilegalitatea sentimentelor domniilor voastre ar putea fi scuzată, am remarcat totuși că urmările nu-știu-cărui hazard, pe care l-ați

putea numi Providență, le copleșesc în mod fatal pe acelea cărora le zicem femei ușoare.

— Nădăjduiesc, spuse doamna de Vandenesse, că putem fi mari și altminteri...

— Vai! lăsați-l pe marchizul de Montriveau să ne predice, exclama doamna d'Espard.

— Cu atât mai mult, cu cât a predicat deseori dând și exemplu, spuse baroana de Nucingen.

— Pe legea mea, continuă generalul, dintre toate dramele, fiindcă folosiți ades vorba asta, spuse uitându-se la Blondet, în care s-a arătat degetul lui Dumnezeu, cea mai îngrozitoare din câte am văzut a fost aproape opera mea...

— Hai, povestiți-ne! strigă lady Barimore. Îmi place atât de mult când mă trec fiori.

— Sunt gusturi de femeie virtuoasă, răspunse de Marsay, privind-o pe încântătoarea fiică a lordului Dudley.

— În timpul campaniei din 1812, spuse atunci generalul de Montriveau, eu am fost pricina involuntară a unei nenorociri îngrozitoare care v-ar putea fi de ajutor, doctore Bianchon, spuse privindu-mă^[81], domniei-voastre care vă ocupați mult de sufletul omului, ocupându-vă de trupul lui, spre a rezolva unele probleme privind voința^[82]. Eram în a doua campanie a mea, îmi plăcea primejdia și îmi râdeam de toate, ea tânăr și simplu locotenent de artilerie ce mă aflam! Când ani ajuns la Berezina^[83], armata, după cum știți, nu mai știa nici de disciplină, nici de ordinele ostășești. Era o adunătură de oameni, de toate națiile, care mergeau instinctiv de la miază-noapte spre miază-zi. Soldații îl luau la goană din adăposturile lor pe generalul în zdrențe și desculț când acesta nu le aducea nici lemne, nici de-ale gurii. După trecerea aceluia vestit râu, dezordinea a rămas aceeași. Ieșisem liniștit, singur de tot, fără merinde, din mlaștinile din Zembin^[84] și umblam să găsesc o casă care mi-ar putea da adăpost. Negăsind, sau

luat la goană din cele la care nimerisem, iată că, pe înserat, zăresc, din fericire, o amărată de fermă poloneză, de care nu v-ați putea face o idee decât dacă ați văzut casele de lemn din Normandia-de-jos sau cele mai sărăcăcioase ferme din Beauce. Locuințele astea au o singură odaie, având la un capăt un perete despărțitor, făcut din scânduri, iar încăperea mai mică servește drept depozit de nutreț. Întunericul amurgului mi-a permis să văd, de departe, un fum ușor care se ridica deasupra casei. Trăgând nădejde să dau peste niște camarazi mai milostivi decât cei la care apelasem până atunci, am pășit curajos spre fermă. Intrând, am găsit masa pusă. Mai mulți ofițeri, printre ei și o femeie, priveau destul de obișnuită, mâncau cartofi, carne de cal friptă pe tăciuni și sfeclă înghețată. Printre comeseni, am recunoscut doi sau trei căpitani de artilerie din primul regiment în care servisem. Am fost primit cu niște urale care m-ar fi mirat mult pe malul celălalt al Berezinei, dar în clipele acelea, gerul se mai muiase, camarazii mei se odihneau, le era cald, mâncau, iar încăperea, așternută cu paie, le oferea perspectiva unei nopți pline de delicii. Pe-atunci nici nu pretindeam atâta. Camarazii puteau să fie filantropi în mod gratuit, una dintre căile cele mai obișnuite de a face filantropie. Am început să mănânc, așezat pe o mână de paie. În capul mesei, în partea dinspre ușa care dădea spre mica încăpere plină de paie și de fin, ședea fostul meu colonel, unul dintre bărbații cei mai extraordinari din câți am întâlnit vreodată în toate adunăturile de oameni pe care mi-a fost dat să le văd. Era un italian. Numai că, ori de câte ori natura umană e frumoasă, în țările meridionale e sublimă. Nu știu dacă ați remarcat cât de ciudat de albi sunt italienii atunci când sunt albi... E minunat, mai ales în lumina lămpilor. Când am citit fantasticul portret pe care Charles Nodier l-a făcut colonelului Oudet^[85], am re trăit propriile mele senzații la fiecare dintre frazele sale atât de

elegante. Italian, ca cei mai mulți dintre ofițerii care-i alcătuiau regimentul pe care, de altminteri, împăratul îl împrumutase de la armata lui Eugène^[86], colonelul meu era un bărbat înalt; avea, cu siguranță, o statură de opt sau nouă șchioape^[87], era admirabil proporționat, poate cam corpulent, dar de o vigoare uimitoare, sprinten și bine făcut ca un ogar. Păru-i negru, cu bucle bogate, scotea în evidență tenul alb, ca de femeie; avea mâini mici, piciorul frumos, gura fragedă, un nas acvilin cu linii fine și al cărui vârf se subția în mod firesc și se albea când se mânia, ceea ce i se întâmpla ades. Irascibilitatea lui era dincolo de orice închipuire, încât nu vă mai spun nimic; de altfel, veți vedea îndată. În preajma lui, nimeni nu-și păstra calmul. Poate numai eu, fiindcă nu mă temeam de el; e adevărat că îmi arăta o prietenie atât de stranie încât găsea că tot ce fac e bine. Când îl apucau furiile, fruntea i se crispa, iar mușchii desenau, drept în mijlocul, frunții, semnul delta sau, mai bine zis, potcoava lui Redgauntlet^[88]. Acest semn îngrozea poate mai mult decât magnificele fulgere ale ochilor săi albaștri. Atunci tot trupul îi tresărea și forța sa, mare și în stare normală, devenea aproape nemărginită. Graseia mult. Glasul lui, cel puțin la fel de puternic ca al acelui Oudet al lui Charles Nodier, împrăștia o bogăție incredibilă de sunete în silaba sau în consoana pe care o graseia. Dacă acest defect de pronunțare avea la el, un oarecare farmec, în unele momente, când comanda o manevră, sau când era emoționat, nu vă puteți închipui câtă forță emana din accentul acesta, atât de obișnuit la Paris. Trebuia să-l auziți. Când colonelul era calm, ochii lui albaștri aveau o blândețe îngerească, iar fruntea lui pură o expresie plină de farmec, ha o paradă, în armata Italiei, nimeni nu putea rivaliza cu el. În sfârșit, d'Orsay^[89] însuși, chipeșul d'Orsay, a fost învins de colonelul nostru când cu ultima paradă pe care Napoleon a

trecut-o în revistă înainte de a intra în Prusia^[90]. La acest bărbat privilegiat toate erau altfel. Pasiunea se hrănește din contraste. De aceea, să nu mă întrebați dacă exercita asupra femeilor irezistibilele influențe la care natura domniilor-voastre (generalul o privea pe principesa de Cadignan) se supune precum sticla încinsă sub țeava suflătorului; ci, printr-o stanic fatalitate – cel cu darul de a observa și-ar da poate seama de acest fenomen – colonelul nu prea avea noroc sau nu făcea nimic ca să aibă. Spre a vă face o idee cât era de violent, să vă spun în două cuvinte ce l-am văzut făcând într-un moment de mânie extremă. Urcam, cu tunurile noastre, un drum foarte îngust, mărginit de o parte de un taluz destul de înalt și de cealaltă de păduri. La mijlocul drumului, ne-am întâlnit cu un alt regiment de artilerie, în fruntea căruia mergea colonelul. Acel colonel a încercat să-l întoarcă din drum pe căpitanul regimentului nostru, care se afla în fruntea primei baterii. Firește, căpitanul a refuzat; dar colonelul a dat primei sale baterii semnalul să înainteze și, cu toată grija pe care comandantul ei o avu de a intra în pădure, roata primului tun apucă piciorul drept al căpitanului nostru și-l rupse de-a binelea, zvârlindu-l de pe cal. Totul se petrecuse într-o clipită. Colonelul nostru, care se afla la mică distanță, își dă seama de conflict, aleargă în galop trecând printre piesele de artilerie și prin pădure cu riscul de a cădea de pe cal și sosește pe teren în fața celui alt colonel în chiar clipa când căpitanul nostru, căzând, striga: „Săriți!”... Nu, colonelul nostru italian nu mai era om!... O spumă ca aceea de șampanie îi spumega pe buze, urla ca un leu. În nestare să mai scoată o vorbă sau măcar un strigăt, făcu adversarului său un semn înspăimântător, arătându-i pădurea și trăgând sabia. Cei doi colonei intrară în pădure. După două secunde l-am văzut pe vrăjmașul colonelului nostru la pământ, cu țeasta despicată. Ostașii regimentului s-au tras

îndărăt, vai! la dracu' și pe-aici ți-e calea! Căpitanul, care abia scăpase cu viață și care scheuna în smârcul în care-l zvârlise roata tunului, era căsătorit cu o încântătoare italiancă din Messina, care nu-i era indiferentă colonelului nostru. Împrejurare care-i mărise furia. Era dator să-i protejeze soțul, trebuia să-l apere pe el, ca și pe soția lui. Or, în adăpostul unde fusesem atât de bine primit, dincolo de Zembîn, căpitanul acesta ședea în fața mea, în timp ce nevastă-sa se afla la capătul opus al mesei, în fața colonelului. Această italiancă din Messina era o femeie micuță, cu numele de Rosina foarte brună, dar având în ochii ei negri și migdalați toată arșița soarelui sicilian. În clipa aceea era într-o deplorabilă stare de slăbiciune; avea obraji plini de praf, ca un fruct expus intemperiilor la drumul mare. Sumar îmbrăcată, în zdrențe, ostenită de drum, cu părul răvășit și adunat sub un șal înnodat pe frunte, mai păstra totuși oarecare feminitate: mișcările ei erau frumoase, buzele trandafirii și cărnoase, dinții albi, trăsăturile feței, decolteul, nuri pe care mizeria, frigul, delăsarea nu îi denaturaseră cu totul, puteau trezi încă dragostea celui ce ar fi văzut în ea o femeie. De altminteri, Rosina era e natură gingașă în aparență, dar vioaie și plină de vigoare. Chipul soțului ei, gentilom piemontez, trăda o cumsecădenie mucalită, dacă aceste două cuvinte pot sta alături. Curajos, învățat, părea că habar n-are de legătura care dăinuia de trei ani între soția sa și colonel. Credeam că nepăsarea lui se datorește moravurilor italiene sau cine-știe-cărui secret de familie; dar în fizionomia acestui bărbat era ceva care, mereu și fără voia mea, mă făcea bănuitor. Buza lui inferioară, subțire și foarte mobilă, era lăsată în jos la ambele colțuri ale gurii, în loc să fie ridicată, ceea ce mi se părea că dovedește o fire crudă într-un caracter în aparenții flegmatic și leneș. Vă puteți închipui că, atunci când am sosit, convorbirea nu era foarte strălucită.

Camarazii mei, obosiți, îmbucau în tăcere; desigur, mi-au pus câteva întrebări; cu toții ne-am împărtășit durerile, amestecându-le cu păreri despre campanie, despre generali și greșelile lor, despre ruși și ger. O clipă după ce sosisem, colonelul, care-și sfârșise săracăcioasa gustare, își șterge mustățile, ne urează noapte bună, aruncă italienei o privire întunecată și-i spune: „Rosina?” Apoi fără a aștepta răspuns se duce la culcare în odăița cu nutrețuri. Sensul interpelării sale era ușor de înțeles. Încât tinerei i-a scăpat un gest de nedescris care exprima totul, și nemulțumirea pe care probabil că o simțea văzând subordonarea sa dată în vileag fără niciun respect omenesc, și ofensa adusă demnității sale de soție sau bărbatului ei; dar în trăsăturile crispate ale chipului ei, în încruntarea violentă a sprâncenelor sale mai era și un fel de presentiment: poate că avea un semn prevestitor al sorții ei. Rosina rămase liniștită la masă. O clipă mai târziu și, probabil după ce se culcase în așternutul lui de fân sau de paie, colonelul repetă: „Rosina?” Accentul acestei a doua chemări fu și mai brutal, mai întrebător decât cel dintâi. Felul de a graseia al colonelului și numărul pe care limba italiană permite să-l dea vocalelor și sunetelor finale exprimaseră tot despotismul, nerăbdarea, voința acestui bărbat. Rosina păli, dar se ridică, trecu prin spatele nostru și se duse la colonel. Toți camarazii mei se cufundară în tăcere; numai eu, din nefericire, am început să râd, după ce i-am privit pe toți, iar râsul meu trecu din gură în gură.

— *Tu ridi?*^[91] întrebă soțul.

— Pe legea mea, camarade, i-am răspuns, redevenind serios, mărturisesc că am greșit, îți cer de o mie de ori iertare; iar dacă scuzele mele nu te satisfac, sunt gata să-ți dau socoteală...

— E vina mea, nu a ta! continuă el cu răceală.

Într-acestea, ne-am culcat în sală și ne-am cufundat îndată într-un somn adânc. A doua zi, fără

a-și trezi vecinul, fără a-și căuta tovarăș de călătorie, fiecare porni la drum după capul lui, împins de acel soi de egoism care a transformat deruta noastră în una dintre cele mai oribile drame ale personalității, ale tristeții și ale groazei din câte s-au întâmplat vreodată pe acest pământ. Cu toate astea, la vreo șapte sau opt sute de pași de culcușul nostru, ne-am regăsit aproape cu toții și am mers împreună, ca un cârd de găște mânat de despotismul orb al unui copilandru. Aceleași nevoi ne îndemnau. Ajungând pe un muncel, de unde se mai zărea ferma în care poposisem peste noapte, am auzit niște urlete care aduceau cu răgetul leilor în pustie, cu muget de tauri. Ba nu, strigătele nu se puteau compara cu nimic cunoscut. Cu toate astea, am deslușit un slab țipăt de femeie, amestecat cu acele horcăituri oribile și sinistre. Ne-am întors cu toții, pradă nu-știu-cărui sentiment de spaimă; n-am mai zărit casa, ci un rug imens. Ferma, care fusese ferecată, era toată numai flăcări. Trâmbe de fum, împinse de vânt, ne aduceau și strigăte sălbatice și nu-știu-ce miros puternic. La câțiva pași de noi mergea căpitanul, care venea liniștit spre caravana noastră; l-am privit cu toții în tăcere, fiindcă nimeni n-a îndrăznit să-i pună vreo întrebare; dar el, înțelegând curiozitatea noastră, îndreptă spre pieptul său arătătorul mâinii drepte și arătând cu stânga spre incendiu:

— *Son'io!*^[92] spuse.

Ne-am văzut mai departe de drum, fără a-i face vreo observație.

— Nimic nu poate fi mai teribil decât o oaie care se revoltă, spuse de Marsay.

— Ar fi îngrozitor să plecăm de-aici cu această oribilă scenă în amintire, spuse doamna de Portenduère. O s-o visez...

— Și ce pedeapsă va lua cea dintâi de care ne-a vorbit domnul de Marsay? spuse surâzând lordul Dudley.

— Când englezii glumesc, floretele lor nu rănesc, spuse Blondet.

— Domnul Bianchon ne poate spune, răspunse de Marsay, adresându-mi-se mie, căci a văzut-o murind^[93].

— Da, spusei, și moartea ei este una dintre cele mai frumoase din câte cunosc. Eu și ducele ne-am petrecut noaptea la căpătâiul muribundeii, a cărei pneumonie, ajunsă în ultima ei fază, nu îngăduia nicio nădejde, se împărtășise în ajun. Ducele ațipise. Doamna ducesă, trezindu-se pe la orele patru spre ziuă, mi-a făcut, în modul cel mai mișcător și surâzând, un semn amical spre a-mi spune să-l las să se odihnească, deși ea trăgea să moară! Slăbise îngrozitor, dar chipul ei păstrase trăsături și forme în adevăr sublime. Tenul ei era atât de palid, încât aducea cu un porțelan în dosul căruia s-ar fi plasat o sursă de lumină. Ochii ei vioi și culoarea lor contrastau cu tenul plin de o eleganță molatică, iar fizionomia ei emana o liniște impresionantă. Părea că-i este mila de duce și acest sentiment izvora dintr-o profunda afecțiune care, în clipa morții, părea a nu avea margini. Tăcerea era adâncă. Odaia, blând luminată de o lampă, avea aspectul tuturor odăilor de bolnavi în ceasul morții. În clipa aceea, pendula bătu. Ducele se trezi și se arătă deznădăjduit că alipise. N-am observat gestul de nerăbdare prin care și-a exprimat regretul că își scăpase din ochi soția în timpul uneia dintre ultimele clipe ce-i fuseseră hărăzite; sigur este însă că oricine, afară de muribundă, s-ar fi putut înșela. Bărbat de stat, preocupat de interesele Franței, ducele avea o mie și una de ciudățenii vizibile, dintre cele care-i fac pe oamenii geniu să fie luați drept nebuni, dar care se explică prin firea lor delicată și prin exigențele intelectului lor. Ducele se așeză într-un jilt, la căpătâiul soției sale, și o privi insistent. Muribunda întinse puțin brațul, luă mâna soțului ei, o strânse ușor și, cu glasul stins dar emoționat, îi spuse:

— Bietul de tine, de-acum cine te va înțelege?

Apoi, cu ochii la el, își dădu sufletul.

— Întâmplările pe care ni le povestește doctorul, spuse ducele de Rhétoré, lasă impresii atât de adânci.

— Dar plăcute, reluă domnișoara des Touches.

— Vai! doamnă, replică doctorul, am în repertoriul niște întâmplări teribile; numai că, într-o conversație, fiecare istorie își are ceasul ei, după vorba de duh pe care ne-a lăsat-o Chamfort ca fiind spusă ducelui de Fronsac^[94]: „Sunt zece sticle de șampanie între gluma ta și clipa de-acum”.

— Dar e ora două dinspre ziuă și povestea Rosine! ne-a pregătit, spuse stăpâna casei.

— Ai cuvântul, domnule Bianchon! cerură toți.

La un gest amabil al doctorului, se făcu liniște.

— La vreo sută de pași de Vendôme, spuse, pe malul râului Loir^[95], se poate vedea o casă veche, cafenie, cu acoperișul foarte înalt și atât de izolată încât nu veți găsi în preajmă-i nici acele tăbăcării urât-mirositoare, nici acele hanuri mizerabile pe care le întâlnim pe la marginile mai tuturor orașelelor în fața casei se află o grădină ce se întinde până pe malul râului și unde Iu fele de merișor – care pe vremuri erau tunse și formau alei – cresc astăzi în voia lor. Câteva sălcii, cu rădăcinile în apă, aii crescut repede, ca și gardul viu, încât casa e pe jumătate ascunsă privirilor. Buruieni de tot felul împodobesc cu frumoasa lor vegetație taluzul malului. Pomii, neîngrijiți de zece ani, nu mai dau fructe, iar lăstarii lor alcătuiesc un adevărat desiș. Spalierile par niște adevărate păduri. Potecile, cândva așternute cu nisip fin, sunt acum năpădite de iarbă-grasă; drept vorbind, nici nu se mai văd. De sus, de pe muntele^[96] încununat de ruinele vechiului castel al ducilor de Vendôme,^[97] singurul loc de unde privirea poate îmbrățișa întreaga proprietate, ai impresia că odinioară, într-o epocă greu de precizat, pe moșia asta huzurea

cine știe ce nobil, ocupându-se de trandafiri, de lalele, cu un cuvânt, amator de horticultură, dar, mai ales, mare amator de fructe de soi. Se mai poate vedea un umbrar sau, mai bine zis, rămășițele unui umbrar, cu o masă pe care intemperiiile încă nu au distrus-o de tot. Privind grădina asta care nu mai este, nu-i greu să ghicești acele bucurii negative ale unei tihnite vieți de provincie, așa cum poți reconstitui viața unui bun negustor citindu-i epitaful de pe mormânt. Parca anume pentru a ne întregi ideile triste și duioase care ne cuprind, unul dintre pereți oferă imaginea unui cadran solar, ornat de o inscripție burghez de creștină: ULTIMAM COGITA!^[98], acoperișul casei e oribil de distrus, persienele sunt trase, balcoanele pline de cuiburi de rândunică, ușile veșnic închise. Spațiile dintre pavele sunt năpădite de buruieni, iar ferecăturile mâncate de rugină. Luna și soarele, vara, iarna, zăpada au mâncat lemnăria, au scorojit podelele, au distrus zugrăvelile. Tăcerea sumbră care domnește acolo nu e tulburată decât de păsări, pisici, dihori, guzgani și șoareci care umblă de colo până colo în toată voia, se încaieră, se sfâșie. O mână nevăzută a scris pretutindeni cuvântul: *Mister*. Dacă, mânați de curiozitate, ați privi casa dinspre stradă, ați băga de seamă o poartă înaltă și boltită în care copiii din împrejurimi au făcut numeroase găuri. Mai târziu, am aflat că poarta era de zece ani blocată. Prin aceste spărturi neregulate, ați putea observa desăvârșită armonie care există între aspectul grădinii și cel al curții. Și aici, și dincolo, aceeași paragină. Pavelele sunt încadrate de buruieni. Pereții sunt brăzdați de crăpături enorme, cu marginile înnegrite și înlănțuite de miile de vrejuri ale parachernițelor. Treptele intrării sunt smintite de la locul lor, funia clopotului e numai putregai, streșinile sunt fărâmate. Ce trăsnet din ceruri să fi căzut acolo? Care tribunal să fi poruncit a se azvârli germenii nimicirii peste această așezare omenească? — L-a

supărat cineva pe Dumnezeu? A trădat cineva Franța? Iată ce se întreabă lumea. Dar reptilele se târăsc fără a răspunde. Această casă, goală și pustie, este o imensă enigmă, pe care nimeni n-a izbutit s-o dezlege. Odinioară era o mică feudă, și se numește *Grande Bretèche*. Pe când mă aflam la Vendôme, unde Desplein mă lăsase să îngrijesc o bolnavă înstărită, o bucată de vreme am simțit o vie plăcere să privesc această ciudată așezare. Nu era oare mai interesantă decât niște ruine? Ruinele se asociază cu unele amintiri a căror autenticitate nu poate fi pusă la îndoială; dar așezarea asta, care încă stătea în picioare, deși un braț răzbunător o dărapăna cu încetul, avea secretul ei, un gând necunoscut; ea trăda cel puțin un capriciu. De multe ori, serile, mă apropiam de gardul viu, crescut în paragină, care împrejmuia curtea. Fără să iau seama la zgârieturi, pătrundeam în această grădină a nimănui, în această proprietate care nu mai era nici publică, nici particulară; și ceasuri întregi priveam dezordinea din juru-mi. Nu voiam să pun nicio întrebare nici unui locuitor mai vorbăreț, care mi-ar fi putut împărtăși povestea acestui bizar spectacol. Acele, îmi imaginam tot felul de romane plăcute, mă dedam unor mici dezmățuri melancolice, care mă încântau. Căci a afla taina, poate banală, a acelei case părăsite, ar fi însemnat să renunț la toată poezia cu care mă îmbătăm. Pentru mine, acel refugiu prezenta imaginile cele mai variate ale vieții omenești, întunecată de nefericiri: când o mănăstire fără călugări, când un țințirim fără morții care-ți vorbesc prin epitafurile de pe lespezi; astăzi îmi părea a fi casa unui lepros, mâine cea a Atrizilor^[99]; dar de cele mai multe ori îmi venea în minte provincia, cu ideile ei reculese, cu viața ei de clepsidră. În grădina aceea am plâns adesea; niciodată n-am râs însă. De câte ori nu m-am simțit cuprins de teamă auzind, deasupra capului, fâlfâitul înăbușit al aripilor vreunui guguștiuc

grăbit! Pământul e jilav; la tot pasul trebuie să te ferești de șopârlele, de viperele, de broaștele care se plimbă de colo până colo, în deplina libertate a naturii; dar mai ales trebuie să te ferești de frig, căci după numai câteva clipe simți pe umeri o mantie de gheață, ca mâna comandorului pe grumazul lui Don Juan. Într-o seară m-au trecut toți fiorii: vântul pusese în mișcare o giruetă veche și ruginită, care scârțâia în așa fel încât mi se păruse că însăși casa gемеа tocmai în clipa când imaginația mea încheiase o dramă destul de sinistru în chip de explicație a acestui monument al durerii. M-am întors la hanul meu, prada gândurilor celor mai negre. După ce am cinat, mă pomenesc că-mi intră în odaie hangița și, cu un aer misterios, îmi spune:

— Demnule, a venit domnul Regnault^[100].

— Dar cine-i domnul Regnault?

— Cum, domnul nu-l cunoaște pe domnul Regnault? Vai, curios! spuse ea ieșind din odaie.

N-a trecut mult și a apărut un bărbat înalt, firav, îmbrăcat în negru, cu pălăria în mâna, cu înfățișarea unui berbec gata să se năpustească asupra rivalului său, arătându-mi o frunte teșită, o scăfârlie mică și ascuțită și o față palidă, care semăna îndeajuns cu un pahar de apă murdară. Avea aerul unui ușier de ministru. Necunoscutul purta o haină veche, cu marginile foarte uzate; dar la jaboul cămășii avea un diamant, iar la urechi cercei de aur.

— Domnule, cu cine am onoarea? am întrebat.

Necunoscutul se așeza pe un scaun, lângă focul meu, își puse pălăria pe o măsuță și îmi răspunse frecându-și mâinile:

— A, ce frig e. Domnule, eu sunt domnul Regnault.

M-am înclinat, zicându-mi în gând: „*Il bondo cani!*”^[101] Ghici!”.

— Sunt notar la Vendôme, continuă el.

— Încântat, domnule, i-am răspuns, dar, pentru motive care mă privesc, n-am de gând să-mi fac testamentul.

— O clipă, reluă el ridicând mâna ca pentru a mă opri să continui. Dați-mi voie, domnule, dați-mi voie! Am aflat că vă plimbați din când în când prin grădina de la Grande Bretèche.

— Da, domnule.

— O clipă, spuse el repetând gestul, acest lucru constituie un adevărat delict. Domnule, am venit ca, în numele și ca executor testamentar al defunctei contese de Merret, să vă rog să renunțați la vizitele dumneavoastră. O clipă! Nu sunt turc și nu vreau să vă acuz de vreo crimă. De altfel, aveți tot dreptul să nu cunoașteți împrejurările care mă silesc să las în paragină cel mai frumos palat din Vendôme. Cu toate acestea, domnule, păreți a fi un om instruit; ar trebui să știți că legea interzice, sub sancțiuni aspre, violarea unei proprietăți împrejmuite. Un gard viu e ca un zid. Adevărat însă că starea în care se află casa ar putea scuza curiozitatea dumneavoastră. Eu, unul, n-aș avea nimic împotriva să umblați cât doriți prin casa asta; dar însărcinat fiind să execut voința testatoarei, am onoarea, domnule, să vă rog să nu mai intrați în grădină. Nici eu însumi, domnule, de la deschiderea testamentului, n-am mai călcat în acea casă care, după cum am avut onoarea a vă comunica, depinde de succesiunea doamnei de Merret. Ne-am limitat la a constata ușile și ferestrele în scopul fixării impozitelor anuale pe care le plătesc din fondurile lăsate în acest scop de defuncta doamnă contesă. A, stimate domnule, testamentul ei a făcut multă zarvă în Vendôme.

Spunând acestea, bravul domn Regnault se opri o clipă pentru a-și sufla nasul. I-am respectat limbuția, înțelegând de minune că succesiunea doamnei de Merret era evenimentul vieții sale, întreaga sa reputație, glorie, Restaurație. Trebuia să spun adio frumoaselor mele visări, romanelor

mele; iată de ce nu m-am împotrivit plăcerii de a afla adevărul în chip oficial.

— Domnule, i-am spus, dacă nu sunt indiscret, cum se explica toată ciudăţenia?

La vorbele astea, chipul notarului se luminează de acea plăcere pe care o simt maniacii când li se oferă prilejul să vorbească despre idee a lor fixă^[102]. Plin de un fel de îngâmfare, notarul îşi ridică gulerul cămăşii, îşi scoase tabachera, o deschise, mi-o întinse; după gestul meu de refuz, luă o priză copioasă. Era fericit! Cine nu are vreo idee fixă nu ştie cât de frumoasă poate fi viaţa. O idee fixă reprezintă punctul de mijloc între pasiune şi monomanie. În clipa aceea am înţeles în deplinătatea ei această frumoasă sentinţă a lui Sterne şi mi-am format o idee completă despre bucuria cu care unchiul Tobie încăleca, ajutat de Trim, calul său de bătaie^[103].

— Domnule, îmi spuse domnul Regnault, eu am fost primul secretar de cancelarie al maestrului Roguin^[104], de la Paris. Excelent birou de notariat – poate că aţi auzit de el? Nu? Cu toate astea, un nefericit faliment l-a făcut celebru. Neavând destulă avere ca să pot practica la Paris, în 1816, când preţurile funcţiilor crescuseră, am preluat biroul predecesorului meu. Aveam rude la Vendôme, printre ele şi o mătuşă foarte bogată, care mi-a dat-o pe fie-sa în căsătorie.

— Domnule, reluă el după o scurtă pauză, trei luni după ce fusesem aprobat de Excelenţa Sa ministrul justiţiei, într-o seară, când tocmai mă pregăteam să mă culc (nu eram încă însurat}, am fost convocat de doamna contesă de Merret la castelul său de la Merret. Camerista, o fată vrednică, ce slujeşte astăzi în acest han, mă aştepta la scară, într-una dintre caleştile doamnei contese. A, o clipă! uitasem să vă spun, domnule, că domnul conte de Merret murise la Paris, cu două luni înainte de a mă fi stabilit eu aici. Murise în mod mizerabil, de pe urma exceselor de tot felul.

Înțelegeți, nu? După ce i s-a prăpădit soțul, doamna contesă a părăsit casa de la Grande Bretèche, luând cu ea și mobilierul. Spun unii că ar fi pus pe foc mobilele, tapiseriile, în sfârșit, toate lucrurile fără mare valoare care umpleau spațiul actualmente închiriat sus-numitului domn... (Doamne, dar ce tot spun! Vă rog să mă scuzați, credeam că dictez un contract de închiriere.) Și că le-a ars, reluă notarul, pe câmpul de la Merret. Ați fost vreodată la Merret, domnule? Nu, răspunse tot el. A, ce locuri frumoase! Timp de vreo trei luni, continuă notarul clătinând ușor din cap, domnul conte și doamna contesă trăiseră cam ciudat; nu mai primeau pe nimeni, doamna locuia la parter iar domnul la catul întâi. După ce doamna contesă a rămas singură, nu s-a mai arătat decât la biserică. Mai apoi, când unii prieteni și prietene veneau la castel s-o vadă, refuza să-i primească. Încă din clipa când a părăsit propriei alea de la Grande Bretèche pentru a se muta la Merret, era foarte schimbată. Scumpa doamnă... (spun scumpa pentru că ea mi-a dăruit diamantul acesta; de altfel, n-am văzut-o decât o dată!) Vasăzică, scumpa doamnă era foarte bolnavă; sunt sigur că nu mai nădăjduia să se facă bine, căci s-a prăpădit fără a voi să mai apeleze la vreun medic; de aceea multe doamne au crezut că nici nu mai era în toate mințile. Domnule, am fost deci foarte surprins aflând că doamna de Merret are nevoie de serviciile mele. Multă lume se interesa de istoria asta. Deși era târziu, până seara țoală lumea aflase că fusesem chemat la Merret. Pe drum, camerista răspundea destul de nelămurit la întrebările mele; totuși, mi-a spus că ziua stăpâna ei fusese grijită de preotul de la Merret și că se părea că nu va mai trăi până dimineața. Pe la ceasurile unsprezece am sosit la castel. Am urcat scara cea mare. După ce am străbătut mai multe încăperi înalte și întunecoase, al dracului de reci și de umede, am intrat în dormitorul de onoare nude se afla doamna

contesă. Judecând-o după zvonurile care se vânturau despre această doamnă (n-aș mai termina, domnule, dacă v-aș înșira toate poveștile care se debitau pe seama ei!), îmi închipuisem că e o cochetă. Vă rog să mă credeți că numai cu greu am descoperit-o în patul mare unde zăcea. Adevărat că, pentru a lumina acea încăpere enormă, cu niște frize de pe timpul Vechiului regim atât de prăfuite, încât strănutai numai uitându-te la ele, exista acolo o veche lampă de Argand^[105]. A, dar dumneavoastră n-ați fost niciodată la Merret! Aflați, domnule, că patul acela e un pat de pe vremuri, cu un baldachin înalt, garnisit cu indian țesut cu ramuri și flori. Pe noptiera de lângă pat am văzut un exemplar din *Imitatio Christi*^[106] pe care, în treacăt fie spus, l-am cumpărat pentru soția mea, odată cu lampa. Mai era acolo un fotoliu mare pentru femeia ei de încredere, și două scaune. Sobă nu era. Țasta era tot mobilierul. Nici zece rânduri într-un inventar. A, stimate domnule, dacă ați fi văzut, așa cum am văzut eu, acea cameră vastă, cu pereții acoperiți de tapete cafenii, v-ați fi crezut transportat într-o adevărată scenă de roman. Totul era glacial, mai rău, funebru, adăugă notarul după o pauză, ridicându-și brațul cu un gest teatral. Până la urmă, tot uitându-mă în jur și apropiindu-mă de pat am văzut-o pe doamna de Merrel, grație lămpii care lumina perna. Chipul ei era galben ca ceara și aducea cu două mâini împreunate a rugăciune. Doamna contesă purta o boneta de dantelă, iar părul îi era frumos dar alb ca neaua. Ședea în capul oaselor, deși părea că îi vine greu să șadă așa. Ochi: mari, negri, învinși, fără îndoială, de febră și aproape stinși, abia se mișcau sub oasele sprâncenelor. — Oasele astea, îmi zise notarul, arătându-mi arcadele ochilor săi. Fruntea îi era umeda. Mâinile-i descărnate păreau niște oscioare acoperite de o piele subțire; vinele și mușchii se vedeau perfect. Trebuie să fi fost cândva frumoasă de tot; dar în clipa aceea m-a cuprins nu știu ce

sentiment când am văzut-o. După cum spuneau cei care au îngropat-o, niciodată nu s-a văzut ființă vie atât de slabă. Pe scurt, era îngrozitoare la vedere! Boala o măcinase până-ntr-atâta încât nu mai era decât o umbră. Când mi-a vorbit, buzele ei de un violet palid mi s-au părut imobile. Deși profesiunea mea m-a familiarizat cu asemenea scene, aducându-mă uneori la căpătâiul muribunzilor pentru a înregistra ultimele lor dorințe, vă mărturisesc că toate familiile înlăcrimate și toate agoniile pe care le-am văzut sunt nimica toată pe lângă acea femeie solitară și tăcută, în acel vast castel. Nu se auzea nici cel mai slab zgomot, nu vedeam nici cea mai mică mișcare pe care respirația bolnavei ar fi trebuit s-o imprime așternutului ce-o acoperea – și așa, am rămas nemișcat, privind-o înmărmurit. Și acum încă îmi pare că mă aflu acolo. În sfârșit, o văd că-și îndreaptă privirea spre mine, încearcă să ridice mâna dreaptă, care însă cade pe pat, și de pe buze îi ies, ca o părere, căci glas nu mai avea deloc, următoarele vorbe: „Vă așteptam cu multă nerăbdare.” Obrajii i se împurpurară. Pentru ea, domnule, fusese o mare efort să vorbească. „Doamnă”, i-am spus. Mi-a făcut semn să tac. În clipa aceea, o slujnică bătrână s-a apropiat de mine și mi-a șoptit la ureche: „Nu-i vorbiți, doamna contesă nu suferă nici cel mai mic zgomot, așa că ceea ce-i spuneți ar putea s-o agite.” M-am așezat. După câteva clipe, doamna de Merret, adunându-și puterile care-i mai rămăseseră, mișcă brațul drept și, chinându-se îndelung, reuși să-l vâre sub pernă; stătu o clipă; apoi făcu o ultimă efort pentru a-și retrage mâna care acum ținea o hârtie pecetluită; pe frunte îi alunecau broboane de nădușeală. „Vă încredințez testamentul meu, spuse. O, Doamne, o!” Atât. A luat apoi în mâna un crucifix care se afla pe pat, l-a dus repede la buze și și-a dat sufletul. Și astăzi, când îmi amintesc, expresia ochilor ei ne mișcăți îmi dă

fiori. Mult trebuie să fi suferit! Ultima ei privire părea fericită, și acest sentiment îi rămăsese întipărit în ochii morți. Am luat testamentul; când l-am deschis, am citit că doamna de Merret mă numise executorul ei testamentar. Lăsase întregul avut spitalului din Vendôme, cu excepția câtorva dispoziții particulare. Dar să vedeți ce hotărâse cu privire la proprietatea de la Grande Bretèche. Îmi recomandase ca, timp de cincizeci de ani încheiați, începând din ziua morții sale, să las casa în starea în care se va afla în clipa decesului său, oprind intrarea în apartamente a oricărei persoane, interzicând până și cea mai mică reparație și chiar alocând o rentă pentru plata unor paznici care, la nevoie, să asigure îndeplinirea întocmai a dorinței sale. După expirarea acestui termen, dacă această ultimă dorință a testatoarei avea să fie respectată, casa va aparține moștenitorilor mei – căci Domnul știe că noi, notarii, nu putem accepta moșteniri; iar de nu, proprietatea de la Grande Bretèche va reveni celor în drept, dar cu obligația de a îndeplini condițiile indicate într-un codicil anexat testamentului, codicil, care însă nu poate fi deschis decât la expirarea sus amintităilor cincizeci de ani. Testamentul nu a fost atacat, deci...

Rostind vorba asta și fără a-și termina fraza, notarul cel deșirat mă privi cu un aer triumfal; ca să-l fac de tot fericit, i-am adresat câteva complimente.

— Domnule, i-am spus în cele din urmă, m-ați impresionat atât de mult încât parcă o văd aievea pe biata muribundă, cu obrazul mai alb decât așternutul; privirea ei sticloasă mă înfioară; la noapte o s-o visez. Dar cred că ați reflectat la unele împrejurări legate de dispozițiile acestui ciudat testament.

— Domnule, îmi răspunse el cu o prudență comică, nu mi-aș permite niciodată să judec conduita unei persoane care m-a onorat dăruindu-mi un diamant.

Curând însă am dezlegat limba scrupulosului notar din Vendôme care mi-a mărturisit, nu fără lungi digresiuni, observațiile unor oameni cu scaun la cap, bărbați, femei, care se bucură de autoritate în Vendôme. Dar aceste observații erau atât de contradictorii și de împrăștiate, încât era cât pe ce să adorm, cu toate că povestea asta adevărată mă interesa. Tonul greoi și accentul monoton al notarului, om deprins, fără îndoială, să se asculte singur și să fie ascultat de clienții sau de concetățenii săi, s-au dovedit mai tari decât curiozitatea mea. Din fericire, am scăpat de el.

— Vai, vai, domnule, îmi spuse pe când trecea pragul, câți n-ar vrea să mai trăiască patruzeci și cinci de ani; însă, o clipă, vă rog. Și, cu un aer subtil, își puse arătătorul pe nas ca și cum ar fi vrut să spună: Fiți atent aici! Dar cum să apuci, când ai șaizeci de ani?!

După ultima remarcă a notarului, care lui i se păruse foarte spirituală și care m-a mai trezit puțin din apatie, am închis ușa. Apoi m-am așezat în fotoliul meu, sprijinindu-mi picioarele de grătarul șemineului, și am început să mă cufund într-un adevărat roman à la Radcliffe^[107], plăsmuit din datele juridice ale domnului Regnault, când ușa se deschise, mișcată de o mână ușoară de femeie. În prag apăru gazda mea, o femeie trupeșă, veselă și binevoitoare, care nu-și urmase chemarea; era o flamandă ce ar fi fost mai la locul ei într-un tablou de Teniers^[108].

— Mi se pare, domnule, că domnul Regnault v-a omorât cu poveștile lui despre casa de la Grande Bretèche,

— Chiar așa, doamnă Lepas.

— Și ce v-a îndrugat?

I-am repetat pe scurt tenebroasa istorie a doamnei de Merret. La fiecare frază, gazda mea întindea gâtul, privindu-mă cu acea agerime proprie hangiiilor – un amestec între instinctul

jandarmului, ingeniozitatea spionului și viclenia comerciantului.

— Dragă doamnă Lepas, am adăugat la urmă, mi se pare că dumneavoastră știți mai multe. Am ghicit? Că altminterea de ce v-ați mai fi ostenit să vă urcați până la mine?

— Vai, pe cuvântul meu de femeie cinstită, vă rog să mă credeți...

— Lăsați jurămintele, ochii dumneavoastră sunt plini de secrete. L-ați cunoscut pe domnul de Merret. Ce fel de om era?

— Păi să vedeți, domnul de Merret era un bărbat chipeș, și înalt cât ușa! Om nobil și mândru, de fel din Picardia, și care, cum spuneam noi, avea capul bine așezat pe umeri. Plătea totdeauna peșin ca să n-aibă vorbă cu nimeni. Era plin de viață, domnule. Doamnele pe la noi îl găseau foarte pe placul lor.

— Pentru că era plin de viață! am spus hangitei.

— Se prea poate, admise ea. Gândiți-vă și dumneavoastră, domnule, trebuie, cum s-ar zice, să fi fost ceva de capul lui odată ce s-a căsătorit cu doamna de Merret, care, deși nu vreau să vorbesc de rău pe nimeni, era cea mai frumoasă și mai bogată persoană din Vendômois. Avea o rentă de vreo douăzeci de mii de livre. La cununia ei a luat parte tot târgul. Mireasa era mărunțică și drăguță, un adevărat giuvaer! A, ce pereche minunată!

— Au fost fericiți în căsnicie?

— Hm, hm, da și nu, după cât mă duce pe mine capul, că doar vă dați seama că nu mâncam cu ei dintr-o strachină! Doamna de Merret era o femeie bună, blândă, care uneori poate suferea de pe urma firii cam aprige a omului ei. Domnul de Merret se ținea mândru, dar noi îl iubeam. Ce să-i faci, așa-i era firea! Când ești nobil, vedeți dumneavoastră...

— Cu toate astea, trebuie să se fi întâmplat vreo nenorocire dacă domnul și doamna de Merret s-au despărțit pe neașteptate!

— V-am spus eu că s-a întâmplat o nenorocire, domnule? Nu știu nimic.

— Bine. Acum sunt sigur că știți totul.

— Fie, domnule, am să vă spun toată întâmplarea. Când l-am văzut pe domnul Regnault venind la dumneavoastră, mi-am dat seama că vă va vorbi de doamna de Merret în legătură cu proprietatea de la Grande Bretèche. Astfel mi-a dat în gând să mă sfătuiesc cu domnul, care îmi pare a fi un om de omenie, neînstare să înșele încrederea unei biete femei ca mine, care niciodată n-a făcut nimănui rău și care, totuși, e muncită de remușcări. Până azi n-am îndrăznit să mă destăinuiesc oamenilor de pe la noi, care-s toți niște palavragii cu limba de-un cot. Și-apoi, domnule, încă n-am avut un mușteriu care să fi stat atât de mult ca dumneavoastră în hanul meu și căruia să-i pot spune povestea celor cincisprezece mii de franci...

— Dragă doamnă Lepas! i-am răspuns, oprind torentul vorbelor ei, dacă spovedania dumneavoastră m-ar putea compromite, n-aș voi pentru nimic în lume să-mi împovărez conștiința cu ea.

— Nu vă temeți, mă întrerupse ea. Veți vedea.

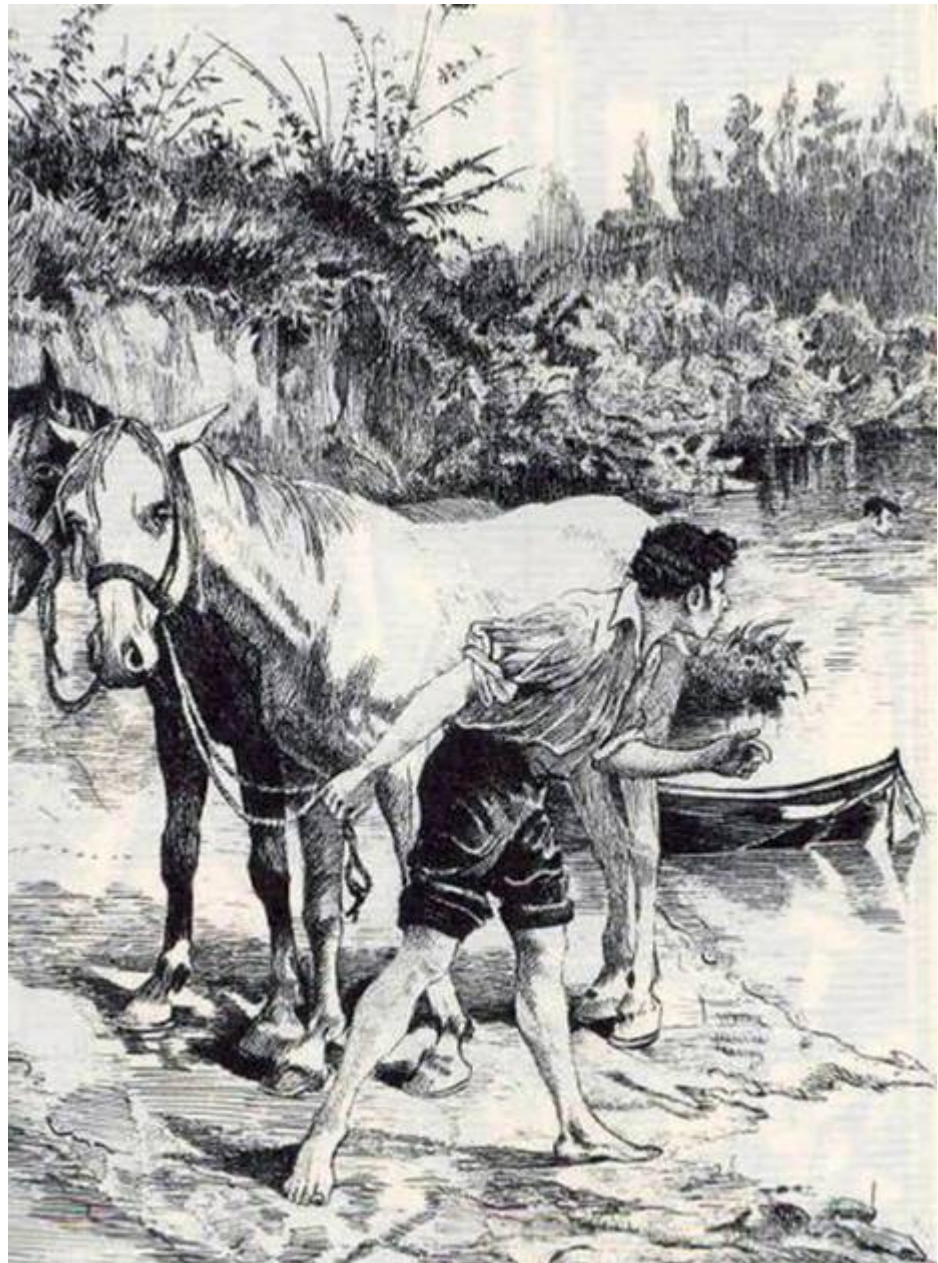
Graba asta m-a făcut să înțeleg că simpatica hangiță mai împărtășise și altora taina pe care doar eu trebuia s-o cunosc

— Și am fost numai urechi.

— Domnule, îmi spuse, când împăratul ne-a trimis aici niște spanioli, prizonieri de război sau alții, a trebuit să iau în gazdă, pe socoteala cârmuirii, pe un tânăr spaniol, trimis la Vendôme pe cuvânt de onoare^[109]. Cu tot cuvântul lui de onoare, se întâlnea zilnic cu subprefectul. Era un nobil din Spania, dragă doamne! Avea un nume terminat în *os* și în *dia*, dacă mi-aduc bine aminte: Bagos de Férédia^[110]. Păstrez numele lui scris într-un registru; dacă vreți, puteți să-l citiți. O, era un tânăr arătos, deși se spune că spaniolii sunt toți urâți. Nu era prea înalt, vreo cinci picioare și două

sau trei degete^[111], dar bine legat; și-avea niște mâini mici și îngrijite, o, păcat că nu le-ați văzut. Pentru mâini avea el mai multe perii decât o femeie pentru toaletele ei! Avea un păr lung și negru, ochi înflăcărați, fața cam arămie, dar care-mi plăcea. Purta rufe atât de fine, cum nu mi-a fost dat să văd vreodată, deși am avut ea oaspeți prințese și, printre alții, pe generalul Bertrand^[112], ducele și ducesa d'Àbrantès^[113], domnul Decazes^[114] și regele Spaniei^[115]. Nu mânca mult; era atât de manierat, de amabil, încât nu puteai să nu-l iubești. O, da, îl iubeam mult, deși nu rostea nici patru vorbe pe zi, încât era cu neputință să legi o conversație cu el; dacă-i spuneai ceva, nu răspundea; ăsta era un nărav al lui, o manie pe care-o au toți, așa se spune. Își citea breviarul de-ai fi zis că-i preot, era nelipsit la toate liturgiile și slujbele. Și unde se așeza (asta am băgat-o de seamă mai târziu)? La doi pași de capela doamnei de Merret. Și fiindcă acolo s-a așezat de prima dată când a intrat în biserică, nimeni nu a bănuțit ca a făcut-o cu vreun gând. De altminteri, nici nu-și ridica ochii din cartea de rugăciuni, bietul tânăr! În vremea aceea, domnule, serile obișnuia să se plimbe pe munte, printre ruinele castelului. Asta era singura plăcere a bietului tânăr; astfel își mai amintea de țara lui. Se spune că Spania e toată numai munți! Încă din primele zile ale prizonieratului său, a întârziat în aceste plimbări. La început, am fost îngrijorată văzându-l că se întoarce abia pe la miezul nopții, dar curând ne-am învățat cu deprinderile lui; lua cu sine cheia de la intrare și nici nu se mai auzea când se întorcea. Locuia în casa noastră de pe ulița Cazărmilor. Într-o bună zi, un grăjdar de-al nostru ne spuse că odată, pe înserat, ducându-se cu caii la scăldat, l-a găsit pe nobilul de Spania înotând în râu, în depărtare, ca un pește. Când tânărul s-a întors dintr-o plimbare, i-am spus să ia seama la algele

din râu; el s-a arătat însă nemulțumit că fusese zărit în apă. Ca să nu mai lungesc vorba, domnule, într-o zi, sau, mai bine zis, într-o dimineață, nu l-am mai găsit în odaia lui; nu se întorsese. Tot căutând pretutindeni, am găsit o hârtie într-unul dintre sertarele mesei, unde se mai aflau și cincizeci de piese de aur spaniole, din cele care se numesc portugheze, și care făceau vreo cinci mii de franci; apoi, într-o cutiuță sigilată, diamante în valoare de vreo zece mii de franci. Pe hârtie sta scris că, în cazul când nu se va mai întoarce, ne lăsa banii și pietrele scumpe ca să plătim slujbe de mulțumire lui Dumnezeu, care l-a ajutat să evadeze, și pentru mântuirea sufletului său. Omul meu, care pe-atunci mai trăia, a dat fuga să-l caute. Dar să vedeți drăcia dracului! S-a întors cu hainele spaniolului, pe care le găsisese sub o piatră mare, într-un fel de groapă, pe malul gârlei, pe partea castelului, nu departe de casa de la Grande Bretèche.

Omul meu se dusesse dis-de-dimineată, încât nu-l văzuse nimeni. A dat foc hainelor, după ce citise scrisoarea, și apoi am declarat, după voia contelui Férédia, că acesta evadase. Subprefectul a pus toată jandarmeria pe urmele lui; dar zadarnic, nu l-au putut găsi. Lepas zicea că s-a înecat. Eu, domnule, nu cred; mai degrabă cred că spaniolul e amestecat în istoria asta cu doamna de Merret. Rosalie mi-a spus că crucifixul la care stăpâna ei ținea atât de mult încât l-a luat cu ea în mormânt era de abanos și argint – și-mi amintesc că, în primele zile ale șederii sale aici, domnul Férédia avea un crucifix de abanos și argint, pe care apoi nu l-am mai văzut la el. Acum, domnule, nu-i așa că nu trebuie să-mi fac remușcări pentru cei cincisprezece mii de franci ai spaniolului, care mi se cuvin cu vârf și-ndesat?

— Nici vorbă. Dar n-ați încercat să stați de vorbă cu Rosalie? am întrebat-o.

— O, ba da, domnule. Dar zadarnic! Fata asta e tăcută ca mormântul. Știe ea ceva, dar nu-i chip să afli.

După ce am mai stat așa de vorbă o bucată de vreme, gazda mea m-a lăsat singur, pradă unor gânduri nestatornice și tenebroase, unei curiozități romanțioase, unei groaze religioase destul de asemănătoare cu sentimentul profund care ne cuprinde când intrăm noaptea într-o biserică sumbră în care nu se zărește decât o slabă licărire de lumină pe sub bolțile înalte; o siluetă vagă se strecoară, se aude un foșnet de rochie sau de sutană... ne trec fiori. Casa de la Grande Bretèche, cu bălăriile ei, cu ferestrele înțepenite, cu* ferecăturile ruginite, cu ușile blocate și apartamentele pustii, apărură dintr-o dată, în chip fantastic, dinainte-mi. Am încercat să răzbesc cu mintea în această misterioasă locuință, să dau de firul acestei istorii grave, al dramei care a ucis trei oameni. În ochii mei, Rosalie devenise ființa cea mai interesantă din Vendôme. Cercetând-o, am

descoperit la ea semnele unei gândiri intime, și aceasta, în ciuda unei sănătăți înfloritoare, care se putea citi pe obraji ei rotunji. Era capabilă de remușcări și de speranță; atitudinea ei ascundea o taină, ca aceea a bigotelor care fac exces de rugăciuni sau aceea a pruncuigașei căreia mereu i se pare că aude ultimul țipăt al copilășului ei. Ținuta îi era totuși naivă și grosolană, zâmbetul nerod nu era deloc criminal și, judecând-o după basmaua mare, cu carouri roșii și albastre, care-i acoperea pieptul viguros, îndesat într-o rochie eu dungi albe și violete, ați fi putut jura că-i nevinovată. „Nu, mi-am zis, nu plec din Vendôme până nu aflu toată istoria casei de la Grande Bretèche. Ca să-mi ating scopul, mă voi împrieteni cu Rosalie, dacă va fi necesar.”

— Rosalie! am chemat-o într-o seară.

— Da, domnule.

— Ești măritată?

Fata a tresărit ușor.

— O, s-or găsi destui bărbați, când mi-o veni pofta să mă nenorocesc! răspunse ea râzând.

Apoi și-a revenit repede din emoția interioară, căci toate femeile, de la doamnele din înalta societate până la slujnicele de pe la hanuri, toate, au un sânge rece care le caracterizează.

— Ești destul de tânără și de nurlie ca să te placă bărbații! Dar ia spune-mi, Rosalie, de ce te-ai băgat slujnică la han după ce-ai plecat de la doamna de Merret? Doamna contesă nu ți-a lăsat nicio rentă?

— O, ba da! Dar să știți, domnule, că locul meu e cel mai bun din tot târgul.

Iată un răspuns din categoria celor pe care magistrații și avocații le numesc *dilatorii*. În povestea asta romanescă, îmi părea că Rosalie este piesa din mijlocul tablei de șah; era în chiar centrul interesului și al adevărului, nodul însuși al chestiunii. Nu era pentru mine o încercare oarecare de a cuceri pe cineva; fata asta era deznodământul

unui roman; iată de ce din clipa aceea Rosalie a devenit preocuparea mea predilectă. Tot studiind-o, am descoperit la ea ceea ce de obicei descoperim la toate femeile care ne preocupă: o mulțime de calități. Era curată, îngrijită; nu mai spun că era și frumoasă; curând, am găsit că are acel farmec pe care dorința noastră îl atribuie femeilor, oricare ar fi condiția lor. Vreo două săptămâni după vizita notarului, într-o noapte, sau, mai bine zis, într-o dimineață, căci era în zori, i-am spus Rosaliei:

— Povestește-mi tot ce știi despre doamna de Merret.

— Vai, nu-mi cereți asta, domnule Horace! zise ea înspăimântată.

Chipul ei frumos se întunecă, bujorii aprinși și vii din obraji păliră, iar privirea-i pierdu strălucirea umedă și nevinovată.

— Fie, reluă ea, fiindcă îmi cereți, fie, am să vă spun, dar să păstrați bine secretul!

— Dine, draga mea, am să-ți păstrez toate secretele cu o probitate de hoț, care-i cea mai loială dintre toate.

— Dacă n-aveți nimic împotrivă, îmi spuse ea, aș prefera probitatea dumneavoastră.

Zicând acestea, și-a aranjat șalul și și-a dres glasul; căci pentru a istorisi ceva e necesară, fără îndoială, o atmosferă de încredere și de siguranță. Cele mai bune istorisiri se fac la un anumit ceas al zilei, așa ca acum, când stăm toți la masă. Nimeni nu istorisește bine stând în picioare sau pe nemâncate. Dar dacă mi-ați cere să vă redau întocmai vorbirea împrăștiată a Rosaliei, apoi mi-ar trebui o carte întreagă. Ținând însă seama că întâmplările pe care Rosalie mi le-a povestit într-un mod atât de nedeslușit se situează între flecăreala notarului și aceea a doamnei Lepas, precum termenii medii ai unei proporții aritmetice între cele două extreme, pot să vi le redau în puține cuvinte. Deci, pe scurt: Camera pe care doamna de

Merret o ocupa la Bretèche era situată la parter. În peretele camerei se afla un cabinet, adânc de vreo patru picioare, care-i servea drept garderob. Cu trei luni înainte de seara despre care o să vă vorbesc îndată, se vede că doamna de Merret s-a simțit atât de indispusă, încât soțul ei a lăsat-o singură și s-a mutat într-o altă odaie, la catul întâi. Printr-o întâmplare neprevăzută, în seara de care v-am amintit, domnul conte a întârziat două ore mai mult decât de obicei la clubul unde se ducea să citească ziarele și să discute politică cu oamenii din târg. Soția lui îl credea acasă, culcat, dormind. Dar invadarea Franței dăduse loc unei discuții foarte însuflețite; partida de biliard devenise pasionantă, domnul conte pierduse patruzeci de franci, o sumă enormă la Vendôme, unde lumea e strângătoare și unde moravurile sunt încorsetate de o modestie vrednică de toată lauda, care, poate, este la originea unei fericiri adevărate, de care niciun parizian nu are habar. De o bucată de vreme, domnul de Merret se mulțumea s-o întrebe pe Rosalie dacă soția lui se culcase; la răspunsul întotdeauna afirmativ al fetei, se urca îndată în camera lui, cu acea naivitate făcută din obișnuință și încredere. În seara aceea însă, întorcându-se acasă, avu ideea să treacă pe la doamna de Merret ca să-i povestească neplăcerea care i se întâmplase și, poate, ca să se mai mângâie. La cină, o găsisse pe doamna de Merret gătită cu multă cochetărie; mai târziu, întorcându-se de la club, își zise că soția lui se simte bine cu sănătatea, că în vremea convalescenței s-a făcut mai frumoasă; își dădea seama de asta așa cum își dau soții seama de toate: cam prea târziu. În loc s-o cheme pe Rosalie! care în clipa aceea era în bucătărie, unde căska gura la jocul de cărți ai bucătăresei și vizitiului, domnul de Merret s-a îndreptat spre odaia soției sale, la lumina unei lămpi de mână pe care a lăsat-o apoi pe prima treaptă a scării. Pasul lui, ușor de recunoscut, răsuna pe sub bolțile coridorului. În

clipa când gentilomul răsucea cheia ca să intre în odaia soției sale, i se păru că aude închizându-se ușa cabinetului de care v-am amintit; când a pășit însă în camera, doamna de Merret era singură, în picioare lângă șemineu. În naivitatea lui, soțul și-a zis că Rosalie a intrat în cabinet; totuși, o năzăreală, care i-a răsunat în urechi ca un clopot, l-a făcut bănuitor; și-a privit soția și în ochii ei a întâlnit ceva tulbure și sălbatic.

— Vii târziu acasă, spuse ea.

Vocea ei, de obicei atât de pură și de amabilă, îi păru ușor alterată. Domnul de Merret nu răspunse însă nimic, căci în chiar clipa aceea intră Rosalie. Părea că trăsnetul căzuse lângă el. Începu a măsura odaia în lung și-n lat, cu pași uniformi și cu brațele la piept.

— Ai avut vreo neplăcere sau ești bolnav? îl întreabă timid soția, în vreme ce Rosalie o dezbrăca.

Contele tăcu.

— Lasă-ne singuri, spuse doamna de Merret cameristei sale, o să-mi pun singură papiotele.

Pe chipul soțului citise o nenorocire și voise să rămână singură cu el. După ce Rosalie a plecat sau, mai bine zis, după ce i s-a părut că a plecat, căci ea a mai zăbovit câteva clipe pe coridor, domnul de Merret se postă drept în fața soției și-i spuse cu răceală:

— Doamnă, în cabinetul dumitale este cineva!

Contesa și-a privit soțul cu un aer calm și a răspuns simplu:

— Nu, domnule.

Acest nu l-a mâhnit pe domnul de Merret, care nu credea; și cu toate astea, nicidecum soția lui nu-i păruse mai pură și mai cu frica lui Dumnezeu decât în clipa aceea. Contele s-a ridicat și a dat să se apropie de cabinet pentru a-l deschide; doamna de Merret a pus mâna pe brațul lui, l-a oprit și, privindu-l cu un aer melancolic, i-a spus, cu un glas straniu de emoționat:

— Dacă nu vei găsi pe nimeni, să știi că totul s-a sfârșit între noi!

Ținuta, plină de o demnitate de necrezut, a soției sale, îl făcu pe gentilom să simtă un respect adânc pentru dânsa și îi inspiră una dintre acele hotărâri cărora nu le lipsește decât scena unui vast teatru pentru a deveni nemuritoare.

— Nu, Joséphine, spuse el, n-am să deschid. Oricum, ne vom despărți pentru totdeauna. Ascultă, știu ce suflet curat ai, știu că trăiești ca o sfântă, sunt sigur că nu-ți vei încărca sufletul cu un păcat de moarte.

La vorbele astea, doamna de Merret se uită la soțul ei ca o privire rătăcită.

— Ia crucifixul în mână, adăugă bărbatul. Jură-mi în fața lui Dumnezeu că acolo nu-i nimeni și te voi crede, și nu voi deschide niciodată ușa aceea.

Doamna de Merret luă crucifixul de la gât și rosti:

— Jur.

— Mai tare, spuse soțul, și repetă după mine: „Jur în fața lui Dumnezeu că în cabinet nu-i nimeni”.

Fără a se tulbura, contesa repetă fraza.

— Bine, zise cu răceală domnul de Merret. Iar după o clipă de tăcere: Dar ce lucru frumos ai – și nici nu l-am văzut până acum, zise, cercetând crucifixul de abanos cu incrustații de argint și foarte artistic sculptat.

— L-am găsit la Duvivier, care-l cumpărase de la un preot spaniol acum un an, când a trecut pe la noi grupul acela de prizonieri.

— A! spuse domnul de Merret înapoindu-i crucifixul – și sună. Într-o clipă, Rosalie fu în cameră. Domnul de Merret se apropie repede de ea, o luă cu sine în dreptul ferestrei care dădea spre grădină și-i spuse în șoaptă:

— Știi că Gorenflot vrea să te ia și că numai din pricina sărăciei nu vă puteți cununa, iar tu i-ai spus că nu-i vei fi soție dacă nu se face meșter-zidar...

Ascultă: dă fuga după el și spune-i să vină îndată la mine, cu mistria și celelalte scule. Ai grijă să nu-l trezești din somn decât pe dânsul; o să fiți mai bogați decât gândiți. Nu cumva să-ți scape vreo vorbă, că e vai de tine...

Își încruntă sprâncenele. Rosalie dădu să plece, dar contele o reținu:

— Ține cheia mea, spuse Jean! strigă el apoi pe coridor, cu o voce tunătoare. Jean, care era vizitiul și, în același timp, omul lui de încredere, lăsă jocul de cărți și se înfățișă.

— Duceți-vă toți la culcare, îi spuse stăpânul făcându-i semn să se apropie; apoi adăugă în șoaptă: După ce vor adormi cu toții, auzi? după ce vor adormi, să te coborî la mine.

Domnul de Merret, care dăduse aceste porunci fără a-și slăbi din ochi soția, se întoarse acum liniștit lângă dânsa, lângă cămin și începu a-i povesti peripețiile partidei de biliard și discuțiile de la club. Când Rosalie se întoarse, îi găsi pe domnul și pe doamna de Merret vorbind foarte prietenește. Cu puțină vreme în urmă, domnul de Merret pusese să se tencuiască tavanele tuturor saloanelor de primire de la parter. Ipsosul se găsește greu la Vendôme, transportul face să-i crească mult prețul; de aceea, gentilomul își procurase o cantitate destul de mare, știind că nu va duce lipsă de cumpărători pentru ceea ce-i va prisosi. Această împrejurare îi inspirase planul pe care îl puse îndată în aplicare.

— Domnule, a venit Gorenflot, spuse încet Rosalie.

— Să intre! răspunse tare nobilul din Picardia.

Văzându-l pe zidar, doamna de Merret păli ușor.

— Gorenflot, zise soțul, în remiză sunt niște cărămizi; ia mai multe, să-ți ajungă să zidești ușa acestui cabinet, apoi, eu ipsosul pe care-l mai am, ai să tencuiești perdele. Pe urmă, făcând semn lucrătorului și Rosaliei să se apropie, spuse în șoaptă: Ascultă, Gorenflot, la noapte vei dormi

aici. Dar mâine dimineață vei primi un pașaport ca să pleci într-o țară străină, într-o localitate pe care am să ți-o indic eu. Pentru călătoria asta, îți voi da șase mii de franci. Vei locui zece ani în orașul acela; dacă n-o să-ți placă acolo, te vei putea strămuta în alt oraș, dar în aceeași țară. Vei trece prin Paris, unde mă vei aștepta. Acolo îți voi asigura prin contract alți șase mii de franci, care-ți vor fi plătiți la întoarcere, dacă voi îndeplini condițiile învoielii noastre. Pentru prețul ăsta, va trebui să nu suflă nimănui vreo vorbă despre ceea ce vei face aici în noaptea asta. Iar ție, Rosalie, îți dăruiesc zece mii de franci, care însă nu ți se vor înmâna decât în ziua când te vei cununa și cu condiția să te căsătorești cu Gorenflot; dar ca să vă puteți căsători, trebuie să tăceți. Dacă nu, adio zestre.

— Rosalie, spuse doamna de Merret, vino să mă piepteni.

Bărbatul se plimba liniștit, în lung și în larg, fără a pierde din ochi ușa, pe zidar și pe contesă, dar în același timp fără a arăta vreo neîncredere jignitoare. Lucrând, Gorenflot fu nevoit să facă zgomot. Doamna de Merret se folosi de clipa când lucrătorul descărca un braț de cărămizi și când soțul ei se afla la capătul opus al odăii, pentru a-i șopti Rosaliei:

— Dragă copilă, îți fac o rentă de o mie de franci dacă-i poți spune lui Gorenflot să lase o crăpătură în partea de jos. Apoi îi porunci tare, cu sânge rece: Dă-i o mână de ajutor!

Cât timp Gorenflot lucra la zidirea intrării, domnul și doamna de Merret rămaseră tăcuți. Bărbatul își făcuse socoteala că tăcând, își va opri soția să arunce vorbe cu subînțeleșuri, în vreme ce doamna de Merret tăcea din prudență sau din mândrie. Când peretele se înălțase până la jumătate, vicleanul zidar folosi clipa când gentilomul sta cu spatele la el ca să dea cu

ciocanul într-unul dintre cele două geamuri ale
ușii.

Din gestul acesta, doamna de Merret înțelese că Rosalie îi vorbise lui Gorenflot. Tustrei văzură atunci un bărbat cu fața posomorâtă, arămie, cu părul negru, cu privirea înflăcărată. Până să se întoarcă soțul ei, biata contesă avu vreme să facă necunoscutului un semn cu capul – și acesta înțelese că semnul voia să spună: „Nu-ți pierde nădejdea!” Pe la ceasurile patru, când se crăpa de ziuă, căci era în luna lui septembrie, zidăria fu gata. Zidarul rămase în paza lui Jean, iar domnul de Merret se culcă în camera soției sale. A doua zi, trezindu-se din somn, spuse nepăsător:

— Tiii, drace! Trebuie să mă duc la primărie pentru pașaport! Își puse pălăria, făcu trei pași spre ieșire, se întoarse, luă crucifixul. Soția lui tresăltă de fericire. „Se duce la Duvivier”, își zise. Îndată ce contele ieși, doamna de Merret o sună pe Rosalie; apoi, strigă, cu un glas teribil:

— Sculele! Sculele! Să ne punem pe treabă! M-am uitat ieri cum lucra Gorenflot, avem timp să facem o răsuflătoare și apoi s-o astupăm.

Cât ai bate din palme, Rosalie îi aduse stăpânei sale un fel de baros, cu care aceasta începu, cu o însuflețire de neînchipuit, să dărâme zidul. Dar abia apucase să scoată câteva cărămizi când, ridicând barosul ca să izbească mai cu putere, îl zări îndărătul ei pe domnul Merret și leșină.

— Culc-o pe doamna în pat, spuse cu răceală gentilomul.

Prevăzând ceea ce avea să se întâmple în timpul lipsei sale, întinsese o cursă contesei; pur și simplu scrisese primarului și trimisese după Duvivier. Giuvaergiul sosi tocmai când se terminase cu dezordinea din apartament.

— Duvivier, îl întreabă contele, ai cumpărat cumva niște crucifixe de la spaniolii care au trecut pe la noi?

— Nu, domnule.

— Bine, îți mulțumesc, spuse, schimbând cu soția sa o privire de tigru. Jean, adăugă el către

omul său de încredere, îmi vei servi masa în camera doamnei de Merret; doamna e suferindă și voi rămâne la ea până se va face bine.

Nemilosul gentilom rămase douăzeci de zile cu soția sa. În primele clipe, când se auzea vreun zgomot din cabinetul zidit și când Joséphine voia să-l implore pentru necunoscutul care trăgea să moară, el îi răspundea fără a-i îngădui să scoată măcar un cuvânt:

— Ai jurat pe cruce ca acolo nu-i nimeni.

După această istorisire, toate femeile se ridicară de la masă, iar vraja sub care Bianchon le ținuse până atunci se risipi. Și totuși, câteva dintre ele simțiseră un fior de gheață la auzul ultimului cuvânt^[116].

Sfârșit

Addenda

Următoarele personaje din *Alt studiu de femeie*, se regăsesc în alte romane sau nuvele ale lui Balzac din *Comedia Umană*:

Bianchon, Horace

Le Père Goriot, 1835 (*Moș Goriot*)

La Messe de l'athée, 1836 (*Liturghia unui ateu*)

César Birotteau, 1837 (*Istoria măririi și decăderii lui César Birotteau*)

L'Interdiction, 1836 (*Punerea sub interdicție*)

Illusions perdues, 1836–1843 (*Iluzii pierdute*)

Un Ménage de garçon, 1842

Les Secrets de la princesse de Cadignan

Les Employés ou la Femme supérieure, 1838
(*Slujbașii*)

Pierrette, 1840

Étude de femme, 1831

Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -
Strălucirea și suferințele curtezanelor

Honorine, 1843

L'Envers de l'histoire contemporaine, 1848

La Peau de chagrin, 1830 (*Pielea de sâgri*)

Une double famille, 1830 (*A doua familie*)

Un prince de la bohème, 1840

Mémoires de deux jeunes mariées, 1842
(*Memoriile a două tinere căsătorite*)

La Muse du département, 1837 (*Muza departamentului*)

La Fausse maîtresse, 1842

Les Petits Bourgeois (*neterminată*)

La Cousine Bette, 1846 (*Verișoara Bette*)

Le Curé de village, 1841

Blondet, Emile

La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)

Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)

Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -

Strălucirea și suferințele curtezanelor

Modeste Mignon, 1844

Les Secrets de la princesse de Cadignan

Une fille d'Ève, 1839

La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)

Les Paysans, 1854 (neterminată)

Blondet, Virginie (Madame Montcornet)

La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)

Les Secrets de la princesse de Cadignan

Les Paysans, 1854 (neterminată)

Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)

Le Député d'Arcis, 1839

Une fille d'Ève, 1839

Bridau, Joseph

La Bourse, 1830

Un Ménage de garçon, 1842

Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)

Un début dans la vie, 1844 (Un debut în viață)

Modeste Mignon, 1844

Pierre Grassou, 1839

Mémoires de deux jeunes mariées, 1842

(Memoriile a două tinere căsătorite)

La Cousine Bette, 1846 (Verișoara Bette)

Le Député d'Arcis, 1839

Canalis, Constant-Cyr-Melchior Baron de

Mémoires de deux jeunes mariées, 1842

(Memoriile a două tinere căsătorite)

Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)

Modeste Mignon, 1844

La Peau de chagrin, 1830 (Pielea de sâgri)

Un début dans la vie, 1844 (Un debut în viață)

Béatrix, 1839 (Béatrix)
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianți fără s-o știe)
Le Député d'Arcis, 1839

Dudley, Lord

Le Lys dans la vallée, 1836
Histoire des Treize, 1834-1835
Esquisse d'homme d'affaires d'après nature, 1845
(Un om de afaceri)
Une fille d'Eve, 1839

**Espard, Jeanne-Clementine-Athenais de
Blamont-Chauvry, Marquise d'**

L'Interdiction, 1836 (Punerea sub interdicție)
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -
Strălucirea și suferințele curtezanelor
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842
(Memoriile a două tinere căsătorite)
Une ténébreuse affaire, 1843
Les Secrets de la princesse de Cadignan
Une fille d'Eve, 1839
Béatrix, 1839 (Béatrix)

Laginski, Comte Adam Mitgislav

La Fausse maîtresse, 1842
La Cousine Bette, 1846 (Verișoara Bette)

Marsay, Henri de

Histoire des Treize, 1834-1835
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianți fără s-o știe)
Le Lys dans la vallée, 1836
Le Père Goriot, 1835 (Moș Goriot)
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
Ursule Mirouët, 1842
Le Contrat de mariage, 1835 (Contract de căsătorie)
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)

Mémoires de deux jeunes mariées, 1842
(Memoriile a două tinere căsătorite)
Le Bal de Sceaux, 1830 (Bal la Sceaux)
Modeste Mignon, 1844
Les Secrets de la princesse de Cadignan
Une ténébreuse affaire, 1843
Une fille d'Ève, 1839

Maufrigneuse, Duchesse de

Les Secrets de la princesse de Cadignan
Modeste Mignon, 1844
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
La Muse du département, 1837 (Muza departamentului)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -
Strălucirea și suferințele curtezanelor
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842
(Memoriile a două tinere căsătorite)
Une ténébreuse affaire, 1843
Le Député d'Arcis, 1839

Montriveau, General Marquis Armand de

Histoire des Treize, 1834-1835
Le Père Goriot, 1835 (Moș Goriot)
Illusions perdues, 1836-1843 (Iluzii pierdute)
Pierrette, 1840
Le Député d'Arcis, 1839

Nucingen, Baron Frederic de

La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)
Le Père Goriot, 1835 (Moș Goriot)
Pierrette, 1840
César Birotteau, 1837 (Istoria măririi și decăderii lui César Birotteau)
Illusions perdues, 1836-1843 (Iluzii pierdute)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -
Strălucirea și suferințele curtezanelor
Les Secrets de la princesse de Cadignan
Esquisse d'homme d'affaires d'après nature, 1845
(Un om de afaceri)

La Cousine Bette, 1846 (*Verișoara Bette*)
La Muse du département, 1837 (*Muza departamentului*)
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (*Comedianți fără s-o știe*)

Nucingen, Baronne Delphine de

Le Père Goriot, 1835 (*Moș Goriot*)
Histoire des Treize, 1834-1835
Eugénie Grandet, 1833 (*Eugénie Grandet*)
César Birotteau, 1837 (*Istoria măririi și decăderii lui César Birotteau*)
Melmoth réconcilié, 1835 (*Melmoth împăcat*)
Illusions perdues, 1836–1843 (*Iluzii pierdute*)
L'Interdiction, 1836 (*Punerea sub interdicție*)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -
Strălucirea și suferințele curtezanelor
Modeste Mignon, 1844
La Maison Nucingen, 1838 (*Banca Nucingen*)
Une fille d'Ève, 1839
Le Député d'Arcis, 1839

Portenduer, Vicomtesse Savinien de

Ursule Mirouët, 1842
Béatrix, 1839 (*Béatrix*)

Rastignac, Eugene de

Le Père Goriot, 1835 (*Moș Goriot*)
Illusions perdues, 1836–1843 (*Iluzii pierdute*)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -
Strălucirea și suferințele curtezanelor
Le Bal de Sceaux, 1830 (*Bal la Sceaux*)
L'Interdiction, 1836 (*Punerea sub interdicție*)
Étude de femme, 1831
La Peau de chagrin, 1830 (*Pielea de sâgri*)
Les Secrets de la princesse de Cadignan
Une fille d'Ève, 1839
Une ténébreuse affaire, 1843
La Maison Nucingen, 1838 (*Banca Nucingen*)
La Cousine Bette, 1846 (*Verișoara Bette*)

Le Député d'Arcis, 1839
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianți fără s-o știe)

Ronquerolles, Marquis de

La Fausse maîtresse, 1842
Les Paysans, 1854 (neterminată)
Ursule Mirouët, 1842
La Femme de trente ans, 1834 (Femeia de 30 ani)
Histoire des Treize, 1834-1835
Le Député d'Arcis, 1839

Serizy, Comtesse de

Un début dans la vie, 1844 (Un debut în viață)
Histoire des Treize, 1834-1835
Ursule Mirouët, 1842
La Femme de trente ans, 1834 (Femeia de 30 ani)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 -
Strălucirea și suferințele curtezanelor
La Fausse maîtresse, 1842

Touches, Mademoiselle Felicite des

Béatrix, 1839 (Béatrix)
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
Un Ménage de garçon, 1842
Une fille d'Ève, 1839
Honorine, 1843
Béatrix, 1839 (Béatrix)
La Muse du département, 1837 (Muza departamentului)

Vandenesse, Comte Felix de

Le Lys dans la vallée, 1836
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
César Birotteau, 1837 (Istoria măririi și decăderii lui César Birotteau)
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842
(Memoriile a două tinere căsătorite)
Un début dans la vie, 1844 (Un debut în viață)

Le Contrat de mariage, 1835 (Contract de căsătorie)
Les Secrets de la princesse de Cadignan
Une ténébreuse affaire, 1843
Une fille d'Ève, 1839

- [1] Balzac, *La Comédie humaine*, III, p. 657—671, 1485—1488.
- [2] Cf. Maurice Bardèche, *Balzac romancier*, Paris, Plon, 1940, p. 16—25.
- [3] Philippe Hamon, *Le Savoir dans le texte*, în *Revue des Sciences humaines*, 1975, nr. 4.
- [4] În cartierul Notre-Dame de Lorette, numit așa după biserica cu același nume, se instalaseră o seamă de femei de moravuri ușoare, cărora li s-a spus, de prin 1840 „lorete”. (n.k.)
- [5] Pierre Barbéris, *Le monde de Balzac*, Paris, Arthaud, 1973, p. 196.
- [6] Așa erau numiți, în Italia, șefii cetelor de soldați mercenari; în sens mai larg: aventurieri, oameni în stare de a îndrăzni orice. (n.k.)
- [7] Maurice Bardèche, *Balzac*, Paris, Julliard, 1980, p. 300.
- [8] Maurice Bardèche, Introducerea la povestirea *La Grande Bretèche*, în Balzac, *La Comédie humaine*, Paris, Club de l'Honnête Homme, 2-e éd. 1968—1971, tome IV; Madeleine Fargeaud și Roger Pierrot, *Iâenry le trop aimé*, în *L'Année balzacienne* 1961.
- [9] Balzac, *La Comédie humaine*, Collection „L'Intégrale4”, Paris, Éditions du Seuil, 1965, vol. II, p. 429.
- [10] *Léon Gozlan* (1803—1866), ziarist și scriitor francez. Fiul unui armator din Marsilia, a fost un timp navigator, apoi a devenit ziarist la Paris (*L'Incorruptible*, *Vert-Vert*, *Le Figaro*, *Le Corsaire*), a scris piese de teatru și romane. L-a cunoscut pe Balzac în 1833, dar au devenit prieteni prin 1838—1839. S-ar putea ca Balzac să se fi gândit la acest meridional spiritual când a creat unele personaje de ziariști și scriitori din *La Comédie humaine*. Unii specialiști balzacieni susțin chiar că Balzac s-ar fi inspirat uneori din scrierile lui Gozlan (cf. René Luise, *Balzac lecteur de Gozlan*, în *L'Année balzacienne* 1065). În 1842, i-a dedicat *Autre étude de femme*. După

moartea lui Balzac, Léon Gozlan a publicat două volume de amintiri, *Balzac en pantoufles* (Hetzel, 1856) și *Balzac chez lui, souvenirs des Jardies* (Michel Lévy, 1802), care au contribuit la răspândirea unei legende balzaciene pitorești, amuzante, dar nerelevante pentru geniul lui Balzac (cf. Balzac, *Correspondance*, III, p. 821—822).

[11] În text: *raout* (subl. de Balzac).

[12] *La Crampade*, numele proprietății familiei de L'Estorade în romanul *Mémoires de deux jeunes mariées*, apărut în 1842 (*Memoriile a două tinere căsătorite*), a fost introdus de Balzac în acest preambul, scris în 1832, pe exemplarul său personal, corectat în vederea unei noi ediții a operelor complete (*Fume corrigé*), probabil pentru a întări legăturile dintre *Autre étude de femme* și ansamblul *Comediei umane*.

[13] Numele doamnei de Portenduere, fostă Ursule Mirouët (personajul principal al romanului *Ursule Mirouët*, scris în 1841), a fost introdus de Balzac tot în varianta *Furne corrigé* din aceeași dorință de a crea legături între diferitele capitole ale *Comediei umane*.

[14] În text: *rout*, grafia engleză pentru *raout*. După cum se menționează în nota ediției franceze, Balzac a corectat, în *Furne corrigé*, numai la această pagină.

[15] După revoluția din Iulie 1830, în timpul domniei lui Ludovic Filip d'Orléans (1830—1848).

[16] foburgul Saint-Germain – cartier din Paris, locuit în acea perioada de familiile nobile. (n.k.)

[17] Personajul balzacian Félicité des Touches, scriitoare cunoscută sub pseudonimul Camille Maupin, apare în romanul *Beatrice* și în numeroase alte romane și povestiri din *La Comédie humaine* (*Illusions perdues*, *Le Cabinet des Antiques*, *Honorine*, *Splendeurs et misères des courtisanes*, *La Rabouilleuse*, *Le Bal de Sceaux*, *La Muse du département*, *Une fille d'Ève*, *Les Secrets de la princesse de Cadignan* etc.).

[18] „Ilustrul de Marsay”, dandy și om politic, este unul dintre personajele balzaciene cel mai frecvent întâlnite în *La Comédie humaine*, fiind reluat de Balzac în 29 de romane.

[19] Aluzie la fabula lui La Fontaine *Le Sange et le Dauphin* (*Fables*, IV, 7), în care un delfin, înșelat de asemănare, salvează într-un naufragiu o maimuță lăudăroasă, ducând-o pe spate. Dându-și însă seama de greșeală, o aruncă înapoi în apă și pleacă să salveze un om.

[20] Acest *je* care povestește nu este deci Balzac – naratorul omniscient, ci unul dintre personajele prezente în salonul Domnișoarei des Touches, și anume doctorul Bianchon, după cum se va vedea mai departe (Vezi nota 70). Horace Bianchon apare în *Le Père Goriot*, *La Messe de l'athée* și în numeroase alte romane din *La Comédie humaine*.

[21] Romancierul englez Laurence Sterne (1713—1868) este deseori citat de Balzac în *La Comédie humaine* (*Modeste Mignon*, *Beatrice*, *Gobseck*, *La Femme de trente ans*, *Ursule Mirouët*, *Le Curé de Tours*, *Le Cabinet des Antiques*, *Illusions perdues*, *La Peau de Chagrin*, *La Recherche de l'Absolu* etc.). Personajele din romanul său *Tristram Shandy* (1760—1787), mai ales unchiul Tobie și Trim, sunt frecvent evocate în romanele balzaciene. În acest paragraf, Balzac se referă la un fragment din acest roman, reprodus în traducere în nota ediției franceze: „*Les idées d'un homme dont la barbe este forte deviennent sept fois plus, nettes et plus fraîches sous le rasoir; et si cet homme pouvait, sans inconvénient, se raser du matin au soir, ses idées parviendraient au plus haut degré du sublime*”

[22] Henri de Marsay a fost numit prim-ministru în 1832; scena poate fi deci datată în 1832 sau la începutul anului 1833 (Nota ed. fr.).

[23] Personajul balzacian Émile Blondet, ziarist și scriitor, numit prefect în 1831 de către de Marsay, apare foarte frecvent în *La Comédie humaine*, ca personaj secundar sau interlocutor, fără a juca un rol de prim plan în vreun roman. Spiritual și plăcut în conversație, este întâlnit în saloanele unde Balzac își reunește personajele, în lumea literară și în cercurile presei (*Les Paysans*, *Béatrix*, *La Peau de chagrin*, *Le Cabinet des Antiques*, *Illusions perdues*, *Splendeurs et misères des courtisanes*, *Ursule Mirouët*, *Modeste Mignon*, *Les Secrets de la princesse de Cadignan*, *Une fille d'Eve*, *La Maison Nucingen*, *La Muse du département* etc.)

[24] Referire la *Cardinalul de Richelieu* (Armand Jean du Plessis, cardinal de Richelieu, 1585—1642), om de stat francez, șeful Consiliului regelui din 1624, inițiatorul unor importante reforme în finanțe, armată, legislație, cultură (Academia franceză, 1835). *Concino Concini*, aventurier italian, care împreună cu soția sa Leonora Galigai, a exercitat o mare influență asupra Mariei de Medicis (soția lui Henric al IV-lea, regentă în timpul minorității lui Ludovic al XIII-lea), care l-a făcut marchiz d’Ancre și mareșal al Franței. Datorită incapacității și avidității lui, Ludovic al XIII-lea a pus să fie arestat. A fost asasinat la 24 aprilie 1017. Soția sa, acuzată de vrăjitorie, a fost decapitată.

[25] *William Pitt* (1759—1806), om de stat englez, prim-ministru (1783—1801), a condus lupta împotriva Franței revoluționare începând din 1793, apoi din 1804 l-a combătut pe Napoleon. Balzac îl citează, deseori în *La Comédie humaine* (*Un début dans la vie*, *Honorine*, *Beatrice*, *Gobseck*, *Illusion perdues*, *Splendeurs et misères des courtisanes*, *Les Employés*, *Une ténébreuse affaire*, *Le député d’Arcis*, *Z. Marcas*, *Les Chouans*, *Les Paysans*, *La Peau de chagrin* etc.).

[26] Balzac reunește în salonul Domnișoarei des Touches personaje cunoscute cititorilor din romane apărute anterior, cu intenția de a sublinia unitatea și coeziunea ansamblului său romanesc. În afară de Henri de Marsay, Horace Bianchon și Emile Blondet, la conversație participă: contesa de Montcornet, iubita lui Blondet, cu care se va căsători după moartea soțului ei (*Le Cabinet des Antiques*, *Les Paysans* etc.); Delphine de Nucingen (*Le Père Goriot* etc.); pictorul Joseph Bridau (*La Rabouilleuse* etc.); contesa Léontine de Sérisy (*Un début dans la vie*, *Splendeurs et misères des courtisanes* etc.); doamna de Camp (*Madame Firmiani* etc.); lordul Dudley, om de stat englez, tatăl adevărat al lui Henri de Marsay (*La Fille aux yeux d’or*, *La Rabouilleuse* etc.); Diane de Maufrigneuse, devenită principesă de Cadignan (*Le Cabinet des Antiques*, *Splendeurs et misères des courtisanes*, *Les Secrets de la princesse de Cadignan* etc.); baronul Frédéric de Nucingen, bancher de origine israelită (*Le Père Goriot*, *La Maison Nucingen*, *Splendeurs et misères des courtisanes* etc.); lady Dudley, soția lordului Dudley, fostă iubită a lui Félix de Vandenesse (*Le Lys dans la vallée* etc.); contele Félix de Vandenesse (*Le Lys dans la vallée*, *Le Contrat de mariage*, *Une fille d’Ève* etc.); Daniel d’Arthez, scriitor, unul dintre purtătorii de

cuvânt ai lui Balzac (*Illusions perdues*, *Les Secrets de la princesse de Cadignan* etc.); marchiza Beatrix de Rochefide (*Béatrix* etc.); Eugène de Rastignac, fost student în pensiunea Vanquer, devenit om politic în echipa lui de Marsay (*Le Père Goriot*, *Illusions perdues*, *La Maison Nucingen* etc.); contele Adam Laginski (*La Fausse maîtresse* etc.); marchiza d'Espard (*Le Contrat de mariage*, *Illusions perdues*, *Une fille d'Ève* etc.); Canalis, poet din „școala angelică” (*Mémoires de deux jeunes mariées*, *Modeste Mignon* etc.); generalul de Montriveau (*La Duchesse de Langeais* etc.); contesa de Vandenesse, fostă Marie-Angélique de Grandville (*Une fille d'Eve* etc.); doamna de Porlenduère, fostă Ursule Mironët (*Ursule Mirouët*, *Béatrix* etc.); ducele de Rhétoré (*Mémoires de deux jeunes mariées*, *Illusions perdues*, *Modeste Mignon*, *Splendeurs et misères des courtisanes* etc.)

[27] *Restaurația (Restauration)*, perioadă din istoria Franței (1814—1830) în cursul căreia, după abdicarea lui Napoleon, a fost restaurată monarhia prin regii din ramura vârstnică Bourbon.

[28] Această frază amintește de iubirile lui Balzac, cele mai multe dintre femeile pe care le-a iubit fiind mai în vârstă decât el: Doamna de Berny, ducesa d'Abrantos, marchiza de Castrios.

[29] Referire la începutul capitolului doi din *Cântarea cântărilor* („Eu sunt o narcisă din Șaron / Un crin al văilor. / Precum un crin între scaieți / Astfel iubita mea între fete.”), carte biblică (cca. 450 î.e.n.), culegere de cântece de dragoste, cărora tradiția ebraică și creștină le dă interpretări alegorice. Balzac o mai citează în *Illusions perdues*, *Le Lys dans la vallée*, *La Peau de chagrin* și *Petites misères de la vie conjugale*.

[30] Henri de Marsay este fiul natural al lordului Dudley, după cum scrie Balzac în *Le Contrat de mariage*.

[31] În text: *plastron*, piesă de armură protejând pieptul (fr.).

[32] Referire la romanul epistolar *Clarissa Harlowe* (1748) de scriitorul englez Samuel Richardson (1689—1761). Balzac avea o deosebită admirație pentru acest roman, pe care îl citează deseori în *La Comédie humaine*. Victimă a familiei, virtuoaasa Clarissa caută refugiu lângă un libertin, Lovelace, care o violează și o lasă să moară într-un spital din Londra, înainte de a fi ucis în duel. Tradus în limba franceză de abatele Prévost și deseori adaptat pentru teatru,

romanul a avut o imensă influență asupra sensibilității literare în Franța.

[33] *Rue Boucher*, străduță din arondismentul I al Parisului, între Rue du Pont-Neuf și Rue de Bourdonnais.

[34] *Maria de la Felicidad Garcia*, zisă *La Malibran* (1808—1836), cântăreață (mezzo-soprano) franceză de origine spaniolă, care a cunoscut succese strălucite la Paris, Londra și în alte orașe. Moartea ei prematură i-a inspirat lui Musset celebra poezie *Stances à la Malibran* (1830).

[35] Referire la *Carta constituțională* (*Charte constitutionnelle*) promulgată de Ludovic al XVIII-lea în timpul primei Restaurații (iulie 1814), după abdicarea lui Napoleon. Compromis între cuceririle Revoluției și ale Imperiului (egalitatea civilă, organizarea socială și administrativă a Franței instituită de Codul civil) și Vechiul Regim pe care încerca să-l restaureze (tradiție regală, drapelul alb etc.), a instaurat în Franța o monarhie constituțională. Regele alegea ministrii, funcționarii, conducea forțele armate și politica externă, avea dreptul, în virtutea articolului 14, să emită regulamente și ordonanțe necesare executării legilor și securității statului. Puterea legislativă era deținută de Parlament, alcătuit din *Chambre des pairs* și *Chambre des députés*. Catolicismul era proclamat religie de stat. După revoluția din Iulie 1830, în timpul monarhiei din Iulie, Carta a fost modificată (dreptul contractual a fost substituit dreptului divin, drapelul tricolor a fost recunoscut drapel național, a fost suprimat caracterul de religie de stat pe care-l avea catolicismul etc.).

[36] *Mareșalul de Richelieu* (1696—1788), celebru ca militar și diplomat, dar și pentru aventurile sale galante (Vezi *Contractul de căsătorie*).

[37] *Armand-Louis de Gontaut-Biron*, duce de Lauzun (1717—1793), zis *Le Beau Lauzun*, cunoscut pentru numeroasele lui aventuri sentimentale.

[38] După cum se arată în nota ediției franceze, ar putea fi vorba, sub o denumire neobișnuită, de *Louis-Philippe-Joseph*, duce d'Orléans, supranumit *Philippe-Égalité* (1747—1793). Ducatul Valois a fost într-adevăr dat de Ludovic al XIV-lea ramurii Orléans iar Philippe-Égalité a fost în 1789 deputat al nobilimii la Crepy-en-Valois. Aliat Stării a Treia și exilat în Anglia după zilele

revoluționare din 5 și 6 octombrie 1789, s-a împrietenit cu prințul de Wales și a contribuit la introducerea dandysmului în Franța. Ales deputat în Convenție în 1792, când a luat numele de Philippe-Égalité, a votat condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea, vărul lui. A fost ghilotinat în 1793

[39] Legătura lui Henri de Marsay cu Delphine de Nucingen (amintită în *Le Père Goriot*) este totuși posterioară aventurii acestuia cu Paquita Valdès (*La Fille aux yeux d'or*).

[40] Vezi *Moș Goriot*.

[41] În text: *le droit d'aînesse*, dreptul de primogenitură (fr.). A apărut în Franța odată cu regimul feudal, în interesul seniorului, pentru a asigura indivizibilitatea fiefului său. Acest drept atribuia fiului cel mare (*l'ainé*), în detrimentul cadeților și al fiicelor, o parte preponderentă din moștenirea paternă și maternă. La sfârșitul Vechiului Regim din Franța, acest drept urmărea să mențină bogăția familiilor aristocratice, împiedicând diviziunea bunurilor. A fost abolit în timpul Revoluției franceze, de către Adunarea Constituantă (legile din martie 1790 și aprilie 1791). În perioada Restaurației, în timpul lui Carol al X-lea, a fost elaborat un proiect care prevedea restabilirea acestui drept, dar proiectul a fost respins de *Chambre des pairs*. Balzac și-a exprimat opiniile în această privință încă din 1824, în broșura *Du droit d'aînesse*, reluându-le ulterior în unele romane ale sale. Pentru Balzac, dreptul de primogenitură trebuia să asigure stabilitatea și ierarhia socială, transmiterea intactă a averilor, și păstrarea patrimoniului familial. Ca întotdeauna însă la Balzac, creația romanească dezvăluie dramele provocate de preeminența acestor interese materiale asupra fericirii indivizilor.

[42] În text: *femmes comme il faut* (subl. de Balzac). În clasificarea „speciilor” feminine pe care o propune în acest paragraf, folosind un criteriu sociologic, Balzac opune *la grande dame*, femeia din înalta societate, de origine aristocratică, și *la femme comme il faut*, femeia de lume, doamna din lumea bună descinsă din rândurile nobilimii sau ridicată din cele ale burgheziei”, produs social al Codului civil al lui Napoleon, tip feminin caracteristic monarhiei din Iulie

[43] Conte de Félix de Vandenesse (Vezi nota 24).

[44] În anul 1832, Balzac se raliase partidului neolegitimist, care avea drept unul dintre conducători pe ducele de Fitz-James, unchiul

marchizei de Castries. În acest paragraf, Balzac pare să constate eșecul acestui partid.

[45] Talleyrand murise în 1838, dar scena se petrece în 1832, sau la începutul anului 1833

[46] *Ducele de Bourbon* (Louis-Henri-Joseph de Bourbon-Condé, 1756—1830), zis „ultimul din familia Condé”, tatăl ducelui d’Enghien (asasinat în 1804), a petrecut Restaurația departe de curtea regală, retras în castelele Saint-Leu au Chantilly. Femeia la care se face aluzie aici este baroana de Feuchères, de origine engleză (Sophie Dawes), asupra căreia plana bănuiala că ar fi ascuns uciderea ducelui simulând o sinucidere.

[47] În text *iroquoies*, limba unei populații indiene din America de nord.

[48] *Montmorency*, veche familie aristocratică franceză, din care au făcut parte, printre alții, *Mathieu II* (1174—1230), conetabil al Franței, care a luat parte la bătălia de la Bouvines (1214); *Anne, duce de Montmorency* (1493—1567), mareșal și *pair* al Franței, conetabil, unul dintre principalii consilieri ai lui Henric al II-lea; *Henric I* (1534—1014), conetabil al Franței; *Henric al III-lea* (1515—1632), conetabil al Franței, care împreună cu Gaston d’Orléans s-a revoltat împotriva lui Richelieu și a fost decapitat.

[49] Făcând elogiul femeilor din aristocrație, Delphine de Nucingen pare să uite că era fiica lui Goriot, neguțător de grâne și paste făinoase (*Le Pere Goriot*).

[50] După cum se arată în nota ediției franceze, pantalonii, feminini, depășind rochia, erau o invenție englezească, fiind un timp la modă în perioada Imperiului, prin 1807. Erau priviți ca fiind destul de provocanți și de aceea fuseseră repede adoptați de către prostituate (cf. Cecil Saint-Laurent, *L’Histoire imprévue des dessus féminins*, Paris, Solar, 1960)

[51] *Mnemosina* (*Mnemosine*), în mitologia greacă, mama celor nouă Muze. Personifică memoria.

[52] Acest paragraf amintește că în 1833 Balzac a scris *Théorie de la démarche*.

[53] Prima galerie a Panoramelor, dând în bulevardul Montmartre, a fost deschisă în 1800, iar celelalte (Galerie de la Bourse, Feydeau, Saint-Marc, Montmartre, Variétés) în 1804. Nota ed. fr.

[54] *Eglise de la Madeleine*, biserică din Paris, situată la capătul uneia din perspectivele care se deschid din Place de la Concorde, opusă palatului Bourbon. Începută de arhitectul Coutant d'Ivry (1763) după un proiect care a fost modificat de Guillaume Couture (1777), a rămas neterminată între 1770 și 1806. Pentru a face din edificiu Templul Gloriei pe care Napoleon îl dedica Marii Armate, Vignon a construit un templu grec înconjurat de un peristil de coloane corintiene, a cărui fațadă precedată de un peron monumental, este orientată spre Obeliscul din Place de la Concorde. Terminată în 1840, biserica a fost din nou atribuită ordinului catolic. În cartierul Madeleine încep marile bulevarde ale Parisului.

[55] *Terrasse des Feuillants*, terasă din Jardin des Tuileries de-a lungul străzii Rivoli, după numele vechii mănăstiri cu acest nume (*Convent des Feuillants*), de pe Rue Saint-Honoré, ale cărei clădiri, au fost ocupate în timpul Revoluției franceze de Adunarea Constituantă, apoi de Convenție. În 1791, aici se întâlneau membrii unui club revoluționar (*Club des Feuillants*) creat de către moderați, ostili înlăturării lui Ludovic al XVI-lea și partizani ai menținerii unei monarhii constituționale (La Fayette, Duport, Barnave, Beugnot, Sieyes etc.).

[56] *Avenue des Champs-Élysées*, celebră arteră din Paris care leagă Place de la Concorde cu Place de l'Etoile (azi Place Charles-de-Gaulle). Încadrată, la începutul ei, de ansamblul sculptural *Les Chevaux de Marly* de G. Coustou, este mărginită de grădini până la Road-point des Champs-Élysées, apoi urcând spre Arcul de triumf, are pe ambele părți imobile construite în timpul celui de al doilea Imperiu sau mai târziu, care adăpostesc bănci, firme, magazine, redacții de ziare, cinematografe, cafenele.

[57] Astăzi *Place de la Concorde*, una dintre cele mai mari piețe din Paris, situată între Jardin des Tuileries și Avenue des Champs-Élysées, pe calea care merge de la Luvru la Arcul de triumf (Arc de triomphe de l'Etoile). Amenajată pentru a găzdui statuia ecvestră a lui Ludovic al XV-lea, comandată lui Bouchardon (1763), s-a numit succesiv *Place Louis XV*, *Place de la Révolution* (aici a funcționat eșafodul între 1793 și 1795 și aici a fost executat Ludovic al XVI-lea în 1793), apoi *Place de la Concorde* în 1795 și, din nou, în 1830.

[58] *Rue Saint-Denis*, din cartierul Marais, locul de origine al familiei Sallambier, părinții Doamnei D.-F. Balzac, neguțători înstăriți de postav și de pasmanterie, era în acea vreme la Paris centrul comerțului de mercurie și pânzeturi, al manufacturii și industriei.

[59] În text: *des femmes comme il en faut* (subl. de Balzac). După cum se amintește în nota ediției franceze, în romanul *La Vieille Fille*, Balzac scrie cu privire la prostituata Suzanne: „*Elle a presque l’air d’une femme comme il faut, en n’étant qu’une femme comme il en faut*”. A doua parte a frazei a fost adăugată de Balzac pe exemplarul *Furce corrigée*.

[60] În text: *ringlets*, bucle căzând în spirală de cele două părți ale capului, numite și *englezești* (engl.). Balzac scrie *ringlets*.

[61] Expresie folosită în pictură când se vede ceva mai mult din spatele capului decât din față (Nota ed. fr.).

[62] În text: *cassolette*, cutiuță din aur sau argint, care conținea parfumuri și care se purta suspendată de un lăntișor (fr.).

[63] În mod curios, aceste „fraze stereotipe” diferă destul de puțin de cele pe care le scria Balzac pe vremea când publica *Autre étude de femme* și expunea profesiuni de credință politico-religioase (Nota ed. fr.)

[64] În text: *criminelle conversation*, adulter (anglicism).

[65] Joc de cuvinte de la *une femme comme il faut* și *une femme comme il n’en faut pas* (fr.).

[66] *Talleyrand*, ministru al Relațiilor exterioare în timpul Directoratului, al Consulatului și al Imperiului (1797—1807), mare șambelan al Imperiului și principe de Bénévent, s-a raliat Bourbonilor, devenind șef al guvernului provizoriu în 1814, ministru al Afacerilor străine și apoi șef al guvernului în 1815.

[67] *Charles-André Pozzo di Borgo* (1764—1842), diplomat corsican, susținător al lui Pasqual Paoli, care preconiza independența insulei față de Franța. Corsican ca și Napoleon, i-a fost acestuia un dușman înverșunat. Consilier al țarului Alexandru I, l-a îndemnat să ceară abdicarea lui Napoleon în 1814. A fost ambasador al Rusiei la Paris (1815—1834), apoi la Londra (1834—1839).

[68] *Klemens, principe Wenzel von Metternich-Winneburg* (1773—1859), om de stat austriac. Ambasador la Paris între 1806 și 1809 apoi cancelar, a negociat căsătoria lui Napoleon cu Maria-Luiza (1810). În 1813 a făcut ca Austria să intre în coaliția împotriva Franței. După Congresul de la Viena (1814—1815), la care a avut un rol important, și după formarea Sfintei Alianțe (1815), a devenit unul dintre arbitrii politici ai Europei, adversar înverșunat, al mișcărilor de eliberare națională. A fost înlăturat de la putere după revoluția din martie 1948.

[69] *Oliver Cromwell* (1599—1658), om politic englez. Comandant de oști, conducătorul revoluției burgheze din Anglia, șeful opoziției față de arbitrariul regal. A învins trupele regale la Marston Moor (1644), apoi la Naseby (1645). A devenit adversarul lui Carol I când acesta, prin duplicitate, a declanșat al doilea război civil (1648). Locotenent general, a epurat Parlamentul, care l-a condamnat la moarte pe Carol I (1640). Adevărat stăpân al țării, a instaurat apoi dictatura militară, a făcut din Anglia o mare putere navală. Devenit lord-protector, a împărțit la început puterea cu un Consiliu de Stat, apoi, în 1655, a acționat ca veritabil suveran. În anii 1810—1820, Balzac și-a început ucenicia scriitoricească cu *Cromwell*, tragedie în cinci acte și în versuri, judecată cu severitate de academicianul Andrieux și de actorul Lafon (1820).

[70] Aluzie la epitafurile pline de elogii din cimitirul Père-Lachaise (Nota ed. fr.)

[71] Frază construită în chiasmă: *Desaix* (*Louis-Charles-Antoine Des Aix, zis Desaix de Veygoux* 1768—1800), general francez mort la Marengo, reprezintă acțiunea (și virtutea), în timp ce *Fouché* (*Joseph, conte Fouché, duce d'Olrante*, 1763—1820), avocat, membru al Convenției, ambasador, ministru al Poliției între 1709 și 1802, 1804 și 1810, reprezintă gândirea (dar și lipsa de scrupul). Balzac sugerează că Napoleon asocia în persoana lui aceste două personalități (Nota ed.fr.).

[72] *Agnès Sorel* (c. 1422—1450), favorita lui Carol al VII-lea, asupra căruia a exercitat o mare influență politică. Supranumită „la Dame de Beauté”, după numele senioriei Beauté-sur-Marne, pe care i-o dăruise Carol al VII-lea.

[73] *Marie-Anne Legendre*, căsătorită *Doublet du Persan* (1687—1771), a animat un salon în mănăstirea Les Filles-Saint-Thomas,

rival salonului Doamnei du Deffand, dar mai departe de mișcarea filosofică

[74] *Doamna Du Deffand (Marie de Vichy-Chamrond, marchiza Du Deffand, 1697 —1780)*, primea în celebrul ei salon pe Fontenelle, Montesquieu, Marivaux și pe enciclopediști. Acest paragraf conține singura mențiune la Doamna Du Deffand din *La Comédie humaine*. Comentariul răuvoitor care însoțește evocarea salonului ei voltairian este plasat în gura unei aristocrate care, în timpul Restaurației, profesase idei ultraregaliste (*Les Secrets de la princesse de Cadignan*).

[75] *Maria Taglioni*, devenită, *contesă Gilbert de Voisins* (1804—1884), dansatoare de origine italiană, a dansat pentru prima dată la Opera din Paris în 1827, unde grația ei imaterială și noutatea tehnicii au suscitât entuziasmul unanim. Pentru ea Auber a compus *Le Dieu et la Bayadère* (1830), iar Mayerbecr a înserat un balet (*Ballet des nonnes*) în opera sa *Robert le Diuble* (1831). A triumfat în *La Sylphide* (1832), *La Révolte au sérail* (1833) și *La Fille du Danube* (1830). A cunoscut mari succese la Petersburg, Londra, Viena, Milano, fiind favorita publicului european

[76] *La Camargo (Maria-Anna Cuppi, zisă: de Cupis de Camargo, 1710—1770)*, dansatoare belgiană, prim-solistă a Operei din Paris.

[77] Vezi nota 34.

[78] *Saint-Huberty (Marie-Antoinette Clâvel, soția lui Croisv de Saint-Huberty, zisă Antoinette-Cécile Saint-Huberty, apoi devenită Doamna de Launai, contesă d’Antraigues, 1756—1812)*, cântăreață, prim-solistă a Operei din Paris, asasinată la Londra împreună cu al doilea soț.

[79] *Juliette Récamier (Jeanne-Françoise-Julie-Adélaïde Bernard, devenită prin căsătorie Doamna Récamier, 1777—1849)*, a cărei frumusețe delicată este înfățișată într-un celebru tablou al pictorului Gérard, în timpul Imperiului, a primit în salonul ei pe opozanții lui Napoleon, apoi, în perioada Restaurației, a reunit la Abbaye-aux-Rois, veche mănăstire din Paris, pe rue de Sèvres, o strălucită societate de literați, artiști și oameni politici. Prietenă cu Ampère, Benjamin Constant și Chateaubriand, care i-a celebrat grația și distincția în *Mémoires d’outre-tombe*.

[80] Doamna de Sévigné (*Marie de Rabutin-Chantal* marchiza de Siévigné, 1626—1696), autoarea unei celebre corespondențe, adresată mai ales fiicei sale, Doamna de Grignan. Aceste scrisori (*Lettres*, publicate postum, 1720) sunt o frescă spirituală și pitorească a moravurilor timpului.

[81] Din acest paragraf ar reieși că naratorul care relatează conversația din salonul Domnișoarei des Touches este doctorul Bianchon. Dar Balzac nu va susține această convenție până la sfârșit. La începutul și la sfârșitul părții despre La Grande Bretèche, personajul va fi desemnat la persoana a treia (Nota ed. fr.).

[82] Acest paragraf amintește de acel *Traité de la volonté* pe care, după spusele surorii sale Laure Surville, Balzac l-ar fi scris în timp ce era intern la Colegiul Oratorierilor din Vendôme. Louis Lambert, personajul romanului cu acest titlu publicat în 1832, completat în 1835 și remaniat ulterior, schițează printre altele o teorie a voinței.

[83] În timpul retragerii din Rusia (1812), armata franceză (65.000 de soldați și ofițeri), urmărită de armata rusă comandată de Kutuzov, a fost silită să traverseze râul *Berezina* acoperit de sloiuri de gheață (27—29 noiembrie). Pontonierii generalului Éblé au reușit să construiască două poduri, rupte de câteva ori. Busculada a fost teribilă, dar grosul trupei a reușit să treacă râul.

[84] *Zembin*, sau *Sembin*, sat înconjurat de mlaștini la vest de Berezina, la nord de Minsk.

[85] Charles Nodier povestește în *Histoire des sociétés secrètes de l'armée* (1815) despre vitejia colonelului Jacques-Joseph Oudet, mort la Wagram (1809), după ce fusese șeful unei „*Société des Philadelphes* care conspira împotriva lui Napoleon. Prosper Mérimée, care i-a urmat lui Nodier la Academia Franceză, lasă-să se înțeleagă că această poveste era o mistificare. De notat suprimarea acestei fraze în povestirea *La Maîtresse de notre colonel* publicată în 1834 de revista *Napoléon* (Nota ed. fr.).

[86] *François Orsatelli*, zis colonelul *Eugène* (1768—1811), ofițer corsican. La crearea Legiunii italiene, în 1805, ia fost numit colonel și comandant al acestui corp de către Napoleon, care i-a impus numele de *Eugène*, considerând că numele de Orsatelli (ursuleț în italiană) era incompatibil cu această funcție. Numit general de

brigadă, a fost rănit mortal la Valles, la asediul orașului Tarragone. Balzac se referă la acest colonel la începutul povestirii *Les Marana*.

[87]

După cum se semnalează în nota ediției franceze, Balzac a omis probabil, înainte de „*huit à neuf pouces*” din text, cuvintele „*cinq pieds*”. Colonelul ar avea deci ceva mai mult de 1,80 m.

[88]

Redgauntlet, erou al lui Walter Scott din romanul cu același nume.

[89]

Jean-François-Albert-Marie-Gaspard Grimaud, baron d'Orsay (1772—1843), general locotenent în timpul Imperiului.

[90]

Ultima trecere în revistă a trupelor de către Napoleon (11 aprilie 1813), înainte de plecarea în campania care se va sfârși cu înfrângerea de la Leipzig, este evocată de Balzac la începutul romanului *La Femme de trente ans*.

[91]

Tu ridi? – Râzi? (it.).

[92]

Son'io! – Eu sunt autorul! (it.).

[93]

După cum se semnalează în nota ediției franceze, această frază este în contradicție cu începutul povestirii, unde se afirmă în două rânduri că ducesa este încă în viață. Această inadvertență se explică prin faptul că povestea acestei „morți frumoase”, care vine din *Une conversation entre onze heures et minuit*, nu avea nimic de-a face cu prima dragoste a lui Henri de Marsay.

[94]

Referire la *mareșalul de Richelieu*, care era duce de Fronsac (Vezi nota 36). Textul de care își amintește Balzac face parfe din *Maximele (Maximes, caractères et anecdotes)* de scriitorul francez Chamfort (*Sébastien-Roch Nicolas, zis de Chamfort* (1740—1795): „*Des jeunes gens de la cour soupaient chez M. de Conflans. On débute par une chanson libre, mais sans excès d'indécence; M. de Fronsac, sur le champ, se met à chanter des couplets abominables qui étonnent même la bande joyeuse. M. de Conflans interrompt le silence universel en disant: «Que diable! Fronsac! Il y a dix bouteilles de vin de Champagne entre cette chanson et la première»*”.

[95]

Loir, râu din bazinul parizian, afluent al râului Sarthe, care trece prin Châtcaudun, Vendôme și La Flèche, curgând printr-o frumoasă vale între Maine și Touraine (*les vaux du Loir*). Indicația topografică din text arată că nu sunt justificate afirmațiile unor erudiți locali care au prelins că au găsit chiar la Vendôme modelul

casei La Grande Bretèche descrisă de Balzac. De fapt, situația și configurația acesteia nu permit găsirea unui echivalent în mediul urban (Nota ed. fr.).

[96] Termenul de „montagne” (munte) mai este încă folosit la Vendôme pentru a desemna această înălțime (Cf. Charles Portel, *Un décor balzacien inconnu: la Grande Bretèche*, în *Balzac en Touraine Tours*, 1949).

[97] Din familia *ducilor de Vendôme* au făcut parte: *César de Bourbon, duce de Vendôme* (1594—1665), fiul legitim pe care Henric al IV-lea l-a avut cu Gabrielle d’Estrées. A jucat un rol important în timpul Frondei și a învins flota spaniolă în fața Barcelonei. Nepotul său *Luis-Joseph de Bourbon, duce de Vendôme, duce de Penthièvre* (1654—1712), s-a distins în luptele din Flandra, Catalonia și Italia. Fratele acestuia *Philippe de Bourbon*, zis *Le Prieur de Vendôme* (1655—1727) a fost mare stareț al Franței și locotenent general.

[98] *Ultimam cogita!*, gândește-te la ultima (oră)! (lat.). În legătură cu acest cadran solar, Henri Godin observă (*Le Cadran solaire de la Grande Bretèche*, în *l’Année balzacienne 1067*) că era un cadran de tip vertical, rar întâlnit, dar că două asemenea cadrane pot fi văzute încă la Vendôme, în vechile localuri ale mănăstirii numită Abbaye de la Trinité, nu departe de Rue des Casernes numită în povestire. Este posibil ca Balzac să fi transpus o amintire din vreo plimbare obligatorie de pe timpul internatului său în Colegiul Oratorienilor din Vendôme (Nota ed. fr.).

[99] În mitologia greacă, familia *Atrizilor* era vestită pentru destinul său tragic: *Atreu*, din ură pentru fratele său *Tieste*, i-a ucis pe cei trei fii ai acestuia și i-a dat să-i mănânce la un banchet; fiul lui *Alrou*, *Agamemnon*, a fost conducătorul grecilor care au asediat Troia. Pentru a potoli mânia zeiței *Artemis* și a face să înceteze vânturile puternice, a sacrificat-o pe fiica sa *Ifigenia*. La întoarcerea de la Troia, a fost asasinat de soția lui *Clitemnestra* și de *Egist*; celălalt fiu al lui *Atreu*, *Menelau*, erou al ciclului troian, era regele Spartei și soțul *Elenei*.

[100] Numele de *Regnault* amintește de *Émile Regnault*, prietenul lui *Jules Sandeau*, pe care Balzac îl cunoștea bine (Cf. J. Gaulmier, *George Sand, Balzac et Emile Regnault*, în *Bulletin de la Faculté de Strasbourg*, mai-iunie 1954).

[101] *Il bondo cani* este pseudonimul folosit de califul Tsanun, în *Le Calife de Bagdad*, operă comică într-un act de Boieldieu.

[102] În text: *dada* (subl. de Balzac), idee fixă, marotă, cal de bătaie (fr.)

[103] *Unchiul Tobie* și *Trim*, personaje din romanul *Tristram Shandy* (1700—1767) de scriitorul englez Laurence Sterne, deseori citate de Balzac (Vezi nota 21). În acest paragraf, Balzac face aluzie la acel *hobby-horse* (în franceză *dada*) al unchiului Tobie.

[104] Personajul balzacian Roguin, notar la Paris, este întâlnit episodic în numeroase romane, dar este cunoscut mai ales datorită legăturii cu Sarah van Gobseck, frumoasa olandeză; ruinat de această legătură, după ce a înșelat mai multe persoane în speculații asupra terenurilor din cartierul Madeleine, a dispărut cu banii acestora, ceea ce a atras falimentul lui César Birotteau (*César Birotteau*) și al lui Guillaume Grandet (*César Birotteau, Eugénie Grandet*).

[105] Lampă cu dublu curent de aer, inventată de fizicianul elvețian Aimé Argand (1753—1803).

[106] Operă de pietate din secolul al XV-lea, în limba latină, atribuită în general scriitorului mistic german Thomas a Kempis. A fost tradusă în limba franceză de poetul dramatic *Pierre Corneille* (1606—1684), în versuri, și de scriitorul și gânditorul *Félicité-Robert de Lamennais* (1782—1854)

[107] *Ann Radcliffe* (1764—1823), romancieră engleză, autoare de romane „negre”, pline de mister, straniu și fantastic, foarte răspândite în Franța la începutul secolului al XIX-lea.

[108] *David Teniers, zis cel Tânăr* (1610—1690), pictor, desenator și gravor flamand, a pictat tablouri de inspirație fantastică, dar mai ales scene populare de cabaret și kermează, precum și peisaje unde figurează țărani.

[109] În timpul Imperiului, Franța a fost invadată de prizonieri de război de toate naționalitățile (dar mai ales englezi și spanioli), care aveau domiciliul stabilit pe cuvânt de onoare, și erau, de altfel, supuși unui control regulat, dacă nu cotidian (Nota ed. fr.).

[110] După cum arată Nicole Mozet în nota ediției franceze, manuscrisul nu lasă nicio îndoială cu privire la intenția lui Balzac

de a da personajului său numele iubitului mamei sale, ofițerul spaniol Ferdinand de Hèredia, conte de Prado-Gastvilane; acolo unde acest nume este întâlnit pentru prima dată în manuscris, Balzac a început prin a trasa primele patru litere ale numelui real Hèredia. Corectura are valoare de dovadă și de mărturisire.

[111] Între 1,65 și 1,67m. (Nota ed. fr.)

[112] *Henri-Gatien, conte Bertrand* (1773—1844), general francez, mare mareșal al Palatului în 1813. L-a urmat pe Napoleon în insula Elba și la Sfânta Elena.

[113] *Andoche Junat, duce d'Abrantès* (1771—1813), general francez, guvernator al Furișului (1840), ambasador la Lisabona (1805), comandant al armatei franceze în Portugalia (1807), a obținut o victorie la Abrantès, a intrat în Lisabona în noiembrie dar, învins la Vimeiro (1808), a trebuit să capituleze. A participat la războiul din Spania și la campania din Rusia. Guvernator al provinciilor ilirice în 1813, a fost atins de nebunie și s-a sinucis. Soția lui, *Laure Permon, ducesă d'Abrantès* (1784—1838), autoarea unor interesante memorii (*Mémoires ou souvenirs historiques sur Napoléon, la Révolution, le Directoire, Consulat, l'Empire et la Restauration*, Paris Ladvocat, 1831—1835, 18 tomes en 9 vol.), a fost iubita și prietena lui Balzac

[114] *Élie, duce Decazes și de Glücksberg* (1780—1860), ministru al Poliției (1815), apoi președinte al Consiliului de miniștri (1819 în timpul lui Ludovic al XVIII-lea.

[115] În 1808, când Napoleon l-a numit pe fratele său Joseph rege al Spaniei, Carol al IV-lea a fost exilat la Compiègne, iar Ferdinand al VII-lea în castelul lui Talleyrand, la Valençay, în regiunea Indre (Nota ed. fr.)

[116] Acest ultim paragraf a fost adăugat de Balzac povestirii *La Grande Bretèche* (concepută de la început cu acest titlu, perfect autonomă și publicată separat, în 1837 și 1839), în ediția Furne a *Comediei umane* (vol. IV din seria de *Scènes de la vie privée*, 1845), pentru a servi de concluzie.

Table of Contents

Notă introductivă	4
Dedicatie	12
ALT STUDIU DE FEMEIE	13
Addenda	86
[1]	92
[2]	92
[3]	92
[4]	92
[5]	92
[6]	92
[7]	92
[8]	92
[9]	92
[10]	92
[11]	93
[12]	93
[13]	93
[14]	93
[15]	93
[16]	93
[17]	93
[18]	93
[19]	94
[20]	94
[21]	94
[22]	94
[23]	94

[24]	95
[25]	95
[26]	95
[27]	96
[28]	96
[29]	96
[30]	96
[31]	96
[32]	96
[33]	97
[34]	97
[35]	97
[36]	97
[37]	97
[38]	97
[39]	98
[40]	98
[41]	98
[42]	98
[43]	98
[44]	98
[45]	99
[46]	99